

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

NEGYEDÉVENKÉNT MEGJELENŐ TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT

XXVII. évfolyam

Főszerkesztő
CSANDA GÁBOR

A szerkesztőbizottság elnöke
ÖLLÖS LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság

Gyurgyík László (Komárom, Szlovákia), **Hunčík Péter** (Dunaszerdahely, Szlovákia),
Lampl Zsuzsanna (Nyitra, Szlovákia), **Lanstyák István** (Pozsony, Szlovákia),
Liszka József (Komárom, Szlovákia), **Mészáros András** (Pozsony, Szlovákia),
Simon Attila (Somorja, Szlovákia), **Vajda Barnabás** (Komárom, Szlovákia),
Végh László (Somorja, Szlovákia).

Nemzetközi szerkesztőbizottság

Biró A. Zoltán (Csíkszereda, Románia), **Csergő Zsuzsa** (Kingston, Ontario, Kanada),
Csernicskó István (Beregszász, Ukrajna), **Fedinec Csilla** (Budapest, Magyarország),
Holger Fischer (Hamburg, Németország), **Susan Gal** (Chicago, USA), **Kovács Attila**
(Lendva, Szlovénia), **K. Lengyel Zsolt** (Regensburg, Németország), **Petteri Laihonen**
(Jyväskylä, Finnország), **Laczó Ferenc** (Maastricht, Hollandia), **Szarka László**
(Budapest, Magyarország), **Andrej Tóth** (České Budějovice, Csehország).

Angol fordítás
HARASZTI ILDIKÓ
Korrektúra
RONCZ MELINDA

Lapunk része az Európai Bölcsészettudományi és Társadalomtudományi Index (European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences ERIH Plus) folyóirat-minősítő rendszernek.

Folyóiratunk a CEEOL nemzetközi adatbázis által jegyzett.

Az MTA Történettudományi Bizottsága által elismert teljes értékű publikációs hely.

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

A szerkesztőség címe: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Park u. 4., 931 01 Somorja. E-mail: csanda.gabor@foruminst.sk • Kiadja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja. IČO: 34 028 587. Felelős kiadó: Simon Attila igazgató • Nyomdai előkészítés: infopoint Kft. • Nyomta: Adepta, Kft., Čiližská Radvaň • Megjelent a Szlovák Köztársaság Kisebbségi Kulturális Alapja támogatásával • Példányszám: 500 • Ára: 3 € • 2025. március • Nyilvántartási szám: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.forumszemle.eu>

FÓRUM SPOLOČENSKOVEDNÁ REVUE

Adresa redakcie: Fórum inštitút pre výskum menšín, Parková 4, 931 01 Šamorín. E-mail: csanda.gabor@foruminst.sk • Vydavateľ: Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín. IČO: 34 028 587. Zodpovedný: Attila Simon riaditeľ • Tlačiarenská príprava: infopoint s.r.o. • Tlač: Adepta, s.r.o., Čiližská Radvaň • S finančným príspevkom Fondu na podporu kultúry národnostných menšín • Náklad: 500 • Cena: 3 € • marec 2025 • Evidenčné číslo: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.forumszemle.eu>

TARTALOM

Tanulmányok

MRVA MARIANNA

A szlovákiai magyarok nyelvi kompetenciája. A média- és kultúrafogyasztás nyelve és a nemzeti identitás 5

GYUROVSZKY LÁSZLÓ

Magyar pártoktól szlovák pártok felé. Választói és pártmozgások 2006–2023 között 19

BAKI ATTILA

A választó nem vész el, csak átalakul. Három község választási eredményeinek változása 2006–2023 31

CSONKA ÁKOS

Magyar elnökválasztási hagyományok és hozományok a Kárpát-medence külhoni régióiban 41

GRÁFIK IMRE

Tudomány magyar kisebbségi közegben – a néprajztudomány felől 47

KONTRA MIKLÓS

A Szemle hozadéka a magyar nyelvészetben 65

GAUČÍK ISTVÁN

Az 1927-es csehszlovákiai cigányellenes törvény genezise 77

KERESZTES VERONIKA

Galánta sportélete az első világháború előtt 93

VATAŠČIN PÉTER

Hibrid „monodráma” – szubjektív széljegyzet egy monológ születéséhez és utóéletéhez 107

HLADONIK GERGELY

A kisebbségek anyanyelven történő oktatásához való jog Szerbiában és Montenegróban, a két ország szétválását követően 115

Közlemények

MOLNÁR IMRE

Emléktöredékeim Tóth Károlyról és a rendszerváltozás hajnaláról 133

SZARKA LÁSZLÓ

Tóth Károly – az autonóm ember 139

FÜLÖP LÁSZLÓ

A rövid életű Mondolay család. Mondolay Pálné Pottornyai Anna
végrendeletéről – 1595 145

Köszöntő

LISZKA JÓZSEF

Nyílt levél a 85 éves Voigt Vilmosnak 153

Könyvek

LISZKA JÓZSEF

Zuzana Panczová–Gabriela Kiliánová–Tomáš Kubisa: Národopis
na Slovensku v službách Tretej ríše; Zuzana Panczová–Gabriela
Kiliánová–Tomáš Kubisa: Volkskunde in den Diensten des Dritten
Reiches. Deutsche Forscher und Forscherinnen in der Slowakei 156

MISAD KATALIN

Vörös Ferenc: Név- és nyelvhasználat a magyar nyelvterület peremvidékén 160

POLGÁR ANIKÓ

Varga P. Ildikó: A kultúraszervező Vikár Béla 164

H. NAGY PÉTER

Weber, Samuel: Preexisting Conditions. Recounting the Plague 167

JESO ESZTER

Raskó Gabi: Hoztok nekünk túrórudit? Külföldön élő magyar gyerekek
igaz történetei 169

CSANDA GÁBOR

Mészáros Tibor: Egy 20. századi Odüsszeia. Márai Sándor élete I–II. 171

MRVA MARIANNA

A szlovákiai magyarok nyelvi kompetenciája A média- és kultúrafogyasztás nyelve és a nemzeti identitás*

MARIANNA MRVA

The Linguistic Competence of Hungarians in Slovakia. The Language of Media and Cultural Consumption, and the National Identity

Keywords: language use; language competencies; media consumption; cultural consumption; national identity; Hungarians in Slovakia

DOI: <https://doi.org/10.61795/fssr.v27y2025i1.01>

Bevezető

A nyelv alapvető jelentőséggel bír az identitás szempontjából. A nyelv által erősítjük, alakítjuk és osztjuk meg identitásunkat másokkal. (Adams–O’Connor–Giles 2021) A nyelv azonban nemcsak az eredeti identitásunk megerősítésére használható. Egy másik nyelv használata során fokozatosan át is vehetjük a másik csoport értékrendjét és attitűdjeit, ami akkulturációhoz, vagyis a másik csoport kultúrájának átvételéhez vezethet. (Kim 1984)

Az akkulturációval kapcsolatos kutatások sokáig elsősorban a közvetlen interkulturális érintkezés által előhívott pszichológiai adaptációs folyamatokra és attitűdváltozásokra összpontosítottak. (Ward–Geeraert 2016) Idővel azonban egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az interkulturális érintkezést sokkal tágabb értelemben kell vizsgálni. Az empirikus bizonyítékok ugyanis azt igazolják, hogy a nyelvi környezet – ideértve a feliratokat, táblákat vagy a média nyelvét – is befolyásolja az egyes etnolingvisztikai csoportok vitalitását. (Clément–Baker–Josephson–Noels 2005) Ha az etnolingvisztikai csoportok tagjai a saját nyelvükön szóló feliratokkal és médiatartalmakkal vannak körülvéve, ez hozzájárulhat a csoport vitalitásához. Ezzel szemben ha az anyanyelv a magánszféra

* A tanulmány alapjául szolgáló kutatás a Kisebbségi Kulturális Alapnak köszönhetően készült, a tanulmány pedig „A szlovákiai magyar társadalom változásai az utóbbi 100 évben, különös tekintettel a mindennapi kultúrára” című APVV-20-0336 projekt keretén belül valósult meg.

területére szorul vissza és a közéletben vagy a médiában nem jelenik meg, a nyelvhasználók nagyobb mértékben vannak kitéve identitásvesztésnek és akkulturációnak. (Morales–Gálvez 2016)

Ezzel kapcsolatban Noels és Clément (Noels–Clément 1996) arra hívják fel a figyelmet, hogy az interkulturális érintkezés gyakorisága és minősége eltérően hat a kisebbségi és többségi csoportokra. A kisebbségi csoport tagjai intenzívebb kontaktus hatására könnyebben hasonulhatnak a másik csoporttal, míg a többségi csoport tagjainál az identitásvesztés kevésbé érzékelhető.

A gyakori és intenzív kapcsolat a többségi társadalom képviselőivel tehát rizikóval járhat a kisebbségek számára, különösen akkor, ha a nyelvük és kultúrájuk intézményi támogatása nem megfelelő. Másrészt az interetnikus kapcsolatok, a nyelvismeret és a kultúra ismerete fontosak a nyelvi csoportok közti jó kapcsolatok kialakítása és az össz-társadalmi kohézió szempontjából. A kutatások ugyanis azt mutatják, hogy a nyelv közvetítő tényezőként működik az etnolingvisztikai csoportok között, és hozzájárul a kölcsönös elfogadáshoz, a társadalmon belüli összetartáshoz és a konfliktusmentes együttéléshez. (Mephram–Martinovic 2013)

Ebben a tanulmányban arra a kérdésre fogjuk keresni a választ, hogy a szlovákiai magyar kisebbség kulturális és médiatartalom-fogyasztásának nyelve hogyan függ össze e csoport tagjainak nemzeti identitásával. Konkrétan arra próbálunk választ találni az empirikus adatok elemzése révén, hogy a többségi, szlovák nyelvű, másfelől a kisebbségi, magyar nyelvű kulturális- és médiafogyasztás összefügg-e a válaszadók nemzeti identitásával. Kutatásunk alapját a *Szlovákiai magyarok kulturális fogyasztása 2023* című kérdőíves felmérés képezi, amelyet a Fórum Kisebbségkutató Intézet valósított meg 2023 év végén a szlovákiai magyar felnőtt lakosság reprezentatív mintáján.

A média- és kultúrafogyasztás nyelve és a nemzeti identitás

A legtöbb forrás egyetért abban, hogy a kultúra- és a médiafogyasztás nyelve fontos szerepet játszik a nemzeti identitás formálásában (lásd például Comack–Hourigan 2012). Ahogyan Harwood és Vincze (2011) írják, a média fontos színtérként szolgál, amelyen keresztül a beszélők találkozhatnak nemcsak a saját, hanem más etnolingvisztikai csoportokkal, illetve nyelvekkel is – ez különösen igaz azokra, akik szabadidejük jelentős részét médiafogyasztással töltik.

A média tehát nemcsak a nyelv, hanem a társadalmi és kulturális élet közvetítése szempontjából is fontos. Ahogyan például Vincze és Gasiorek (2016) rámutatnak, a média betekintést nyújthat a különböző nyelvi csoportok életébe és megmutathatja, hogyan viselkednek az adott nyelvi csoport tagjai különböző helyzetekben, mind nyelvi, mind kulturális szempontból. E nyelvi és kulturális viselkedési elemek elsajátítása, átvétele hosszú távon hozzájárulhat a nyelvhasználók önbizalmának növeléséhez, de akár a fokozatos akkulturációjához is.

A más nyelven való médiafogyasztás azonban nemcsak arra van hatással, hogyan látják az egyik nyelvi csoport tagjai a másik csoportot, hanem arra is, hogyan látják a saját csoportjukat. Vincze és Harwood (2012) kutatása például arra mutat rá, hogy a kisebbségi csoportok tagjainak médiaválasztása összefügg a csoport vitalitásáról kialakított véleményükkel. Ahogyan a szerzők írják, a kisebbségi nyelven történő televíziózás gyakorisága magasabb észlelt vitalitással jár együtt.

Ezen okok miatt sokan a kisebbségi nyelvű média elérhetőségének bebiztosítását a kisebbségek intézményi támogatása fontos elemének tartják. Ezzel kapcsolatban Moring (2007) megjegyzi, hogy a kisebbségi nyelvű média a legtöbb esetben olyan eszközként szolgál, amely ellensúlyozza a médiatérben domináló nyelv vagy nyelvek hatását.

A szóban forgó kutatásban a szlovákiai magyarok médiafogyasztásának nyelvét vizsgáltuk, amely magába foglalja a nyomtatott sajtó és internetes portálok olvasását, a rádióhallgatást és a televíziózást. Emellett a kulturális fogyasztás bizonyos aspektusait is vizsgáljuk, konkrétan a könyvolvasás és filmnézés nyelvét.

A szlovákiai magyarok média- és kulturális fogyasztásával több tanulmány is foglalkozik (lásd például Lampl 2022; Mrva 2022), az identitásuk vizsgálatának pedig úgyszintén gazdag az irodalma (lásd például Lampl 2018). A két témát összekapcsoló, vagyis a kulturális és médiafogyasztás nyelve és az identitás kapcsolatát vizsgáló kutatások azonban viszonylag korlátozottak – mind a számuk, mind a kutatási minta, illetve az eredmények általánosíthatósága szempontjából.

Az ezen a téren végzett kutatások közül megemlíthető Vincze és Harwood (2012) publikációja, amely a médiahasználat, az etnolingvisztikai identitás és az etnolingvisztikai vitalitás közötti összefüggéseket vizsgálta a Szlovákiában élő magyar nemzetiségű középiskolások körében. Eredményeik rámutatnak arra: az identitás összefüggést mutat azzal, hogy a válaszadók milyen nyelven néznek televíziót, ami pedig hatással van a csoport vitalitásáról alkotott véleményükre.

Vincze és Gasiorek (2016) szintén középiskolások mintáján mutattak rá arra, hogy a többségi nyelven történő médiafogyasztás hozzájárul a nyelvhasználattal kapcsolatos önbizalom növeléséhez, valamint az akkulturációhoz. Hasonló következtetésekre jutott Nurse, Gibson és Surányi (2016) is, akik kvalitatív interjúkat készítettek a szlovákiai magyar kisebbség és a magyarországi szlovák kisebbség tagjaival. A szerzők megállapították, hogy a kisebbségi nyelvű média hozzáférhetősége fogyasztása nagyban erősíti a nemzeti kisebbségi csoporttal való azonosulás érzését. Azon válaszadók esetében azonban, akik nem fértek hozzá ezekhez a médiumokhoz, vagy nem éltek a lehetőséggel, hogy ezeket olvassák, hallgassák, nézzék, a „virtuális közösségükkel” való kulcsfontosságú kapcsolat megszakadása volt megfigyelhető. A kutatás legfontosabb eredménye ugyanakkor az, hogy a nyelvi kompetenciák szorosan összefüggenek a médiafogyasztással. Azok a válaszadók, akik magas szinten beszéltek mind a kisebbségi, mind a többségi nyelvet, a saját preferenciáik alapján választhattak médiát, és nem voltak

korlátozva a nyelvükön elérhető tartalmak által. Ezek a válaszadók összetettebb, rétegzettebb identitást mutattak, mint azok, akik csak egy nyelvet beszéltek.

Noha ezek a kutatások utalnak a médiafogyasztás és az identitás közötti kapcsolatra, korlátozott mintával dolgoztak, így eredményeik nem általánosíthatók a teljes populációra.

A szlovákiai magyarok főbb jellemzői, nyelvi kompetenciái, valamint média- és kulturális fogyasztása

A 2021-es népszámlálás (SODB 2021) adatai szerint a nemzetiségre vonatkozó kérdésben több mint 422 ezer személy jelölte meg válaszként első helyen a magyar nemzetiséget, további 34 ezer pedig második helyen. Ez alapján a magyar nemzetiségűek aránya összesen a lakosság 8,4%-át teszi ki. Anyanyelvként a magyar nyelvet 460 ezer személy tüntette fel, ami a lakosság 8,5%-ának felel meg.¹

Ahogy Lanstyák és Szabó Mihály (2005) megállapítják, a magyar kisebbség azon tagjai, akik dominánsan magyar nyelvterületen élnek, elvileg minden területen használhatják a magyar nyelvet: a családdal és barátokkal való érintkezés során, az oktatásban, a vallásgyakorlás során, a munka világában, a kormányzati szervekkel való kommunikációban, valamint az újságolvasás, rádióhallgatás vagy a közösségi és kulturális tevékenységek során is. Ezzel szemben azokon a településeken, amelyeket szlovák többség jellemez, ezek a lehetőségek korlátozottabb mértékben vannak jelen.

A Nemzeti Kisebbségek és Etnikai Csoportok Bizottságának 2021–2022-es időszakra vonatkozó értékelő jelentése (2023) javulást mutat a kétnyelvűség terén, de ugyanakkor korlátozásokat is említ az anyanyelv használatának lehetőségei tekintetében. Például rámutat, hogy több mint 150 ezer magyar (a szlovákiai magyar kisebbség hozzávetőleg egyharmada) él olyan járásokban, ahol nem érvényesíthetik jogait az illetékes járási hivatalokban való anyanyelvi kommunikáció terén. A jelentés a vizuális kétnyelvűséggel kapcsolatos hiányosságokra is rámutat: a Nemzeti Kisebbségek Kormánybiztosi Hivatala szerint például kétnyelvű közlekedési táblák csupán a magyarok által lakott települések 44%-án találhatók.

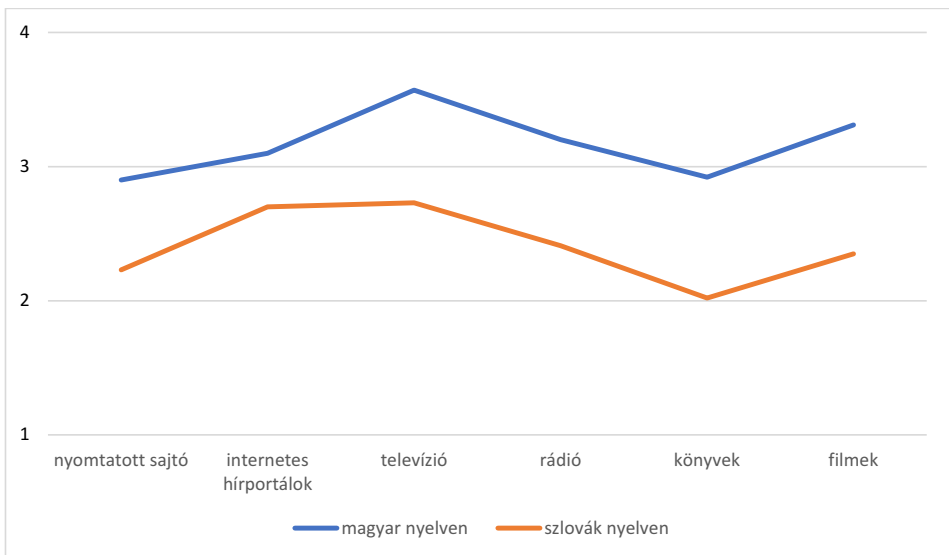
Nyelvi kompetenciák tekintetében a szlovákiai magyarok nagy többsége kétnyelvű. Kutatásunk eredményei szerint a válaszadók 16,1%-a alapfokon beszéli a szlovákot, 40%-a középfokon, 43,9%-a pedig felsőfokon. A nyelvtudás mértéke és a legmagasabb iskolai végzettség kéz a kézben járnak (Spearman-rho korrelációs együttható = 0,524): minél magasabb a megkérdezettek iskolai végzettsége, jellemzően annál jobban tudnak szlovákul. A korcsoportos bontásból továbbá kiderül, hogy a 60 évnél idősebbek

1 A 2021-es népszámlálás először adott lehetőséget két nemzetiség megjelölésére, az anyanyelv esetében azonban továbbra is csak egy válaszlehetőséget lehetett megjelölni.

nyelvtudása elmarad az átlagtól (27%-uk jellemezte alapfokúként a szlovák nyelvtudását, ami jelentősen magasabb a 16,1%-s átlagértéknél), a legjobb szlovák nyelvtudással pedig a 30–44 évesek rendelkeznek (50%-uk felső szinten beszél szlovákul, miközben az átlag 43,9%).

A szlovák nyelvtudásukat a szlovákiai magyar közösség tagjai rendszeresen és számos helyzetben alkalmazzák, beleértve a média és a kultúra területét is. A szlovákiai magyarok média- és kultúrafogyasztásának gyakoriságát az 1. számú ábra szemlélteti, amely kutatásunk eredményein alapul.

1. ábra. A szlovákiai magyarok média- és kulturális fogyasztásának gyakorisága nyelvi bontásban. 1 = soha, 2 = alkalmanként, 3 = gyakran, 4 = rendszeresen

Az 1. ábrán látható adatok több fontos tényre is rámutatnak. A legszembetűnőbb eredmény talán az, hogy habár a válaszadók mindkét nyelven olvasnak sajtót és könyveket, hallgatnak rádiót, néznek tévét és filmeket, minden egyes tevékenység esetében a magyar nyelv dominál. Ezt megerősíti Lampi Zsuzsanna (2022) tanulmánya is, amely a szlovákiai magyarok médiafogyasztásának elemzése alapján arra a következtetésre jutott, hogy bár egyre inkább teret nyernek a szlovák nyelvű médiatartalmak a szlovákiai magyarok médiafogyasztásában, a magyar nyelvű média továbbra is túlsúlyban van. Ehhez a megállapításhoz hozzá kell tenni azonban, hogy a magyar nyelv elsődlegessége nem minden területen egyforma mértékű. Ahogy az ábrán is látható, az internetes hírportálok esetében a legkisebb a különbség, a könyvek és a filmek esetében pedig a legjelentősebb.

További megállapítás, hogy az említett tevékenységek közül a leggyakrabban végzett aktivitás nyelvtől függetlenül a tévénézés. Magyar nyelven a második helyen a filmnézés áll, szlovák nyelven pedig az internetes hírportálok olvasása. Ezzel szemben a legkevésbé végzett tevékenységek mindkét nyelven a könyvek és a nyomtatott sajtó olvasása.

Az elvégzett korrelációelemzés rámutatott arra, hogy a szlovák nyelvtudás és a szlovák nyelvű kulturális és mediális tartalmak fogyasztása közepes pozitív összefüggést mutatnak (a Spearman-rho korrelációs együttható a nyomtatott sajtó esetében 0,322, az internetes hírportálok esetében 0,319, a televízió esetében 0,350, a rádió esetében 0,364, a könyvek esetében 0,463, a filmek esetében pedig 0,356), vagyis a jobb szlováktudással rendelkező megkérdezettek gyakrabban fogyasztanak kultúrát és mediális tartalmakat szlovákul. A legerősebb összefüggés a szlovák nyelvtudás és a könyvek olvasása között mutatkozik, ami valószínűleg annak köszönhető, hogy a könyvek idegen nyelven való olvasása és értéke fejlettebb nyelvtudást kíván.

A szlovák nyelvtudás és a magyar nyelven történő kultúra- és médiafogyasztás között enyhe negatív összefüggés figyelhető meg, de csak a tévénézés (Spearman-rho = -0,116) és a rádióhallgatás (Spearman-rho = -0,118) esetében. A többi vizsgált kategóriában az összefüggés nem szignifikáns, vagy mértéke elhanyagolható (a Spearman-rho korrelációs együttható értéke <0,1). Ez azt jelenti, hogy a gyengébb szlováktudással rendelkező megkérdezettek enyhén nagyobb mértékben néznek magyarul tévét, vagy hallgatnak magyarul rádiót a jobb szlováktudással rendelkező megkérdezettekhez képest.

A média- és kultúrafogyasztás nyelvével kapcsolatban szükséges megemlíteni, hogy az anyanyelvű és a szlovák tartalmak fogyasztása mellett egyre jobban megjelennek az idegen, elsősorban angol nyelvű tartalmak. Ez a trend különösen a fiatalok körében válik egyre számottevőbbé. Ennek ellenére jelen tanulmányban a szlovák és a magyar mediális és kulturális tartalmak fogyasztásának vizsgálatára szorítkozunk, mivel feltételezzük, hogy a kisebbségi identitás szempontjából elsősorban a kisebbségi és a többségi (azaz a szlovák) nyelvhasználat vizsgálata a releváns.

A szlovákiai magyarok kulturális és médiafogyasztása és a nemzeti identitás

Hogyan tükröződik a szlovák vagy magyar nyelven történő média- és kulturális fogyasztás a nemzeti identitásban? Van összefüggés a média- és kulturális fogyasztás nyelve és a nemzeti identitás között? Ez tanulmányunk fő kutatási kérdése, amelyre az alábbiakban próbálunk válaszokat adni.

A nemzeti identitást a kérdőívben több kérdés segítségével vizsgáltuk, amelyek arra irányultak, hogy a válaszadók mennyire tartják fontosnak a nemzeti identitás meg-

őrzésének különböző aspektusait. Összesen tizenhárom ilyen szempontot soroltunk fel a kérdőívben, az elemzés során azonban megmutatkozott, hogy néhány szempont erősen korrelál² más szempontokkal, így végül a számukat tizenháromról tízre csökkentettük. A válaszok megoszlását a 2. ábra szemlélteti, amelyen az 1-től (egyáltalán nem fontos) 5-ig (nagyon fontos) terjedő skálán adott válaszokat az átláthatóság kedvéért három kategóriába csoportosítottuk (fontos; fontos is, meg nem is; nem fontos). Az ábrából kiderül, hogy a válaszadók többsége mindegyik felsorolt aspektust fontosnak tartja. A legnagyobb fontosságot a válaszadók a saját nemzetiségüknek és a magyar nyelv megőrzésének tulajdonították. Ezeket a szempontokat az abszolút többségük (több, mint 80%-uk) fontosnak tartotta. A megkérdezettek több mint háromnegyede ugyancsak fontosnak tartotta azt, hogy a szlovákiai magyarok éljenek a jogaikkal, hogy magyarul lakta településen legyen magyar iskola, s hogy a szlovákiai magyarság ne olvadjon be. A fontossági sorrend szerint felállított lista másik végén szerepelt az a követelmény, hogy a magyar fiatalok magyar partnert találjanak, valamint hogy a szlovákiai magyaroknak lehessen kettős állampolgárságuk. A megkérdezettek fele tartotta fontosnak ezeket a szempontokat, negyedük pedig nem fontosnak.

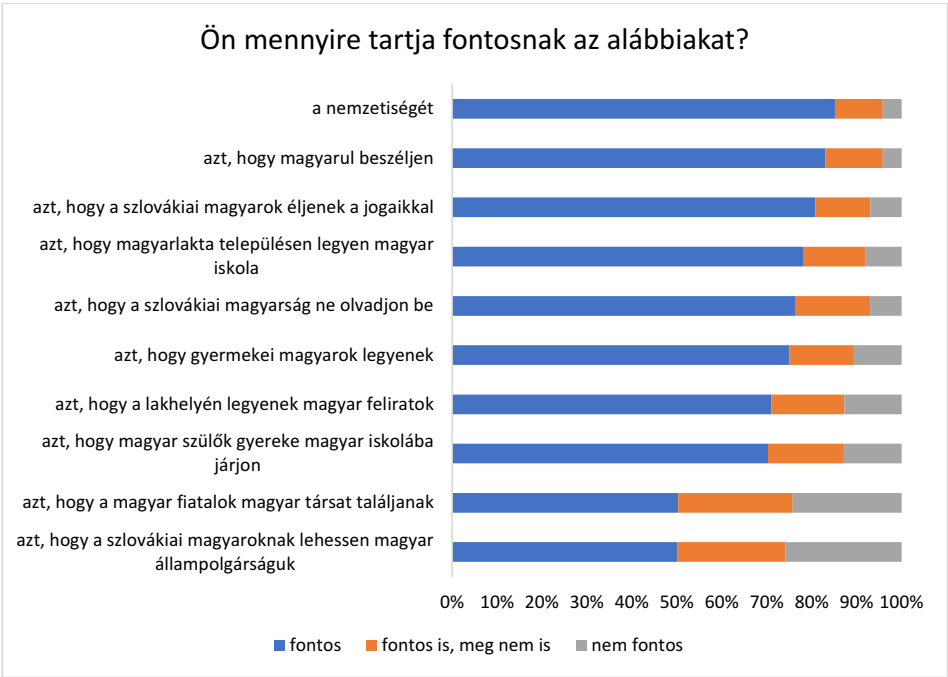
A további elemzésekhez a tíz vizsgált kérdésből, az eredeti öt válaszlehetőséget nyújtó skála megőrzése mellett, egy indexet alkottunk, amely a tíz állításra adott válaszok átlagát fejezi ki. Erre az indexre a továbbiakban a nemzeti identitás indexeként fogunk hivatkozni.

A fentiekben leírt módon kiszámolt nemzeti identitás indexét a további lépésekben függő változóként használjuk majd a média- és kulturális fogyasztás nyelve, valamint a nemzeti identitás közötti kapcsolat vizsgálatához.

A független változók tehát a következők lesznek: a sajtó és híroldalak olvasása, tévézés, rádióhallgatás, könyvek olvasása és filmek nézése magyar és szlovák nyelven, továbbá olyan szociodemográfiai változók, mint a nem, életkor, iskolai végzettség és a szlovák nyelvtudás szintje. A nemzeti identitás indexe és a független változók közötti kapcsolat vizsgálata során többváltozós lineáris regresszió számítását alkalmaztunk, amelynek részletes eredményei az 1. számú mellékletben találhatók. Ezen a helyen, az 1. táblázatban, az elemzés fő eredményeit mutatjuk be.

2 Spearman-rho korrelációs együttható > 0,8

2. ábra. A nemzeti identitás egyes szempontjainak fontossága (%-ban)

1. táblázat. A független változók és a nemzeti identitásindex közötti kapcsolat statisztikai szignifikanciája és iránya (többszörös lineáris regresszió alapján)

Vizsgált változó	Statisztikai szignifikancia
Nem: nő (a férfiakhoz képest)	X*
30–39 évesek korcsoportja (a 18–29 évesekhez képest)	X
40–49 évesek korcsoportja (a 18–29 évesekhez képest)	+**
50–59 évesek korcsoportja (a 18–29 évesekhez képest)	+
59 évnél idősebbek korcsoportja (a 18–29 évesekhez képest)	+
Középiskolai végzettség érettségi nélkül (az alapiskolai végzettségűekhez képest)	X
Középiskolai végzettség érettségivel (az alapiskolai végzettségűekhez képest)	X
Főiskolai végzettség (az alapiskolai végzettségűekhez képest)	X
Középfokú szlovák nyelvtudás (az alapfokúhoz képest)	+
Felsőfokú szlovák nyelvtudás (az alapfokúhoz képest)	X
Nyomtatott sajtó olvasása magyar nyelven	X
Nyomtatott sajtó olvasása szlovák nyelven	X
Internetes hírportálok olvasása magyar nyelven	+

Internetes hírportálok olvasása szlovák nyelven	X
Televízió nézés magyar nyelven	X
Televízió nézés szlovák nyelven	X
Rádióhallgatás magyar nyelven	+
Rádióhallgatás szlovák nyelven	X
Könyv olvasás magyar nyelven	+
Könyv olvasás szlovák nyelven	..***
Filmnézés magyar nyelven	X
Filmnézés szlovák nyelven	X

* x = statisztikailag nem szignifikáns kapcsolat; *** = statisztikailag szignifikáns pozitív kapcsolat igazolódott be a változó és a nemzeti identitás indexe között; *** = statisztikailag szignifikáns negatív kapcsolat igazolódott a változó és a nemzeti identitás indexe között

Az 1. táblázat azt szemlélteti, hogy a vizsgált változók és a nemzeti identitás indexe között statisztikailag szignifikánsan pozitív (+) vagy negatív (-) kapcsolat igazolódott be, vagy nem igazolódott be szignifikáns kapcsolat (X). Az adatok alapján elmondható, hogy a magasabb életkor, a középszintű szlovák nyelvtudás, a magyar nyelvű híroldalak olvasása, a magyar nyelvű rádióhallgatás és a magyar nyelvű könyvek olvasása erősebb nemzeti identitással függenek össze. Negatív kapcsolat csak egy esetben figyelhető meg, mégpedig a szlovák nyelvű könyvek olvasása esetében. Ez azt jelenti, hogy a szlovák nyelven történő gyakori könyv olvasás gyengébb nemzeti identitásra utal. A többi vizsgált kulturális és médiafogyasztási mutató, mint a filmnézés, sajtóolvasás vagy tévézés, legyen e média akár szlovák, akár magyar nyelvű, nem mutatnak statisztikailag jelentős összefüggést a nemzeti identitással.

Ezek az eredmények összhangban vannak más kutatások eredményeivel (lásd pl. Hardwood–Vincze 2012), amelyek arra a következtetésre jutottak, hogy a kisebbségi nyelvű kulturális és médiafogyasztás hozzájárul a nemzeti identitás és a kisebbség vitalitásának megőrzéséhez. Ezzel szemben az idegen nyelven történő médiafogyasztás és az identitás közötti negatív kapcsolat, ellentétben az idézett szakirodalom eredményeivel, a mi kutatásunkban nem igazolódott be. Kivételt képez a könyv olvasás: úgy tűnik, hogy a könyvek nyelve fontosabb szerepet játszik az identitás formálásában, mint a média nyelve.

Vita és következtetések

Kutatásunk eredményei alátámasztják, hogy a szlovákiai magyarok kétnyelvű média- és kultúrafogyasztók: nemcsak magyar nyelven, hanem szlovákul is olvasnak, hallgatnak rádiót vagy néznek televíziót és filmeket. Ezt lehetővé teszik számukra a nyelvi kompetenciáik: a magyarok túlnyomó többsége ugyanis saját bevallása szerint az anyanyelve mellett legalább közepes szinten beszéli a szlovák nyelvet is. Érvényes, hogy a

jobb szlovák nyelvtudás több szlovák nyelvű média- és kultúrafogyasztással függ össze. Kutatásunk során arra a kérdésre kerestük a választ, hogy a média- és kultúrafogyasztás nyelve összefügg-e a nemzeti identitással. A témába vágó szakirodalom arra utal, hogy a többségi nyelven történő intenzív mediális és kulturális tartalomfogyasztás a kisebbségi csoport tagjai nemzeti identitásának és a közösség vitalitásának gyengüléséhez vezethet. A szakirodalom szerint ez különösen igaz abban az esetben, ha a kisebbségi csoport tagjai magas szinten beszélik a többségi nyelvet, és ha a kisebbségi nyelv intézményi támogatása alacsony.

A szlovákiai magyarok reprezentatív kutatásából származó adatok, amelyekből a kutatásunk során kiindultunk, arra utaltak, hogy a magyar közösségen belül továbbra is a magyar nyelvű média, könyvek és filmek dominálnak a szlovák nyelvűekkel szemben, de bizonyos kategóriákban, például a híroldalak olvasása terén ez a dominancia hamarosan veszélybe kerülhet.

Elemzésünk eredményei arra utalnak, hogy identitás szempontjából nem annyira fontos, hogy a válaszadók olvasnak-e híreket vagy hallgatnak-e rádiót szlovák nyelven, hanem inkább annak van jelentősége, hogy ezeket a tevékenységeket magyarul is végzik-e. Míg ugyanis a magyar nyelvű híroldalak olvasása és a rádió hallgatása pozitív összefüggést mutatnak a nemzeti identitással, addig ezeknek a tevékenységeknek a szlovák nyelvű végzése esetén nem igazolódott negatív összefüggés. Kivételt képez a könyvolvasás, amely esetében míg a magyar nyelvű könyvek olvasása pozitív összefüggést mutat a nemzeti identitással, a szlovák nyelvű könyvolvasás gyengébb identitásra utal. Ez a különbség arra enged következtetni, hogy az irodalom kvalitatívan más kategóriát képvisel, mint a média. Feltételezhetjük, hogy nemcsak a nyelvi kompetencián múlik, hogy valaki milyen nyelvű irodalmat választ, hanem a nyelvhez való érzelmi kapcsolaton is.

Összességében azt mondhatjuk, hogy a szlovák nyelvű média fogyasztása nem gyengíti a nemzeti identitást, ha mellette jelen van a magyar nyelvű médiafogyasztás is. Az anyanyelvű kultúrafogyasztás, elsősorban könyvolvasás azonban a nemzeti identitás megőrzésének fontos tényezője lehet.

Kutatásunknak azonban vannak bizonyos korlátai is, amelyeket szintén szükséges megemlíteni. Az egyik ilyen korlát az a feltételezés, hogy a média- és kulturális fogyasztás formálja a nemzeti identitást, nem pedig fordítva. Nem lehet kizárni ugyanis, hogy az interakció mindkét irányban működik, azaz oda-vissza hatnak egymásra. További korlát, hogy a kulturális fogyasztást csak a könyvek és filmek területén vizsgáltuk, miközben az ennél sokkal szélesebb területet ölel fel.

E korlátozások ellenére úgy gondoljuk, hogy kutatásunk hozzájárulhat a nemzeti identitásról való tudás bővítéséhez, és olyan megállapításokat nyújt, amelyekre alapozva további kutatások folytathatók ezen a területen.

A jövőben érdemes lenne például a média- és kultúrafogyasztás nyelvének és a nemzeti identitás kapcsolatának regionális bontásban való vizsgálata, s annak a kérdésnek a körüljárása, hogy van-e különbség a tömbben és szórványban élő területek

között abban, mekkora szerepet játszik a média és a kultúra nyelve az identitásformálásban. További kutatási irány lehet továbbá a magyar és a szlovák nyelv mellett az idegennyelvű média- és kultúrafogyasztás, és ennek identitásformáló hatása. Tény ugyanis, hogy az idegen, elsősorban angolnyelvű tartalmak egyre nagyobb tért hódítanak.

Irodalom

- Abrams, Jessica–O'Connor, Joan–Giles, Howard 2021. Identity and intergroup communication. In Gudykunst, William B.–Mody, Bella (szerk.): *Handbook of international and cross-cultural communication*. London, SAGE Publications.
- Clément, Richard–Baker, Susan C.–Josephson, Gordon A.–Noels, Kimberly A. 2025. Media effects on ethnic identity among linguistic majorities and minorities: A longitudinal study of a bilingual setting. *Human Communication Research*, 31. évf. 3. sz. 399–422. p.
- Cormack, Mike 2005. The cultural politics of minority language media. *International Journal of Media & Cultural Politics*, 1. évf. 1. sz. 107–122. p.
- Cormack, Mike–Hourigan, Niamh 2007. *Minority Language Media: Concepts, Critiques and Case Studies*. Clevedon, Buffalo, Toronto, Multilingual Matters LTD.
- Harwood, Jake–Vincze, Laszlo 2011. Mediating second language learning and intergroup contact in a bilingual setting. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 32. évf. 4. sz. 377–386. p.
- Harwood, Jake–Vincze, Laszlo 2012. Ethnolinguistic identity and television use in a minority language setting. *Journal of Media Psychology*, 24. évf. 4. sz. 135–142. p.
- Kim, Young Yun 1984. Searching for creative integration. In Gudykunst, William B.–Kim, Young Yun (szerk.): *Methods for intercultural communication research*. Beverly Hills, Sage Publication.
- Lampl Zsuzsanna 2018. *A szlovákiai magyarok szociológiája. 1. kötet*. Szlovákiai és magyar. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Lampl Zsuzsanna 2022. Ötven év a média bűvkörében, avagy a szlovákiai magyarok médiafogyasztása 1971–2021 között. In Mrva Marianna (szerk.): *Identitás- és támogatáspolitikák, kulturális fogyasztás és médiahasználat*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Lanstyák, István–Szabó Mihály, Gizella 2005. Hungarian in Slovakia. In Fenyvesi, Anna (szerk.): *Hungarian Language Contact Outside Hungary: Studies on Hungarian as a Minority Language*. Amsterdam, John Benjamins Publishing Company.
- Mepham, Kieran Douglas–Martinovic, Borja 2018. Multilingualism and Out-Group Acceptance: The Mediating Roles of Cognitive Flexibility and Deprovincialization. *Journal of language and social psychology*, 37. évf. 1. sz. 51–73. p.
- Morales-Gálvez, Sergi 2016. Living together as equals: Linguistic justice and sharing the public sphere in multilingual settings. *Ethnicities*, 17. évf. 5. sz. 646–666. p.
- Moring, Tom 2007. Functional Completeness in Minority Language Media. In Cormack, Mike–Hourigan, Niamh (szerk.). *Minority Language Media: Concepts, Critiques and Case Studies*. Clevedon, Buffalo, Toronto, Multilingual Matters LTD.

- Mrva Marianna 2022. A szlovákiai magyarok kulturális fogyasztásának mintázatai. In Uő (szerk.): *Identitás- és támogatáspolitikák, kulturális fogyasztás és médiahasználat*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Noels, Kimberly A.–Clément, Richard 1996. Communicating across cultures: Social determinants and acculturative consequences. *Canadian Journal of Behavioural Science / Revue canadienne des sciences du comportement*, 28. évf. 3. sz. 214–228. p.
- Nurse, Lyudmila–Gibson, Anna–Surányi, Ráchel 2016. Media consumption and self-identification: Hungarian and Slovak case study. *Identities*, 23. évf. 6. sz. 705–724. p.
- Ramiah, Ananthi Al–Hewstone, Miles 2013. Intergroup contact as a tool for reducing, resolving, and preventing intergroup conflict: Evidence, limitations, and potential. *American Psychologist*, 68. évf. 7. sz. 527–542. p.
- Vincze, Laszlo–Gasiorek, Jessica 2016. The moderating effect of valenced contact: Slovak language media use, acculturation and L2 confidence among young Hungarian speakers. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 37. évf. 8. sz. 805–816. p.
- Vincze, Laszlo–Harwood, Jake 2012. TV Language, Cultivation, and Perceived Vitality of Hungarians in Slovakia. *Communication Research Reports*, 29. évf. 4. sz. 266–273. p.
- Ward, Colleen–Geeraert, Nicolas 2016. Advancing acculturation theory and research: The acculturation process in its ecological context. *Current Opinion in Psychology*, 8. évf. 98–104. p.

Internetes források

- A Nemzeti Kisebbségek és Etnikai Csoportok Bizottságának 2021–2022-es időszakra vonatkozó értékelő jelentése 2023. *Hodnotiaca správa Výboru pre národnostné menšiny a etnické skupiny o podpore kultúr národnostných menšín, o stave národnostného školstva a o používaní jazykov národnostných menšín za obdobie rokov 2021 – 2022*. Výbor pre národnostné menšiny a etnické skupiny. Elérhető az interneten: https://narodnostnemensiny.vlada.gov.sk/site/assets/files/3564/hodnotiaca_sprava_vnmes_2021-2022-final_-_s_ms.pdf
- SODB 2021. Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2021. Elérhető az interneten: www.scitanie.sk

1. melléklet. Többváltozós lineáris regresszió (Függő változó: Nemzeti identitás indexe)

	Standardizált Beta koefficiens	Szignifikancia
Nem: nő (a férfiakhoz képest)	-0.076	0.062
30–39 évesek korcsoportja (a 18–29 évesekhez képest)	0.086	0.141
40–49 évesek korcsoportja (a 18–29 évesekhez képest)	0.118	0.041
50–59 évesek korcsoportja (a 18–29 évesekhez képest)	0.146	0.017
59 évnél idősebbek korcsoportja (a 18–29 évesekhez képest)	0.125	0.042
Középiskolai végzettség érettségi nélkül (az alapiskolai végzettségűekhez képest)	-0.111	0.129
Középiskolai végzettség érettségivel (az alapiskolai végzettségűekhez képest)	-0.059	0.496
Főiskolai végzettség (az alapiskolai végzettségűekhez képest)	0.047	0.571
Középfokú szlovák nyelvtudás (az alapfokúhoz képest)	0.140	0.013
Felsőfokú szlovák nyelvtudás (az alapfokúhoz képest)	-0.006	0.916
Nyomtatott sajtó olvasása magyar nyelven	0.061	0.322
Nyomtatott sajtó olvasása szlovák nyelven	-0.042	0.523
Internetes hírportálok olvasása magyar nyelven	0.132	0.028
Internetes hírportálok olvasása szlovák nyelven	-0.063	0.348
Televízió nézés magyar nyelven	0.074	0.198
Televízió nézés szlovák nyelven	0.013	0.838
Rádióhallgatás magyar nyelven	0.179	0.001
Rádióhallgatás szlovák nyelven	0.033	0.571
Könyvolvasás magyar nyelven	0.198	0.000
Könyvolvasás szlovák nyelven	-0.199	0.001
Filmnézés magyar nyelven	-0.052	0.375
Filmnézés szlovák nyelven	-0.082	0.216
R²		0.30
F test (sig.)		8.883 (0.000)

MARIANNA MRVA

THE LINGUISTIC COMPETENCE OF HUNGARIANS IN SLOVAKIA. THE LANGUAGE OF MEDIA AND CULTURAL CONSUMPTION, AND THE NATIONAL IDENTITY

This study examines the relationship between the language of media and cultural consumption and the national identity of the Hungarian minority in Slovakia. It also examines the connection between language competencies and the language of media and cultural consumption. Based on the analysis of a representative survey on cultural consumption of Hungarians in Slovakia conducted in 2023, the study concludes that Hungarian-language cultural and media consumption is dominant among Hungarians of Slovakia. However, Slovak-language media and culture also play a significant role. A positive correlation is observed between the language of media and cultural consumption and language competencies. Further findings of the research highlight that Hungarian-language media consumption plays a significant role in preserving national identity. In contrast, Slovak-language media consumption alone does not pose a threat to it. However, the same cannot be fully said about cultural consumption. The results indicate that reading Hungarian-language literature is associated with a stronger national identity, whereas reading Slovak-language literature may be associated with a weaker national identity.

Magyar pártoktól szlovák pártok felé

Választói preferenciák és a pártszerkezet változásai 2006–2023 között*

LÁSZLÓ GYUROVSZKY

From Hungarian Parties Toward Slovak Parties. Voter and Party Movements 2006–2023

Keywords: Slovakia; Hungarians in Slovakia; parliamentary elections; 2006–2023; success; failure; strategy; introspection

DOI: <https://doi.org/10.61795/fssr.v27y2025i1.02>

A szlovákiai magyar politikai képviselet ma az elmúlt száz év legnagyobb változásain megy keresztül, s 2023-ban másodszor sem sikerült bejutni a szlovákiai parlamentbe.¹ Vannak, akik pártelnökként ennek kapcsán arról osztották meg velünk gondolataikat, hogy „történelmi eredmény értünk el”,² s ezzel szemben vannak a tények. Ezek azt jelzik, hogy a 2023-as választási eredmény volt az elmúlt 103 év tizenöt parlamenti választása közül³ messze a legrosszabb. Vagyis bizonyos értelemben igaza van a pártelnöknek, ez valóban történelmi eredmény, csak éppen nem a sikeresség, hanem a sikertelenség mércéje szerint. Talán nem is teljesen helyénvaló egy ilyen szomorú pillanatban a kissé cinikus hangvétel, de hát az említett pártelnöki gondolat is csak az írónia szempontjából ad némi értelmet, vagyis bizonyos nézőpontból szemlélve a dolgokat mégiscsak felhatalmazva érezzük magunkat erre a megközelítésre.

* A Fórum Intézet székházában 2024. március 1-jén *A szlovákiai magyarok politikai magatartása 2020–2023* címen megrendezett konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata. A következő két dolgozat, Baki Attiláé és Csonka Ákosé is innen származik – a szerk. megj.

- 1 Persze ha nem számoljuk ide az 1945 és 1989 közötti állapotot, amikor nem is létezhettek (cseh)szlovákiai magyar pártok és (cseh)szlovákiai magyar politika.
- 2 Forró Krisztián, a Szövetség-Aliancia párt elnöke a 2023-as 4,38 százalékos országos eredmény után. https://www.magyarhirlap.hu/haron_tul/20231001-forro-krisztian-tortenelmi-eredmenyt-ertunk-el-de-ez-nem-volt-eleg
- 3 1920, 1925, 1929, 1935, 1990, 1992, 1994, 1998, 2002, 2006, 2010, 2012, 2016, 2020, 2023.

A propaganda és az adatok

Most már azonban tényleg megkomolyodva és a talán méltatlan élcelődést félretéve, érdemesebb a számok tükrében megvizsgálni legalább a legutóbbi tizenhét év parlamenti választásainak eredményeit. Tisztában vagyunk azzal, hogy nem minden szlovákiai magyar politikus fújja fejből a (cseh)szlovákiai magyar pártok választási eredményeit 1920 és 2023 között, azonban 2006-ra még sokan emlékezhetnek. Ebben az évben a Magyar Koalíció Pártja (MKP) Bugár Béla vezetésével 11,68 százalékos eredményt ért el, 2023-ban pedig a Szövetség–Aliancia Forró Krisztián vezetésével 4,38 százalékos szinten állapodott meg.

Hogy a rossz hírek többségét mindjárt az elemzés elején magunk mögött tudjuk, ejtsünk pár szót a választói részvételről is. A 2006-os parlamenti választáson az 538 magyarlakta településen⁴ a választási részvétel az országos választási részvétel 104,68 százaléka volt. Ez azt jelentette, hogy az ott élő magyarok az országos arányukat csaknem öt százalékkal meghaladó mértékben vettek részt a választáson, tehát az akkor megközelítőleg tíz százaléknyi magyar választó súlya 10,5%-os volt.

A 2023-as választáson a szóban forgó 538 magyarlakta településen a választási részvétel az országos választási részvétel 83,21 százaléka lett. Ez azt jelenti, hogy például a 10 százaléknyi magyar választó súlya abban az időben 8,3%-os volt. A két adat közötti különbség több mint 2 százalékos hátrányt jelentett a magyar pártoknak. Csak mellékesen jegyzem meg, hogy ez az alacsony részvétel a 103 év legrosszabb választási részvételét jelenti Dél-Szlovákiában.⁵

Összegezve: a 2023-as választás a magyar pártok legrosszabb választási eredményét hozta a legalacsonyabb magyar választási részvétellel.⁶ Ez azt jelenti, hogy az MKP a 2006-os választáson a megszólítható magyar anyanyelvű választópolgárok teljes spektrumát meg tudta szólítani, s ezen felül még 22 százaléknyi nem magyar anyanyelvű, de magyar gyökerekkel rendelkező szlovák anyanyelvű választópolgárt. Így jött össze a 11,68 százalékos választási eredmény abban az évben, amikor a magyar anyanyelvű választópolgárok országos aránya 10,03 százalék volt. Ez volt a legjobb eredmény, melyet magyar párt 1920 óta a magyar anyanyelvű választópolgárok adott évben érvényes arányához viszonyítva elért. Tizenhét évvel később a magyar anyanyelvűek országos aránya 7,96 százalék volt. Ezzel szemben a 2023-as Szövetség az abban az évben megszólítható magyar anyanyelvű választópolgároknak csak a 67,6 százalékát

4 Ahol az MKP 2006-ban legalább tíz százalékot ért el.

5 Hacsak nem vigasztalódunk a még alacsonyabb részvétellel a 2024-es elnökválasztás második fordulójában, ahol a déli részek választási részvétele az országos átlag 70 százaléka alatt volt.

6 Minden választás esetén összevetve az országos részvételi eredménnyel.

tudta megszólítani, a többiek vagy otthon maradtak, vagy szlovák pártokra szavaztak. Így jött össze a 4,38 százaléknyi eredmény, mely 103 év messze legrosszabb magyar eredménye.

Amennyiben tehát az MKP 2006-ban a Szövetség 2023-as „hatékonyságával” szólította volna meg a magyarokat, akkor csak 6,78 százalékot tudott volna elérni azon a 2006-os választáson, ami elegendő lett volna körülbelül 12 képviselőre a 20 helyett. A másik oldalon pedig, ha a Szövetség 2023-ban a Magyar Koalíció Pártja hatékonyságával szerepelt volna, akkor az eredménye 4,38% helyett 9,71% lett volna, amivel körülbelül 17-18 képviselőt juttatott volna be a szlovákiai parlamentbe, a mostani 0 helyett.

A következő összegzéssel sem tudom megörvendeztetni az olvasót. 2006-ban az MKP a kiváló választási eredményeknek köszönhetően 20 képviselőt juttatott a szlovákiai parlamentbe. A kormánykoalícióban való részvétel okán volt 4 kormánytagja és 6 államtitkára. A kiváló európai parlamenti eredményének köszönhetően a Magyar Koalíció Pártja színeiben 2 európai parlamenti képviselő is ott ült Brüsszelben. Tizenhét évvel később a Szövetség választás utáni eredménye minden egyes rubrikában 0 lett.

Ennyi talán elég is a 2023-as Szövetség (később Magyar Szövetséggé változó párt) politikai képviseleti képességeiről, s a tavalyi „történelmi eredményről”. Azt hiszem, legfőbb ideje lenne kijönni a politikai propagandavilág ópiumbarlangjából és szembenézni a szomorú valósággal.

De hová lettek a szlovákiai magyar választók?

„De hová tűnt Damon Hill?” – ismételte a kissé dezorientált Palik László sportriporter az azóta kultikussá vált kérdését a Forma-1 autóverseny Magyarországon megszervezett futamának végén, 1997. augusztus 10-én. Mint ismeretes, az akkori magyar televízió közvetítése valahogy lekészte a második helyen befutó Damon Hill beérkezését bemutató egy-két másodpercet, s ezért amikor Palik László a harmadik, negyedik, ötödik, hatodik helyen sem látta befutni a volt világbajnokot, egyre kétségbeesetten kiabálta: „De hová tűnt Damon Hill, de hová tűnt Damon Hill?” – egészen addig, amíg fel nem világosították a valóságról, mely szerint másodikként futott be, csak ezt ő éppen nem látta.

Valahogy hasonlóképpen viselkednek a mai szlovákiai magyar politikusok is, akik szintén kétségbeesetten kérdezzetik: hová tűntek a szlovákiai magyar választók? Kire szavaznak a felvidéki magyarok? Miért nem szeretnek bennünket? Miért választanak szlovák pártokat? Miért maradnak olyan nagy mértékben otthon? Miért nem hagyják magukat mozgósítani? Mi a baj? Valakinek, aki közel áll hozzájuk, fel kellene őket világosítani, hogy a hiba az ő készülékükben van. A választók megvannak, csak az őket képviselni tudó hiteles magyar politikusok sorai ritkultak meg.

Bár a felvetés talán nem teljesen szakmai, mégis érdemesnek tartom megvizsgálni azt a kérdést, hogy hová lettek a szlovákiai magyar választók. Már csak azért is, mert

ha a mai Magyar Szövetség annyira sikeres lenne megszólításukban, mint 2006-ban az MKP, akkor ma tizenhét-tizennyolc magyar képviselő ülne a szlovákiai parlamentben.

Nézzük tehát először a kiindulópontokat, azaz azt, hogy mennyi magyar anyanyelvű választópolgárt lehetne megszólítani, képviselni. Ezt érzékelteti az 1. táblázat, melynek második sora a magyar anyanyelvű lakosokat, a harmadik a magyar anyanyelvű választópolgárokat, a negyedik a magyar anyanyelvűek arányszámát, az ötödik sor pedig a magyar pártok által elért százalékokat mutatja. Az utolsó sor a magyar pártok sikerességét fejezi ki százalékban, vagyis azt, hogy a szlovákiai magyar választópolgárok hány százalékát sikerült megszólítani. A 2020-as év a magyar pártok összesített eredményét tartalmazza.

1. táblázat

	2006	2020	2023
Magyar	540 824	450 925	431 662
Magyar választó	428 837	360 524	349 131
Magyar százalék	10,04%	08,29%	07,97%
Elért százalék	11,68%	05,95%	04,38%
Sikeresség	116,33%	71,77%	54,96%

A táblázatból jól látható, hogy a népszámlálási adatok alapján összeállított „magyar választó” sor 2006 és 2023 között 79 706 választót veszített, ami országos százalékban kifejezve 2,07 százalékos csökkenést jelent. A magyar pártok által szerzett százalékok viszont ennél drámaibb mértékben estek vissza: 7,30%-kal. Ez kis híján három és félszerese a demográfiai változásnak, vagy más módon kifejezve csak valamivel több mint a harmada⁷ a 2006-os sikerességnek. A magyar pártok a 2006-os 470 ezer⁸ szavazatból elvesztettek 190 ezret 2020-ra és további 45 ezret 2023-ra. Ezekre még később visszatérek.

A sikertelenség egyik fő oka a Bugár Béla vezette Most-Híd katasztrofális politikai teljesítménye, mellyel a párt 2016 és 2023 között elvesztette a szóban forgó 7,3 százalék döntő többségét. A szinte eposzi jellegű és nagyságú bukás oka kettős: először is, a magyar szavazók szavazataival rendszeresen súlytalan és regionálisan teljesen jelentéktelen szlovák képviselőket juttattak be a parlamentbe, akik rendszeresen

7 Pontosan 37,50 százaléka.

8 Minden választási szám a következőkben a különböző választási részvételek figyelembevételével 100 százalékos részvételre átszámolt adatot jelent. Ezzel semlegesíteni lehet az eltérő választási részvételek okozta különbségeket. Bővebben lásd: Baki Attila–Gyurovsky László: A gödörben az a lényeg, hogy ne ássunk tovább. Szlovákiai magyar választók és szlovákiai magyar pártok 1990–2020. Fórum Társadalomtudományi Szemle, 23. évf. (2021) 2. sz. 123–163. p.

faképnél hagyták őket. A valamivel lényegesebb ok azonban a 2016-os koalíciókötés volt a Smerrel és a Szlovák Nemzeti Párttal. Ez szembement a magyar pártok 1990 óta töretlen demokratikus hagyományaival, a Nyugat-orientált és nyitott társadalom építésének gyakorlatával és a választási kampányban tett ígéretekkel. És hozzá kell tenni, hogy ez nem kikényszerített, fogcsikorgatva megkötött kormánykoalíció volt, hanem egymást tisztelő barátok kézfogása, mely még a Kuciak-gyilkosság után is érvényben maradt.

A Most-Híd 2016-ban becsapta választóit, elfogadta Robert Fico és Andrej Danko halálos csókját, melyért elnyerte az őt megillető sorsot. Politikai szerepük értékelése ennél a pár sornál nyilván árnyaltabb kellene, hogy legyen, ebben a pillanatban azonban nem erre helyezném a hangsúlyt. A Most-Híd 2012 és 2023 között elvesztett 7,3 százaléknyi magyar választót, ami körülbelül 200 ezer magyar szavazót jelent. Az MKP 2010-ben, amikor először indult a Most-Híd ellenében, szerzett 4,33 százalékot, ami az akkori magyar választópolgárok 43 százalékát tette ki. Tizenhárom évvel később a Szövetség a Most-Híddal való egyesülés után szerzett 4,38 százalékot, ami a mostani magyar anyanyelvű választópolgárok 55 százalékát tette ki. Vagyis tizenhárom év alatt sikerült szerezni 0,05 százalékot országos szinten és tizenkét százalékot a magyar választókon belül.

De hová lettek a szlovákiai magyar választók, kérdezhetnénk ugyancsak kissé dezorientáltan Palik László vagy a mai szlovákiai magyar politikusok jelentős része nyomán. Nekünk azonban több időnk volt megvizsgálni az eseményeket, mint az élő közvetítés során a sportriporternek, ezért szavazatok segítségével világítjuk meg a problémát.

A választ az alábbi táblázatok segítségével próbálom érzékeltetni. Baki Attila történész kollégámmal megvizsgáltuk az 538 magyarlakta községben leadott szlovák szavazatokat 2006 és 2023 között, s azokat két csoportba osztottuk. Az elsőbe a nyitottabb, gazdaságilag felelősségteljesebb és az országot a Nyugat felé vivő pártokat csoportosítottuk. Ezek a pártok⁹ sok esetben lényeges reformok bevezetésével vitték előre az országot. Tisztában voltunk azzal, hogy nem minden ilyen párt mintapéldája e hármas kritériumrendszernek, de ha többnyire igen, akkor ide tartozónak tekintettük. Őket demokratikus blokknak nevezzük.

A második csoportba azokat a pártokat soroltuk, melyek harmadikutas, keleti, tekintélyelvű és gazdaságilag felelőtlenebb politikát képviseltek, s melyek elleneztek

9 Ilyen volt a Nyilvánosság az Erőszak Ellen (VPN), a Kereszténydemokrata Mozgalom (KDH), egy ideig és részben a Demokratikus Baloldal Pártja (SDL), a Demokratikus Unió (DÚ), a Demokrata Párt (DS), a Szlovák Demokrata és Keresztény Unió (SDKÚ), a Polgári Megjegyzés Pártja (SOP), az Új Polgári Szövetség (ANO), a Szabadság és Szolidaritás (SaS), fogcsikorgatva, de igen, a Közös Értékek Emberei és Független Személyiségek (OLaNO) is, valamint a többi hasonló kis jobboldali, polgári párt.

minden lényeges, előbbre vivő reformot. Ők¹⁰ általában az első csoport kormányai által elért gazdasági eredményből éltek. Őket tekintélyelvű blokknak nevezzük.

A magyar pártok 2016-ig mindig a demokratikus oldalon álltak és csak ilyen kormányokban vettek részt. 1990 és 2023 között csak ezek a blokkok alkottak kormánykoalíciókat. Az egyetlen kivétel a Most-Híd volt 2016-ban. Sorsa a megsemmisülés lett.

Az alábbi táblázat tehát az 538 délszlovákiai községben szlovák pártokra leadott szavazatokat mutatja T (tekintélyelvű) és D (demokrata) bontásban. Mivel 2006-ban az MKP begyűjtötte az összes magyar szavazatot (és hozzá 20 százalék szlovákot), biztosan állíthatjuk, hogy a 2006-os számok csaknem teljesen¹¹ szlovák szavazatok. Ebből indulunk ki a további években.

2. táblázat

	2006	2010	2012	2016
Szavazatok (T)	130 000	119 000	139 000	145 000
Arány (T)	58%	46%	58%	47%
Szavazatok (D)	93 000	139 000	101 000	160 000
Arány (D)	42%	54%	42%	53%
Együtt (D + T)	223 000	258 000	240 000	305 000

Az adatok sora egy tipikus politikai váltógazdasági kilengést mutat, melynek négyéves (illetve 2012-ben két és fél éves) ciklusai vannak. A 2002-es demokratikus kormányt egy 58 százalékos tekintélyelvű elégedetlen többség váltotta le és hozta a hatalomba a frissen beugrott Smert, a HZDS-t és az SNS-t. Négy év kormányzás után az inga átbilient és az elégedetlen demokrata választók 54 százalékos többséggel leváltották a tekintélyelvű Smer kormányt és visszahozták saját blokkjukat. Két és fél éves kormányzás után a Radičová-kormány politikai harakirit követett el, a demokrata szavazóknak elment tőlük a kedvük, s 2012-re újra az 58 százalékos tekintélyelvű választói többség került hatalomra. Ez is csak négy évig tartott, a tekintélyelvű választók elkényelmesedtek és újra a demokraták kerültek többségbe.

Az egyes ciklusokat figyelve láthatjuk, hogy a két tábor nagyságát illetően a biztos tekintélyelvű pártválasztók a szlovák lakosság 46 százalékát teszik ki, míg a demokrata szlovák választók a 42 százalékát. Tizenkét százalék az a réteg, mely egyszer ide, egyszer oda szavaz. Természetesen ez a dél-szlovákiai régióban a szlovák lakosságra érvé-

10 Közéjük tartozott a Demokratikus Szlovákiáért Mozgalom (HZDS), a Munkáspárt, a Kommunista Párt, a Szlovák Nemzeti Párt, a Smer, a Hlas, a Republika és a Kotleba-féle LSNS mozgalom.

11 Becslésem szerint 5 százaléknyi magyar is szavazhatott rájuk, elsősorban szélsőbaloldali, szélsőjobboldali és anarchista meggyőződése miatt.

nyes arány. Elméletileg 2016-ban a demokrata pártoknak kellett volna kormányt alakítani, a tekintélyelvűeknek pedig ellenzékbe vonulni.

Országos szinten persze kissé másként alakultak a parlamenti arányok, mivel néhány század százalékkal kiesett a Kereszténydemokrata Mozgalom és bekerült a radikális, fasisztoid elemeket is tartalmazó ĽSNS. Ezzel együtt patthelyzet alakult ki, mivel az ĽSNS-szel senki sem akart kormányozni.

Ekkor lépett pályára a Bugár Béla vezette Most-Híd és pár napos megbeszélést követően baráti kézfogással pecsételte meg Robert Fico új kormányát. A dél-szlovákiai kormányváltó hangulat nem valósult meg, ellenkezőleg, az addig demokrata táborba tartozó Most-Híd áttért a tekintélyelvű táborba. A politikai ingamozgást követően várható demokrata kormány helyett újabb négy év tekintélyelvű kormányzás következett. Ezzel a demokrata oldal elégedetlensége egyre nagyobb és nagyobb lett.

S most nézzük meg a szlovák blokkokra leadott szavazatokat 2016-tól.

3. táblázat

	2016	2020	2023
Szavazatok (T)	145 000	112 000	219 000
Arány (T)	48%	28%	50%
Szavazatok (D)	160 000	292 000	217 000
Arány (D)	52%	72%	50%
Együtt (D + T)	305 000	404 000	436 000

Két dolog nagyon világosan látszik: a választói igényeket követő 2016-os jobboldali kormány felé vezető váltási igény nem teljesült be, ráadásul két demokratikusnak tartott párt¹² segítségével. Ez hatalmas felháborodást váltott ki demokratikus oldalon, ami látható a 2020-as adatokon. A tekintélyelvű tábor a szokásosnál is alacsonyabb számokat ért el (112 ezer), viszont a demokratikus oldalon 132 ezerrel nőtt a leadott szavazatok száma.

Amennyiben tehát összegezni kívánjuk a választói mozgásokat 2012 és 2023 között, az alábbi táblázat adatait kell elemeznünk.

12 Most-Híd és Siet.

4. táblázat¹³¹⁴

	2012	2016	2020	2023
Választó délen ¹³	715 000	715 000	708 000	691 000
Magyar választó	410 000	396 000	380 000	364 000
Magyar szavazat	417 000	380 000	278 000	232 000
Szlovák választó	305 000	319 000	328 000	327 000
Szlovák szavazat	240 000	305 000	404 000	436 000
Magyar–szlovák mozgás	0	35 000 ¹⁴	137 000	172 000

Látható, hogy 2016-ban a Most-Híd kissé kétértelmű üzenetei a Smer párttal történő esetleges koalíciót¹⁵ illetően elriasztottak 35 ezer magyar vagy inkább magyar kötődésű választót. Ők a szlovák szavazatokhoz kerültek.

2020-ban aztán átszakadt a gát. A Most-Híd szavazói közül több mint százezer hagyta ott a magyar pártok táborát és szavazott át szlovák pártokra, ami három év múlva újabb harmincezerrel nőtt. Ebben a mozgásban azonban nem a hitelét veszített Most-Híd szavazatvesztése az egyetlen probléma. Ők megérdemelték a sorsukat. Legalább ugyanakkora probléma az, hogy a körülbelül 170 ezer fős veszteségből az MKP/MKÖ/Szövetség/Magyar Szövetség¹⁶ nevekkal egymást követő pártok nem tudtak megszerezni senkit.

Adott volt tehát egy hibás politikát folytató Most-Híd, mely ennek következtében 2010¹⁷ után 2023-ig elvesztett 280 ezer magyar szavazót. A másik magyar párt, az MKP/MKÖ/Szövetség/Magyar Szövetség a számok tanúsága alapján ezekből visszaszerzett 2012-ben körülbelül tizenötezeret (194 258 darab 100 százalékra átszámolt voks az akkori MKP-ra), majd 2020-ig további 1541-et (195 799 darab 100 százalékra átszámolt szavazat az akkori MKÖ-re). A Most-Híd tehát 2012-ben rendelkezett 264 310 magyar vagy magyar kötődésű szavazattal, ez 2020-ra lecsökkent 102 845-re. A különbség 161 465 voks, melyből a már említett 1541-et sikerült megszereznie

13 Az 538 magyarlakta település alkotta régióban.

14 A mozgások a többi adata alapján történő szakmai becsült számok.

15 Bugár Béla a kampány során többszöri felszólítás ellenére is kitért a Smer párttal való koalíciókötést kizáró egyenes válasz elöl.

16 A Magyar Koalíció Pártja (MKP) névváltoztatással Magyar Közösség Pártjává (MKP) változott 2015 után. A 2020-as választáson az MKP és kisebb társai a Magyar Közösségi Összefogás (MKÖ) választási párt listáján indultak. 2023-ban az MKP, a Most-Híd és az Összefogás a Szövetség–Aliancia néven egyesült párt listáján indultak, majd ez a párt változtatta meg nevét Magyar Szövetségre.

17 A 2010-es szavazatokból kivontuk az északi és nagyvárosi új szlovák etnikai szavazatokat és csak a magyar voksokkal dolgozunk. Bővebben lásd a Fórum Társadalomtudományi Szemle idézett elemzésben.

az akkor éppen aktuális MKP-MKÖ¹⁸ pártformációnak, 20-25 ezer pedig a magyar választók számának csökkenése volt.

Az MKÖ tehát megszerezte a körülbelül 135-139 ezer magyar választónak alig több mint egy százalékát. A többi vagy otthon maradt, vagy szlovák demokrata pártokra szavazott. Azért, ha belegondolunk, annak komoly oka lehetett, hogy ennyi magyar szavazó harminc év után nem az MKÖ/MKP-t választotta, hanem a szlovák politikai pártokat. Mindez csak részben magyarázható az MKP és a Most-Híd legendásan ellenséges viszonyával. Az MKP/MKÖ/Szövetség/Magyar Szövetség kampánya, a használt jelszavak, a szimbólumok és az egész mondanivaló a szlovákiai magyar választópolgároknak csak egy részét kívánta megszólítani. Soha nem akarták képviselni a volt Most-Híd szavazóit, a szlovák anyanyelvű, de magyar kötődésű 20-22 százaléknál korábbi, 2006-os MKP választót és az öt százaléknál radikális választót. Ezzel elérték, hogy öt választáson nem kerültek be a parlamentbe, és a jelek szerint ma is meg vannak győződve arról, hogy ez a helyes út.

Damon Hill és a szlovákiai magyar választópolgárok tehát meglettek, most már csak az okokról kell néhány szót ejteni.

Senki sem szeret minket, csak magunkra számíthatunk

Nagyjából a címbe foglaltakban lehetne összegezni a 2020-as és 2023-as be nem jutás okait az MKP és a Szövetség/Magyar Szövetség vezetői részéről.

Kissé részletesebben három kulcsprobléma¹⁹ merült fel a választások utáni értékelésnél. Mielőtt ezek ismertetésébe és bírálatába belemerülnénk, érdemes megfogalmazni, hogy mi is lehetett volna az észszerű reakció a 2023-as választási bukásra.

– Először is a választási adatok alapján elemezni kellett volna, hogy hol szerepeltek legjobban és legrosszabbul a Szövetség jelöltjei. Az adatok könnyen hozzáférhető nyilvános számok.

– Ugyancsak fontos lett volna megnézni a választási részvételt községi szinten, s elemezni kilengéseit, összevetve a 2006 utáni egyes választásokon látható folyamatokkal. Az adatok ez esetben is könnyen és nyilvánosan hozzáférhetőek.

– Elemezni kellett volna azon választói magatartásokat és választói csoportokat, melyek megszólítására a Szövetség nem volt képes, vagy nem volt képes eléggé. Ezek az adatok és elemzések léteznek és aránylag könnyen hozzáférhetőek.

18 A szavazatok alapján az MKÖ alapvetően a Magyar Közösség Pártja (MKP) szavazataira épített.

19 <https://napunk.dennikn.sk/hu/3729383/forro-krisztian-ha-a-politikankban-nem-lesz-onmegtartoztotas-az-a-vesztunket-fogja-okozni/>

– Alapos és többszöri közvélemény-kutatással kellett volna elemezni a választópolgári rétegeket.

– Az összes elemzés alapján stratégiai tervet kellett volna kidolgozni a megcélzott választói rétegek megszólítására és képviselőit. Ezt el kellett volna fogadtatni a politikai vezetésben és cselekvési, kommunikációs tervet kellett volna készíteni.

– Rendszeres, saját vagy megvásárolt közvélemény-kutatásokkal kellene ellenőrizni a stratégia megvalósításának útját.

Így cselekedett volna egy átlagos szinten vezetett és önmagát a parlamentbe képzelő párt. Így dolgozik több száz profin vezetett párt Európában és általában a demokráciákban. Így cselekszik a Fidesz, a Smer és az Andrej Babiš vezette ANO, hogy kissé konkrétabb és érthetőbb példákat is említsek. Az elemző jóhiszeműen azt gondolja, hogy ez a szokványos és elfogadott megközelítés. Természetesen nem minden párt követi minden esetben teljes mértékben ezt a hatékony utat, azonban a válságban lévő pártok előbb-utóbb vagy ezt teszik, vagy megszűnnek. A Szövetség pedig úgy néz ki, hogy legalábbis formálisan ott szeretné magát látni a parlamentben. Ehhez az elképzeléshez a szokásos, csatlakozó cselekménysort fentebb közöltem.

A Szövetség más utat választott és teljesen másként látja a politikai világot. Szerintük az ötször sikertelen parlamenti és egyszeri európai parlamenti választás okai teljesen máshol keresendők. Ők három okot látnak ismételt és következetesen.

Az első szerint a be nem²⁰ jutás elsődleges oka a baloldali és liberális sajtó, mely éjt nappallá téve azon dolgozik, hogy a harcos magyar nemzeti eszme hordozójaként, továbbá a keresztény, konzervatív, szuverenista és békepárti bástya megjelenítőjeként induló egyetlen felvidéki magyar párt ne jusson be a parlamentbe. A gondolatmenetet folytatva tehát akkor lesz magyar bejutás, ha a szlovákiai magyar liberális és baloldali sajtó, rádió, televízió, internetes portálok és maga a gondolat megszűnik vagy megszüntetik. Abban az esetben csak a konzervatívnak mondott magyar sajtó gondolatai juthatnak el a szlovákiai magyar választópolgárokhoz, s ennek hatására megváltoztatják politikai meggyőződésüket.

A másik problémát az elfogult szlovák és szlovákiai magyar közvélemény-kutató intézetek jelentik. Ezek ugyanis a Magyar Szövetség vezetése szerint szintén azon dolgoznak, hogy a szlovákiai magyarságnak ne legyen parlamenti képviselője. Ezt pedig úgy teszik, hogy szándékosan a valóság alá mérik a szlovákiai magyar pártot, s ellenkezőleg, ellenfeleiket szándékosan a valóság fölé mérik, amivel megtevesztik a jóhiszemű szlovákiai magyar választópolgárokat. Ők ugyanis, miután legalább a felük elolvasta ezt a hírt, ennek hatására nem szavaznak a szlovákiai magyar pártra, nehogy elveszzen a szavazatuk. A gondolatmenetet folytatva a megoldás az lehetne, hogy ezeket az

20 A „rossz szereplés, kudarc, bukás” kifejezések sohasem hangoztak el.

intézményeket vagy meg kellene szüntetni, vagy pedig helyes irányítás alá kellene vonni. Ebben az esetben vagy helyes közvélemény-kutatási adatokat hoznának nyilvánosságra, vagy semmit.

A harmadik probléma Szövetség vezetői szerint a politikai ellenfelekben rejlik, akik a valóságban súlytalanok, azonban a már említett liberális sajtó és a hamis közvélemény-kutatók arról győzködik a szlovákiai magyar választópolgárokat, hogy van súlyuk és érdemes rájuk szavazni. Vagyis a valóságban nincs súlyuk, de attól lesz súlyuk, hogy a baloldali, liberális sajtó azt állítja, hogy van súlyuk. Tizenhárom évig kellett várni az igazságra, amíg a Most-Híd 8,3 százalékról 0,1 százalékra esett vissza. Csak az a probléma, hogy ez sem hozta el a Magyar Szövetség bejutását. A gondolatmenetet követve tehát az volna az optimális, ha nem lennének politikai ellenfelek, vagy ha vannak is, nem volna szabad megemlíteni őket.

Ez a problémamegközelítés a szlovákiai magyar párt részéről óhatatlanul felvet néhány kérdést.

Tényleg arról van szó, hogy az 1920 és 2016 közötti időben,²¹ amikor a magyar képviselők huszonkét alkalommal bejutottak a tizenhárom szabad parlamenti, három európai parlamenti és hat megyei választáson a megválasztottak közé, akkor nem volt liberális, baloldali és egyéb szabad sajtó és ennek köszönhették a sikert?

Valóban, az a helyzet, hogy az 1920 és 2016 közötti időszakban, amikor a magyar képviselők huszonkét alkalommal bejutottak a tizenhárom szabad parlamenti, három európai parlamenti és hat megyei választáson a megválasztottak közé, akkor nem voltak közvélemény-kutatások?

Az 1920 és 2016 közötti szakaszban, amikor a magyar képviselők bejutottak a tizenhárom szabad parlamenti, három európai parlamenti és hat megyei választáson a megválasztottak közé, akkor tényleg nem volt szabad politikai verseny és nem voltak politikai ellenfelek?

Hát 1920 és 2016 között, amikor a magyar képviselők bejutottak a tizenhárom szabad parlamenti, három európai parlamenti és hat megyei választáson a megválasztottak közé, akkor bármikor is öt százalék alá csökkent a szlovákiai magyar anyanyelvű választópolgárok aránya Szlovákiában?²²

A válasz a kérdésekre mindig egyértelműen nem, ezért nincs más lehetőség, mint elkönyvelni a Szövetség fenti érveinek tarthatatlanságát. Ez persze nem jelenti azt, hogy a szlovákiai magyar párt vezetése nem hinne bennük, sőt egyre világosabban lát-szik, hogy igen, hisznek bennük. Vagyis minden érvelés, minden jószándékú magyará-

21 Parlamenti választások: 1920, 1925, 1929, 1935, 1990, 1992, 1994, 1998, 2002, 2006, 2010, 2012, 2016. Európai parlamenti választások: 2004, 2009, 2014. Megyei választások: 2001, 2005, 2009, 2013, 2017, 2022.

22 A parlamenti bejutási küszöb. A szlovákiai magyar anyanyelvű választópolgárok aránya 2023-ban a hivatalos statisztikai adatok alapján meghaladja a nyolc százalékot.

zat ellenére meg vannak győződve arról, hogy sikertelenségük okai a sajtószabadság és a politikai verseny szabadsága.

Amennyiben tehát a Szövetség a jövőben be szeretne jutni a parlamentbe, akkor valamit tennie kellene ez ellen az áldatlan állapot ellen. Mivel a bejutást akadályozó okokat a szabad sajtóban és a szabad politikai versenyben látja, azokkal kellene kezdeni valamit. Ha tehát a Szövetség vezetői tényleg komolyan gondolják a fenti érveket, akkor elég hátborzongató politikai program rajzolódik ki előttünk: a szabad sajtó korlátozása és megszüntetése, valamint a szabad politikai verseny lényeges korlátozása vagy megszüntetése.

Ilyen volt térségünkben a politikai és társadalmi helyzet 1939 és 1989 között.²³

LÁSZLÓ GYUROVSKY

FROM HUNGARIAN PARTIES TOWARD SLOVAK PARTIES. VOTER AND PARTY MOVEMENTS 2006–2023

The paper analyses the failures of the Hungarian minority's political representation, pointing out that the last parliamentary election in 2023 was the worst ever result for Hungarians in Slovakia, the second time that Hungarians failed to pass the 5% threshold and enter the Slovak parliament. In contrast, the 2006 parliamentary election saw a turnout of 11.68% for Hungarians, which meant 20 seats. Among the factors that led to the failure, the author highlights the irresponsibility of minority politicians, the decline and reorientation of the Hungarian electorate, and the decline in willingness to vote. He points out that instead of introspecting their strategies, politicians look for the causes of failure in external factors: the intrigue of the left-wing and liberal media, the unreliability of election results forecasts and opinion polls, their political opponents, etc. He also outlines what steps could or could have been taken to achieve national political representation.

²³ Talán csak Magyarország részleges kivételével 1944-ig.

A választó nem vész el, csak átalakul

Három község választási eredményeinek változása 2006–2023 között

ATTILA BAKI

Voters Are Not Lost, They Are Transformed. Changes in Electoral Results in Three Municipalities Between 2006 and 2023

Keywords: Slovakia; Hungarians in Slovakia; parliamentary elections; 2006–2023; Felsőszeli (Horné Saliby); Ipolynyék (Vinica); Buzita (Buzica); Ipolybalog (Balog nad Ipľom)

DOI: <https://doi.org/10.61795/fssr.v27y2025i1.03>

A szlovákiai magyarok politikai magatartásáról szóló hangos diskurzus hosszú ideig nem volt jelen sem a közéleti, sem az azon kívüli közbeszédben. Történhetett ez részben azért, mert a választópolgárok java része nem talált az ingerküszöbét meghaladó sérelmet választott országos szinten politizáló politikusaival szemben, vagy egyszerűen a választási ciklusról ciklusra bejutó országos magyar képviselet eredményei tompítottak a magyar pártot választók itt-ott felbukkanó ellenérzésein.

A szlovákiai magyar politikai pártpaletta bővülését (a Híd megjelenését) követően azonban félhangosan megindult valamiféle politikai számtan, igaz, még csak a két széktábor képviselői között, és csak arra összpontosítva, hogy hol mennyi szavazat valószínűsíthető az egyik vagy a másik oldal eredménykosarába. Ez a megközelítés is azt sugallja, hogy a választópolgárok politikai magatartásának a lehetséges változása még nem kimondottan foglalkoztatta a szlovákiai magyar politikum csúcsrétegét. Egészen addig, amíg a magyar képviselet ki nem esett a szlovák csúcspolitikai vérkeringéséből. Ugyan a legutóbbi – 2023. évi – parlamenti választások szlovákiai magyar szempontból nem hoztak áttörést a három évvel korábbi eredményekhez képest, de a számok tükrében már hol csendesebben, hol hangosabban hangsúly került a „számok” vizsgálatára, noha mélyebb, a szlovákiai magyarság által lakott teljes területi fedettségű elemzésre, elemzésekre nem volt sok példa.¹

1 Pozitív példa gyanánt azért mindenképpen említést érdemel a jelen írást készítő és Gyurovsky László közös tanulmánya, amely a rendszerváltást követő első szabad parlamen-

Hogy mit kell érteni a szlovákiai magyarok politikai magatartás-változásán? Nemes egyszerűséggel azt, hogy a korábban magyar pártot vagy pártokat választó polgárok egyre nagyobb hányada választ – immár nem az első országos parlamenti megméretetés során – szlovák politikai pártokat. Jellemzően a fiatalabb generációk soraiban tapasztalható ez.

Mindent leegyszerűsítve ezt a választói magatartás-változást tekinthetnők egyszerűen annak, hogy a választók ez ideig (különösen az utóbbi 5–10 évben) korábban nem tapasztalt mértékben és töménységben láthattak és olvashattak olyan nyilvánosan zajló, a szlovákiai magyar pártpolitikán belül artikulált összekülönbözéseket és sárdobálást, mint addig egyszer sem: összedolgozás helyett székértáborok mentén jól elbarikádózott szigetmegoldásokat...

Az itt bemutatásra kerülő három dél-szlovákiai település példáján szemléltetem, hogy az utolsó hat parlamenti választás eredményeinek tükrében mi módon érhető tetten az a csendes szlovákiai magyar választói magatartás-változás, amely – ha akarunk róla tudomást venni, ha nem – jelen van immáron.

A három választott település közül egy a nyugat-, egy a közép- és egy a kelet-szlovákiai régióból került kiválasztásra. Mindhárom település jellege egyezik abban, hogy nem városi rangúak, továbbá egyik sem produkált a hat² parlamenti választás alkalmával „szélsőségesnek” jellemezhető választási eredményt: a változás a mélyben zajlott le. További közös vonásuk, hogy mindhárom községben működik magyar tanítási nyelvű alapiskola.

Itt szeretném hangsúlyozni azt is, hogy a vizsgált településeken elsősorban magyar választói szempontból próbálom megközelíteni a választási eredményeket, s nem célom keresni vagy megnevezni, hogy ki, mit, hol, hogyan rontott el.

A szlovák pártok szavazatainál az egyes választási években a következő politikai pártok eredményeit vettem figyelembe:

2006: Smer, SNS, HZDS, SDKÚ, KDH, SF; 2010: Smer, SNS, HZDS, SDKÚ, SaS, KDH; 2012: Smer, SNS, KDH, OĽANO, SDKÚ, SaS; 2016: Smer, SNS, ĽSNS, SaS, OĽANO, Sme rodina, Siet', KDH; 2020: Smer, SNS, Dobrá voľba, ĽSNS, OĽANO, Sme rodina, PS, SaS, Za ľudí, KDH; 2023: Smer, Hlas, SNS, Republika, SaS, PS, OĽANO, KDH, Sme rodina.

ti választások eredményeitől indítva a 2020-as parlamenti választásokig több mint ötszáz településen vizsgálta a választói magatartást. Baki Attila–Gyurovszky László: A gödörben az a lényeg, hogy ne ássunk tovább. Szlovákiai magyar választók és szlovákiai magyar pártok 1990–2020. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 23. évf. (2021) 2. sz. 123–164. p. (Bővebben, monografikus szinten I. Baki Attila–Gyurovszky László: *Kényszer hatása alatt. A [cseh]szlovákiai magyarság története a számok tükrében. Népszámlálások, választások és iskolák 1919–2024*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2024. – a szerk. meg.)

2 2006, 2010, 2012, 2016, 2020, 2023.

1. település

Nyugat-szlovákiai régió – Felsőszeli (Horné Saliby, Galántai járás)

A Galántai járásban található Felsőszelit a második világháborút követően nem kímélték a történelmi viharok. 1947-ben Csehszországba több mint kétszáz családot deportáltak, de a Magyarországra történő kitelepítések is súlyos érvágást jelentettek a falu magyarságának. Érdekes adat, hogy 1910-ben 3477 lakosából 3463 magyar anyanyelvű volt.³

Magyar tanítási nyelvű iskolája 2001-ben Széchenyi István nevét vette fel.

Felsőszeli lakosságának magyar és szlovák nemzetiségi számadatai az utolsó két népszámlálás eredményei tükrében:

1. táblázat

Összlakosság	Magyar nemzetiségű (%)	Szlovák nemzetiségű (%)
2011: 3220	1953 (60,65%)	1165 (36,18%)
2021: 3198	1822 (56,97%)	1197 (37,42%)

A hat parlamenti választás eredményei magyar és szlovák pártokra leadott szavazatok és választási részvétel bontásban:

2. táblázat

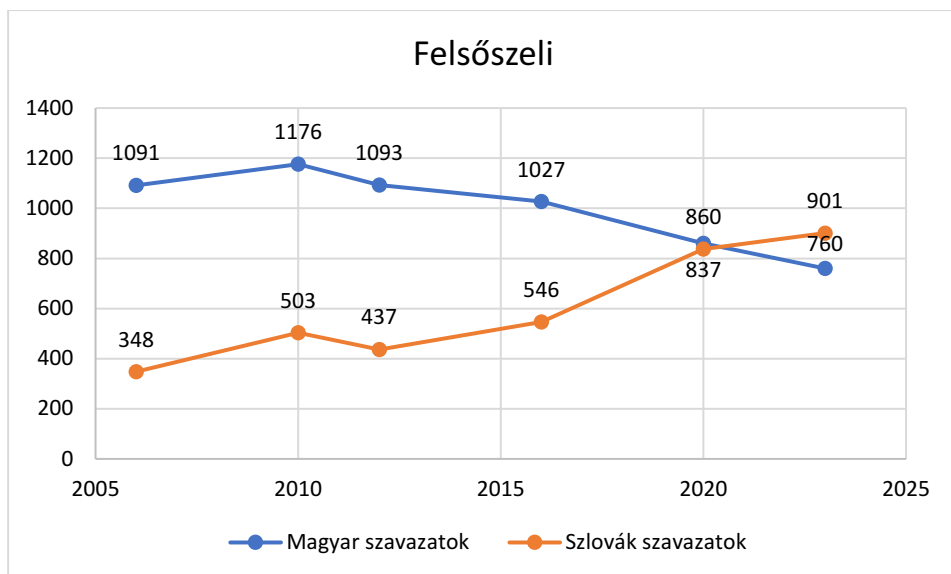
Választási év	Magyar párt(ok)	Szlovák pártok	Választási részvétel
2006	1091	348	57,92%
2010	1176	503	66,00%
2012	1093	437	60,38%
2016	1027 (636+391)	546	61,68%
2020	860 (686+174)	837	66,83%
2023	760 (740+6+14)	901	66,17%

2016-os, 2020-as választások: zárójelben az MKP/MKÖ és a Híd szavazatainak a bontása.

2023-as választások: zárójelben a Szövetség, a Magyar Fórum és a Híd szavazatainak a bontása.

3 A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Magyar Statisztikai Közlemények. 42. kötet. Első rész. Szerkeszti és kiadja A Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1912. 146–147. p. (A továbbiakban: 1910. évi népszámlálás.)

1. grafikon

A 2. táblázat adatai a vizsgált első négy parlamenti választás esetében jelentős kilengést nem rögzítenek a magyar pártokra leadott szavazatok számát tekintve. Ugyan emelkedett a szlovák pártokra adott össz-szavazatok száma, azonban a választási részvétel is emelkedett, ami tulajdonképpen a szlovák politikai oldalon csapódott le. Az igazi „áttörés” a 2020-as választásoknál mutatkozik, de minden bizonnyal nem ott kezdődött, és mint az tisztán látható, a Híd választói táborja teljesen eltűnt, miközben a Magyar Közösségi Összefogás (MKÖ) is zsugorodásba kezdett ahelyett, hogy esetleg a volt hidas szavazók közül átnyert volna akárcsak egyet is.

2. település

Közép-szlovákiai régió – Ipolynyék (Vinica, Nagykürtösi járás)

Ipolynyék lakosságszám tekintetében a Nagykürtösi járás legnagyobb nem városi rangú települése, egyben a járás nemzetiségi mutatója szerint is ebben a községben él a legtöbb magyar nemzetiségű személy: 1415 (78,87%).⁴ 1910-ben 1759 lakosából 1746 magyar anyanyelvű volt.⁵

Magyar tanítási nyelvű iskolája 2000-ben Balassi Bálint nevét vette fel.

⁴ Ez a járásban élő magyar nemzetiségű (9004) lakosság 15,71%-a.

⁵ 1910. évi népszámlálás, 110–111. p.

Ipolynyék lakosságának magyar és szlovák nemzetiségi számadatai az utolsó két népszámlálás eredményei tükrében:

3. táblázat

Összlakosság	Magyar nemzetiségű (%)	Szlovák nemzetiségű (%)
2011: 1870	1577 (84,33%)	259 (13,85%)
2021: 1794	1415 (78,87%)	318 (17,72%)

A hat parlamenti választás eredményei magyar és szlovák pártokra leadott szavazatok és választási részvétel bontásban:

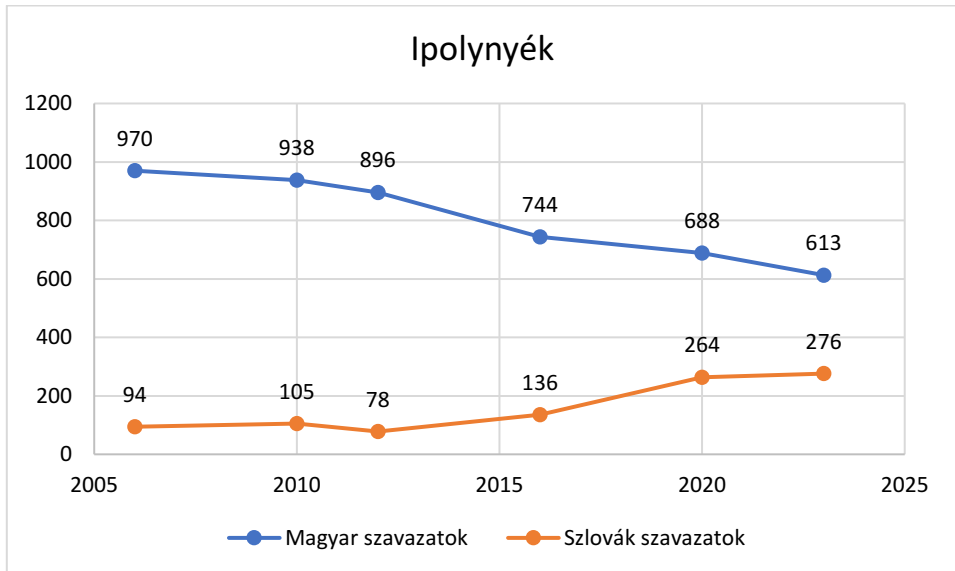
4. táblázat

Választási év	Magyar párt(ok)	Szlovák pártok	Választási részvétel
2006	970	94	70,14%
2010	938	105	67,33%
2012	896	78	64,31%
2016	744 (578+166)	136	59,94%
2020	688 (510+178)	264	63,57%
2023	613 (599+7+7)	276	63,88%

2016-os, 2020-as választások: zárójelben az MKP/MKÖ és a Híd szavazatainak a bontása.

2023-as választások: zárójelben a Szövetség, a Magyar Fórum és a Híd szavazatainak a bontása.

2. grafikon

Ipolynyék településen is világosan olvasható, hogy az utolsó hat parlamenti választás során a korábbi, szinte abszolút magyar szavazati fölény lemorzsolódott. A 2020. évi parlamenti választás alkalmával a magyar párt/pártok kínálata egyértelműen nem volt csábító a korábban oda szavazók számára. A palóc bástya magyar szavazatainak a száma másfél évtized alatt bő egyharmaddal apadt le, miközben a választási részvétel semmi különös kilengést nem mutat. A Híd párt korábbi választói tábora Ipolynyéken is szinte teljes mértékben eltűnt.

3. település

Kelet-szlovákiai régió – Buzita (Buzica, Kassa-környéki járás)

Buzita település érdekessége és különlegessége a sok gólyafészek. 2014-ben az Európai Gólyafalu címet nyerte el. A gólyák rendszeres megfigyelése a településen 1976-tól folyik.

1910-ben 1088 lakosából 1083 magyar anyanyelvű volt.⁶

A településen működik magyar tanítási nyelvű alapiskola.

Buzita lakosságának magyar és szlovák nemzetiségi számadatai az utolsó két népszámlálás eredményei tükrében:

5. táblázat

Összlakosság	Magyar nemzetiségű (%)	Szlovák nemzetiségű (%)
2011: 1195	628 (52,55%)	425 (35,56%)
2021: 1212	588 (48,51%)	569 (46,94%)

A hat parlamenti választás eredményei magyar és szlovák pártokra leadott szavazatok és választási részvétel bontásban:

6. táblázat

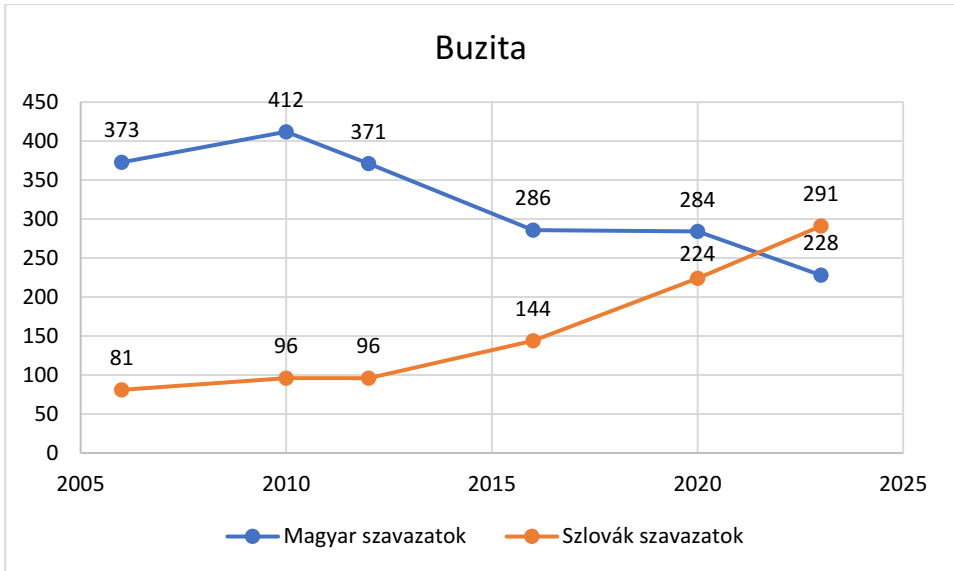
Választási év	Magyar párt(ok)	Szlovák pártok	Választási részvétel
2006	373	81	52,63%
2010	412	96	58,62%
2012	371	96	53,81%
2016	286 (204+82)	144	49,37%
2020	284 (254+30)	224	55,77%
2023	228 (225+3+0)	291	56,32%

2016-os, 2020-as választások: zárójelben az MKP/MKÖ és a Híd szavazatainak a bontása.

2023-as választások: zárójelben a Szövetség, a Magyar Fórum és a Híd szavazatainak a bontása.

6 1910. évi népszámlálás, 200–201. p.

3. grafikon

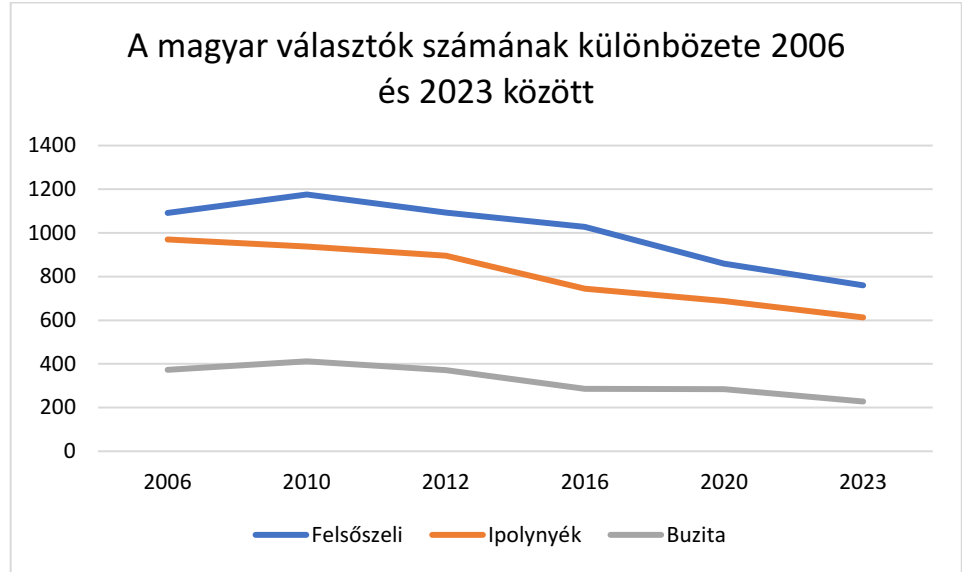
Buzitán is hasonló választási trendváltozás figyelhető meg az eredményeken, mint az előző két településen. A 2020-as választási évnél történő kiugrás három évvel később tovább erősödött, miközben a magyar pártokat választók táborá szűkült. A Híd párt Buzitán teljesen elveszítette korábbi választóit.

A vizsgált három település magyar választóinak a különbözetét 7. sz. táblázat foglalja össze:

7. táblázat

	Választási év/magyar pártra-pártokra adott érvényes szavazatok					
Település	2006	2010	2012	2016	2020	2023
Felsőszeli	1091	1176	1093	1027	860	760
Ipolynyék	970	938	896	744	688	613
Buzita	373	412	371	286	284	228
Különbözet	2434	2526	2360	2057	1832	1601

4. grafikon

Hat parlamenti választás alkalmával a három vizsgált településen a magyar pártra/pártoakra leadott magyar szavazatok száma több mint egy harmadával szűkült le.

És még egy település...

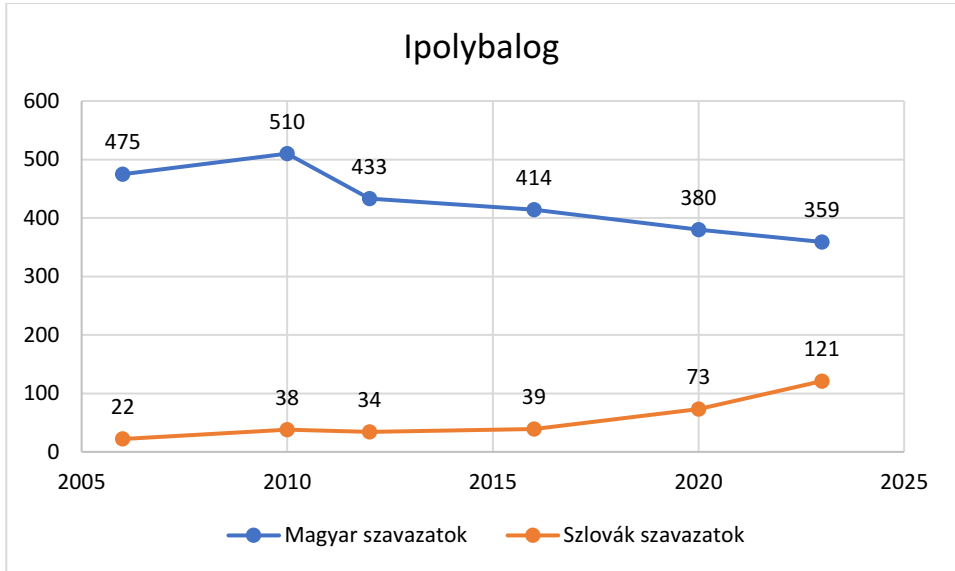
A vizsgált községek eredményeit összefoglaló rövid zárszó előtt álljanak még itt egy eredménytáblázatban Ipolybalog (Balog nad Ipľom, Nagykürtösi járás) választási eredményei. Ipolybalog Palócföld egyik legvallásosabb, politikai magatartásában konzervatív településének mondható. A hat választás során – a vizsgált magyar választói magatartás-változás – itt is világosan tetten érhető.

8. táblázat

Választási év	Magyar párt(ok)	Szlovák pártok	Választási részvétel
2006	475	22	72,73%
2010	510	38	81,84%
2012	433	34	71,09%
2016	414 (350+64)	39	68,38%
2020	380 (342+38)	73	70,43%
2023	359 (354+0+5)	121	77,51%

2016-os, 2020-as választások: zárójelben az MKP/MKÖ és a Híd szavazatainak a bontása.
2023-as választások: zárójelben a Szövetség, a Magyar Fórum és a Híd szavazatainak a bontása.

5. grafikon

Összefoglaló helyett

- A helyi (lokális) szintű választói mentalitás/magatartás kutatása településenként mutatja meg a választói magatartás változásait, ha kellően hosszú idősíkon vizsgáljuk.
 - A helyi szintű választói magatartás-vizsgálatok kutatása hiányzik a szlovákiai magyar politika és közélet palettájáról.
 - A három település példája a szlovákiai magyarok szempontjából a 2020-as parlamenti választási évnél (a korábbiakhoz képest) töréspontot mutat, amit az azt követő parlamenti választások igazolnak.
 - Ennek a töréspontnak a genezise azonban nem a 2020. évi parlamenti választás.

ATTILA BAKI

VOTERS ARE NOT LOST, THEY ARE TRANSFORMED. CHANGES IN ELECTORAL RESULTS IN THREE MUNICIPALITIES BETWEEN 2006 AND 2023

The paper examines the parliamentary election results of three (one in western, one in central and one in eastern Slovakia), in many respects similar municipalities (plus a fourth control municipality) following six elections (2006–2023). For all three, it shows a decrease in the number of votes cast for Hungarian parties and an increase in the number of votes cast for Slovak parties. The figures show a trend: an increasing proportion of voters who previously voted for a Hungarian party or parties are now voting for Slovak political parties, typically among the younger generations. According to the author, the reasons for this change in voter behaviour are to be found in the previously uncharacteristic, public battles articulated within Hungarian party politics in Slovakia. Instead of thinking together, the Hungarian party elite opted for partial solutions that were well-barricaded along sectional lines, and this resulted in their elimination from parliament.

Magyar elnökválasztási hagyományok és hozományok a Kárpát-medence külhoni régióiban

ÁKOS CSONKA

Hungarian Presidential Electoral Traditions and Results in the Minority Regions of the Carpathian Basin

Keywords: presidential elections; minority presidential candidates; Romania; Serbia; Slovakia; chances, results

DOI: <https://doi.org/10.61795/fssr.v27y2025i1.04>

A 2024-es szlovákiai köztársasági elnöki kampányban sokszor merült fel a közbeszédben, hogy van-e értelme magyar jelölt indulásának, ha ennyire kétpólusúvá vált a választás. A választ erre alapvetően nem az elért választási eredményben, hanem a szekundér eredményekben kell mérni. Ebből a szempontból pedig Forró Krisztiánnak a választáson elért 2,9%-os eredménye bár gyengének tekinthető, politikai viszonylatban sikerült tényezővé válnia azzal, hogy egyáltalán szerepelt a mezőnyben. Sokkal több mediális és „politikai” területet is nyert jelöltként és pártja is a megmérettetéssel, ami egy parlamenten kívüli pártnak a szűkös lehetőségei között mondhatni létfontosságú. Ez pedig hatványozottan érvényes, ha annak viszonyrendszerében is tekintünk a jelöltségre, hogy a június 9-i európai parlamenti választáson immár nem csak szimbolikus tétje lesz a megmérettetésnek.¹

Ahogy arra számítani lehetett és a közvélemény-kutatások hozzávetőleg előre jelezték, Forró Krisztián még pártjához mérve is gyenge 2,9%-os eredményt produkált, amely mögött egy sor politológiai és szociológiai faktor áll. Azonban a legrelevánsabb magyarázat talán az, hogy a tétnélküliség miatt a felvidéki magyar választók már az első fordulóban is inkább szavaztak nagyszámban a két esélyes szlovák jelöltre, mint a magyarra. Az eredmények elemzéséből pedig kitűnik az is, hogy a nemzetileg elkötele-

1 E sorok még a választás előtt egy hónappal íródtak. (Az EP-választásokon Forró Krisztián pártja, a Magyar Szövetség 3,88%-os eredménnyel nem szerzett mandátumot – a szerk. megj.)

zett választók egy nagy része eleve passzivitásba burkolózott és távol maradt a voksolás intézményétől.

Mindazonáltal ez a helyzet az államelnöki megmérettetések tekintetében nem csak a felvidéki magyarságot jellemzi, hanem valamennyi kisebbségi politikai szubjektumot, ezért gondoltuk relevánsnak, hogy megvizsgáljuk más hasonló helyzetben lévő közösségeknél, erre milyen gyakorlatok vannak. A legkézenfekvőbbben az erdélyi és a délvideki példákhoz nyúltunk, ahol hasonlóképpen indultak már magyar jelöltek az államelnöki posztért.

A Felvidék esetében ugyebár legelőször Bárdos Gyula indult köztársasági elnöknek 2014-ben, majd 2019-ben Menyhárt József és Bugár Béla is jelöltként szerepelt, ám előbbi visszalépett egy olyan szlovák jelölt javára, aki rá egy hétre ugyancsak visszalépett. Talán zárójelben meg lehet említeni itt Rudolf Schuster nevét is esetleg, aki bár német nemzetiségűnek vallotta magát, de magyar gyökerekkel is rendelkezik és kifejezetten jól beszél magyarul, ám ő egyáltalán nem mint magyar jelölt jelent meg és viselkedett anno a kampányában.

Erdély

A legnagyobb hagyománya a magyar köztársaságielnök-jelöltségnek a Kárpát-medencében egyértelműen Erdélyben van, ahol 1990 óta hat alkalommal indult magyar jelölt. Kétszer Frunda György, egyszer Markó Béla, három alkalommal Kelemen Hunor, és egyes RMDSZ-hez közeli információk alapján az idei, szuperválasztási évben² valószínűleg Sepsiszentgyörgy polgármestere, Antal Árpád indul majd.³ A hat alkalmon 6,2–3,5% közötti eredményeket hoztak a magyar jelöltek, amik 0,7–2,7%-os tartományban maradtak el a párt parlamenti eredményeitől. Abszolút számok tekintetében a differencia kisebb, de kijelenthető, hogy rendre a parlamenti eredmény alatt teljesítettek az RMDSZ jelöltjei a köztársasági elnöki megmérettetéseken. A hat alkalomból négyszer a párt elnökei mérettették meg magukat, Frunda György 1996-ban és 2000-ben „csak” parlamenti képviselőként, illetve szenátorként indult (mindmáig tagja a par-

2 Köztársasági elnöki, parlamenti, EP- és helyhatósági választás is lesz idén Romániában. Romániában az Alkotmánybíróság külföldi beavatkozásra hivatkozva érvénytelenítette az elnökválasztást. A parlamenti választásokon az RMDSZ a szavazatok 6,38%-át szerezte meg a szenátorlistán, 6,34%-át a képviselőlistán: 10 szenátor, 22 képviselő. Az EP-választásokon az RMDSZ 6,48%-ot ért el a 2 mandátumhoz jutott. A megyei tanácsosi listákon az RMDSZ 6,43%-os eredményt ért el és 104 mandátumhoz jutott (az EMSZ 2-höz); a helyi tanácsosi listákon 5,42%-os eredménnyel 2525 mandátumhoz (az EMSZ 172-höz, az MPE 26-hoz); megyei tanács elnökök: 6,04%, 4 mandátum; polgármesteri tisztségek: 4,32%, 200 mandátum (EMSZ: 4, MPE: 1) – a szerk. megj.

3 Az elnökválasztáson Kelemen Hunor indult, és 4,5%-ot ért el – a szerk. megj.

lamentnek). Az ugyanakkor kijelenthető, hogy minden alkalommal nem pártfüggetlen személy, hanem éppen ellenkezőleg, a párttal nagyon szoros kapcsolatban lévő jelöltet állítottak. 2014-ben ráadásul először volt rá precedens, hogy két magyar jelölt is indult. Az egyik Kelemen Hunor az RMDSZ színeiben, míg a másik az akkori „magyar ellenzék-ként” az RMDSZ-szel szemben létrejövő kezdeményezés, az Erdélyi Magyar Néppárt elnöke, Szilágyi Zsolt. Utóbbinak már a jelöltségéhez gyűjtött aláírások között is sok román aláírást véltek felfedezni, ezért a sajtóban akkoriban felmerült a gyanú, hogy nincs-e köze a román pártoknak a támogatáshoz annak érdekében, hogy megosszák a magyarokat ezáltal, és gyengítsék az RMDSZ parlamenti és kormányzati pozícióit. Magyarországról egyébként a fideszes Németh Zsolt támogatta főleg ezt a pártot és Szilágyi indulását, ami miatt kicsit meg is romlott a viszony a magyar kormány és az RMDSZ között. Az eredmény ugyanakkor igazolta a korábbi tendenciákat, Szilágyi valamivel kevesebb szavazatot kapott, mint pártja két évvel azelőtt, és 0,56%-os eredménnyel végzett, messze elmaradva Kelemen Hunor 3,47%-os eredményétől. Mindazonáltal ha a két szám adatot összeadjuk, akkor is nagyjából az az eredmény látható, ami a magyar szavazók aránya volt akkortájt. Ebből adódik a következtetés, hogy a duplicitás sem tudta jobban mozgósítani az erdélyi szavazókedvet.

Délvidék

A Délvidéken, Vajdaságban a helyzet némileg szűkebb mezsgyén mozog, hiszen míg Erdélyben 5–6%-os volt a magyarság aránya, addig Szerbiában 2% körül mozgott az elmúlt 30 évben. Magyarán itt is abszolút szimbolikus jelleggel indítottak köztársasági-elnök-jelöltet és a VMSZ is a párt építésére és szavazói mozgósításra használta fel ezt a két alkalmat 2007-ben és 2012-ben. Mindkét megmérettetésen a 2023-ban elhunyt pártelnök, Pásztor István volt a jelölt. A 2012-es indulás eredménye követte az Erdélyben tapasztaltakat, tehát hogy a parlamenti eredmény alatti szavazatszám született, viszont a 2007-es ilyen szempontból kilóg a sorból, ugyanis több mint 40 ezer szavazattal kapott több voksot, mint pártja a parlamenti választáson. Molnár Csongor délvidéki politológus szerint ez annak volt köszönhető, hogy volt egy próbálkozás a magyar pártok „kibékítésére”, amolyan „pilot projekt”-szerűen, ami az összes magyar pártot tömörítette volna (már amelyik csatlakozott), de a viszonylag jó eredmény ellenére egy évvel később már megbukott az úgynevezett Magyar Koalíció.

Felvidék

Felvidék esetében – ahogy fentebb tárgyaltuk – az első alkalommal magyar államfőjelöltségre 2014-ben került sor Bárdos Gyula személyében, aki megugorta a „mágikusnak vett” 5%-os küszöböt, igaz, hozzá kell tenni, hogy a parlamentinél alacsonyabb volt

az országos részvétel, így ezt az eredményt mintegy 97 ezer szavazattal tudta elérni. Amit ha összevetünk az MKP ez előtti és utáni eredményével, akkor nagyjából érvényesül a 10%-os differencia. Bugár pedig 2019-ben ugyan meghaladta pártja az évi európai parlamenti választáson elért, valamint az egy évvel későbbi parlamenti választáson elért eredményét (nagyjából ugyanígy 10%-kal), de ez betudható annak, hogy az EP-választáson Szlovákiában rendre rendkívül alacsony a választási részvétel, a parlamenti esetében pedig az újságíró-gyilkosság és a kormány egyéb botrányai miatt a Híd ebben az időszakban már intenzív és folyamatos zuhanó szériában volt. Ebből adódóan a 2019-es mintegy 66 ezer (3,1%) és a 2020-as 59 ezer szavazatra folyamat jellegében kell tekinteni.

Ebbe a sorba illeszkedett bele Forró Krisztián 2,9%-os eredménye, ami abszolút számokban 65 ezret tett ki. Ez az eredmény viszont messzemenően eltér a többi Kárpát-medencei magyar jelölt eredményeinek tendenciájától. Ahogy az a grafikonon is látszik, a legtöbb jelölt eredménye hozzávetőlegesen 10%-kal múlja alul az anyapárt parlamenti eredményét. Két kivétel van ez alól, az egyik a vajdasági „kibékítési” kísérlet idején felülteljesített eredmény, ami mintegy 40 ezer szavazattal múlta felül a VMSZ parlamenti választáson elért eredményét, a másik pedig Bugár Béláé, aki 2019-ben még tudott hozni 66 ezer szavazatot, pártja egy évvel később 59 ezer szavazattal gyakorlatilag összeomlott. Forró ezzel szemben alig a felét tudta megszerezni annak a szavazatmennyiségnek, amit pártja a 2023. szeptember 30-i előrehozott parlamenti választáson elért.

Összegzés

Tehát ha összevetjük a Kárpát-medencei külföldi régiókban a kisebbségi magyar államfőjelöltségeket, akkor azt láthatjuk, hogy a legnagyobb hagyománnyal erre vonatkozóan Erdélyben rendelkeznek, Vajdaságban két alkalommal próbálkoztak, míg a Felvidéken harmadszor veselkedtek neki 2024-ben. Az egy szem délvidéki 2007-es kivételt leszámítva azt láthatjuk, hogy mind százalékban, mind abszolút számokban körülbelül 10%-kal alacsonyabb szokott lenni a támogatási kedv a jelöltekre vonatkozóan, mint a parlamenti megmérettetéseken, és szinte kivétel nélkül az egyes pártok politikusai, pártelnökei, tisztségviselői, illetve pártjukhoz szorosan kötődő személyek kandidálnak. Ezért nem csoda, hogy a jelöltség javarészt nem is szolgál egyebet, minthogy a pártot építsék általa.

Érdekes módon bár rendszerint felmerül, hogy egy államfőnek integrálnia és reprezentálnia kellene az összes állampolgárt, kisebbségi induló esetében pedig a közösség valamennyi tagját, ez a szempont a vizsgált esetekben szinte sehol nem érvényesült eddig. Talán Bárdos Gyula volt ilyennek tekinthető némileg, mint a Csemadok elnöke, de ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy Bárdos is gyakorlatilag a rendszerváltástól a politikában van, sőt az MKP parlamenti frakcióvezetője volt, valójában ő sem szá-

mít pártok feletti személynek. Ugyanakkor érdekesség, hogy a 2023-as előrehozott választási bukás után is tisztségben maradó Forró Krisztián e szempontot kifejezetten hangoztatta kampánya során, viszont a párt neve és logója alig jelent meg a kampányában, és nemhogy a közösség nem érezte magáénak Forró jelöltségét, de a párt tagjai, tisztségviselők sem fejtettek ki különösebb kampánytevékenységet részére, ami egyértelműen a bizalom hiányát jelzi.

Forró jelöltségében viszont több veszélyfaktor is rejtőzött, mint a korábbi jelöltek esetében, illetve a Kárpát-haza más régióiban, ugyanis a 2023. szeptember 30-i parlamenti előrehozott választáson elért 4,38%-os kudarc után, a 2,9%-os eredménnyel ismét egy negatív végkicsengésű légkör uralta a felvidéki közéletet, és sokakban igazolta annak félelmét, hogy a magyar jelöltekre leadott szavazat a „választási kukában” végzi. Ez pedig meglátásunk szerint azért különösen veszélyes, mert 2024-re az etnikai politizálás beláthatatlan válságba került, ez az egymás utáni két negatív eredmény pedig nagyban kihathat a soron következő európai parlamenti választás eredményére.⁴ Amennyiben a párt ott is 5% alatt teljesít és nem szerez mandátumot Brüsszelbe, úgy az könnyen a formáció további felbomlásához, de akár az országos etnikai politizálás végéhez is vezethet.

ÁKOS CSONKA

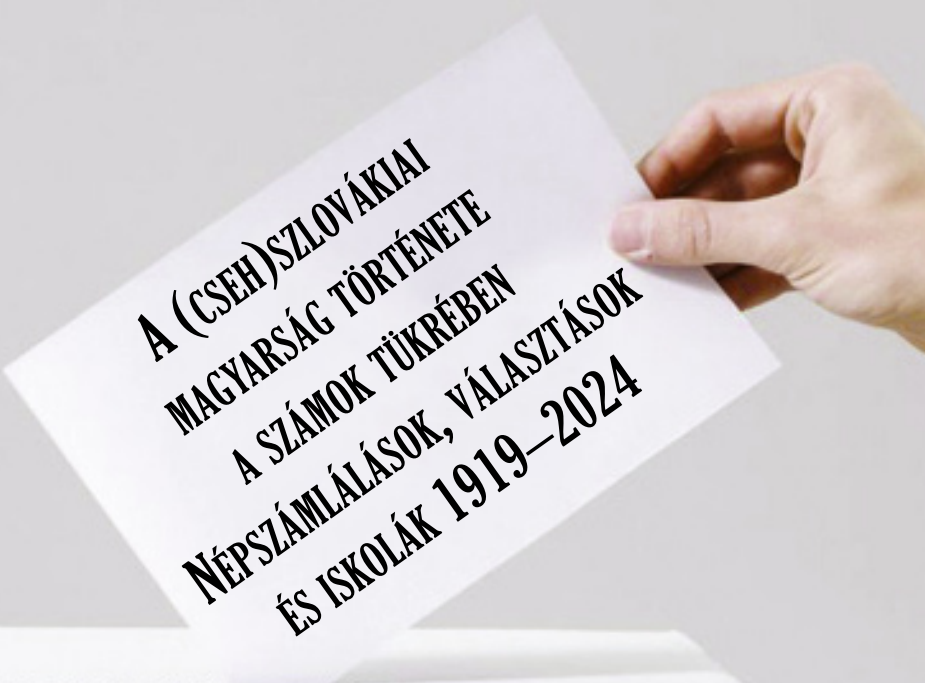
HUNGARIAN PRESIDENTIAL ELECTORAL TRADITIONS AND RESULTS IN THE MINORITY REGIONS OF THE CARPATHIAN BASIN

The paper examines the results of the presidential elections in countries with significant Hungarian minorities neighbouring Hungary. It examines the performance of minority presidential candidates in Romania, Serbia and Slovakia, and seeks to answer the question of the significance of a minority candidate's candidacy for president if he or she has no chance of winning the office. The answer is to be found not in the electoral results achieved, but in the indirect results: the emergence of the minority candidate as a political factor, which can also show the political visibility and potential of the minority he or she represents.

4 L. az 1. lábjegyzetet.

BAKI ATTILA
GYUROVSZKY LÁSZLÓ

KÉNYSZER HATÁSA ALATT

A (CSEH)SZLOVÁKIAI
MAGYARSÁG TÖRTÉNETE
A SZÁMOK TÜKRÉBEN
NÉPSZÁMLÁLÁSOK, VÁLASZTÁSOK
ÉS ISKOLÁK 1919–2024

Tudomány magyar kisebbségi közegben – a néprajztudomány felől

IMRE GRÁFIK

Science in a Hungarian Minority Environment—From the Point of View of Ethnography

Keywords: ethnography; cultural anthropology; minority; nationality; ethnic identity

DOI: <https://doi.org/10.61795/fssr.v27y2025i1.05>

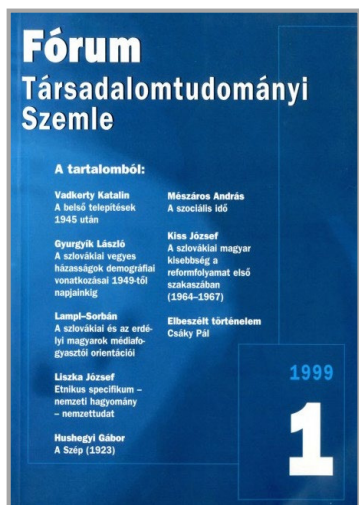
Elöljáróban megjegyzem, hogy a megtisztelő fölkérés elfogadásakor csak sejtettem: meglehetősen nehéz lesz a körvonalazott föladat. „Maga a konferencia a szlovákiai magyar kisebbséggel kapcsolatos hazai folyóiratbeli publikációk szakmai hozadékát térképezi fel és értékeli a következő tudományterületeken belül: nyelvészet, történetírás, etnológia, szociológia és demográfia, politika- és kultúratudomány. [...] A konferencia a szlovákiai magyarság tudományos tevékenységének jelenlegi helyzetét kívánja kritikusan értékelni a hazai publikációs lehetőségek tükrében. A téma a humán és társadalomtudományi kutatói tevékenység eredményességének perspektíváira vonatkozó kérdéseket vet fel, mindenekelőtt a *Fórum Társadalomtudományi Szemle* (1. kép) negyedszázados tapasztalataiból kiindulva.”¹

Megkapva a tájékoztatót segítő repertóriumot, rádöbentem, hogy szinte a lehetetlenre vállalkoztam. Nem a figyelembe vehető publikációk mennyisége hozott zavarba, hiszen erre gondoltam. Nem számoltam azonban azzal, hogy amennyiben megközelítően is teljes képet szeretnék adni, akkor a *Fórum* rovat szerinti tagolásában nemcsak a külön, önálló rovatba tagolt tanulmányokkal kell foglalkozni.

Mindezekén túl azonban leginkább az a szemlélő dilemma, hogy miként viszonyuljon napjaink néprajzfogalmának értelmezéséhez. Amennyiben – ugyan nem lebecsülendő módon – egyfajta konzervatív szemlélettel csak a *klasszikus néprajz*; azaz *etnográfia*, *etnológia*, *folklor* tematikára szorítkoznánk, joggal támadhatna hiányérzetünk.

1 Részlet a Csanda Gábor fölkérő leveléhez csatolt tájékoztatójából.

1. kép

Indokolt tehát figyelembe venni azt a tudományos szemléletváltást, amely az antropológia, különösen a *kulturális antropológia* (és kisebb mértékben a *szociális, vizuális antropológia*) dinamikus térnyerésében figyelhető meg.

Engedtessek meg, hogy a konferencia résztvevőinek tájékozottságára alapozva eltekintsek a fölvetett dilemma tudománytörténeti és intézménytörténeti taglalásától. Ez egyrészt szétfeszítené az előadás kereteit, és akár félre is vihetné a vállalt feladat teljesítését. Egyetértően idézem Letenyei Lászlót, aki szerint: „Míg a néprajzkutatók a kezdetektől a terepmunkát és a primer adatgyűjtést preferálták, a kulturális antropológiában ez csak az 1920-as években bukkan fel, és csak évtizedek múltán vált teljesen elfogadottá. Napjainkban a néprajz és az antropológia adatgyűjtési módszerei közt nincs érdemi különbség. Angol nyelven egyébként az etnográfia szó a kulturális antropológia módszertanát, pontosabban az összegyűjtött ismeretanyagot, a leíró vonatkozást jelenti. Érdeklődését tekintve a kulturális antropológia már rég hazatért, azaz nem az isten háta mögötti népcsoportok felfedezése, hanem elsősorban saját világunk jobb megértése a feladata; ezzel egyidejűleg a kortárs néprajztudományra sem jellemző a századforduló nacionalista ízü értékorientált kutatása. Ennek ellenére az intézményi és tudományos hagyománybeli különbségek ma még elég nagyok ahhoz, hogy a néprajz és az antropológia közti különbség egy ideig fennmaradjon.”²

Másrészt viszont a *Fórum* a legjobb bizonyíték arra, hogy a különböző rovatokban közölt publikációkban – a kezdetektől fogva – a két eltérő megnevezéssel jelölt tudo-

2 Letenyei László: *Kulturális antropológia*. Budapest, Typotex Kiadó, 2012, 25. p.

mányterület milyen módon közelít egymáshoz, olykor már-már az ide vagy oda besorolás akár önkényesnek is tűnhet.

Továbbá azzal is számolni érdemes, hogy a fölkérésben szereplő *nyelvészet, történetírás, etnológia, szociológia és demográfia, politika- és kultúratudomány* tagolás szerinti közlemények is – szűkebb vagy tágabb értelemben – tartalmaznak olyan információkat, adatokat, ismereteket, amelyeket a néprajztudomány, a kulturális antropológia is hasznosítani tud.

Mindezek főlemlítését nem előzetes mentegetésnek szántam, inkább hangsúlyozni kívánom, hogy más tudományterületek felől nézve hasonló a helyzet a néprajztudomány ismereteivel.

A fentiekkel összefüggésben azt viszont még fontosnak tartom megemlíteni, hogy értelmezésem közel áll ahhoz a fölfogáshoz, hogy a néprajz alapvetően integratív tudományterület. Idézem a Magyar Néprajzi Társaság 116. közgyűlésén elhangzott elnöki megnyitóból az erre vonatkozó részt: „1998-ban Williamsburg városában (Virginia, USA) tartották meg az antropológiai és etnológiai tudományok 14. világkongresszusát, melynek A 21. század: az antropológia százada címet adták. Ez a kongresszusi jelmondat – még akkor is, ha a biológiai tudományoktól kölcsönözték – jól tükrözi az antropológiai és etnológiai tudományok magabiztos terjeszkedését és integráló szerepének növekedését a világban. A biológusoktól kölcsönözte az IUAES az 1995. évi firenzei „intercongress” címadását is: *A fajok, népek, kultúrák diverzitásának (sokszínűségének) védelmére*. A »fajok« a természeti világra vonatkozó terminus, amit a humánbiológusok az ember mint »biológiai lény« fajtáira vonatkoztatnak. Találkozik a környezetvédelem és a kulturális örökség védelme az UNESCO-nál is, s utóbbiba egyre inkább beleértik a folklór, a színhagyomány, a nem tárgyiasult kulturális javak védelmét is. A néprajz (antropológia) tehát egyre inkább *integratív tudomány*, melynek felfogását, szemléletmódját, eredményeit egyre több diszciplína hasznosítja. A néprajz egyszersmind az etnoszok, az etnicitás kérdéskörének a tudománya, s a lehető legszélesebb értelemben vett *identitásstudomány*, az önismeret és az önmeghatározás nyelvi, kulturális jelenségvilágát és rendszereit feltáró tudomány. Az egyén mint közösségi, mint társadalmi lény önismeretének, közösségek önmeghatározásának és önkifejezésének a kutatója. Az 1990-es évek európai etnológiájának központi témája volt az etnicitás, az etnikus identitás és kultúra kérdésköre. Ezt tűzte napirendjére a SIEF 5. kongresszusa (Bécs, 1994), s folytatta a 6. kongresszus is (Amsterdam, 1998. *Managing ethnicity – Roots and Rituals*). Utóbbi az etnicitás gyökerei és rítusai felől közelített a mindennapok kulturális, társadalmi gyakorlatához, az etnikus tudat képződéséhez, létezés módjához, az etnikus identitás megnyilvánulásának formáihoz.”³

3 Elnöki megnyitó. *Néprajzi Hírek*, 33. évf. (2004) 3–4. sz. 8–10. p.

A néprajz integratív jellegét emeli ki A Magyar Néprajzi Társaság 2004/6. sz. közgyűlési határozata: Állásfoglalás a néprajz szak BA szintű képzésének megtartása érdekében. „A néprajz integratív tudomány, amely a hazai kutatási és oktatási hagyományok szerint magában foglalja az etnográfát (modernebb megnevezéssel az európai etnológiát), a folklorisztikát és az etnológiát (vagy másként a kulturális antropológiát). Az egyetemes és a nemzeti egysége a képzésben és a kutatásban is kiegészül a történeti látásmóddal és a jelenkori változások iránti érzékenységgel. A néprajz holisztikus alaptudomány, a teljes értékű felkészülésre – középiskolai háttér híján – teljes, ötéves egyetemi képzésre van szükség. Nem tekinthető olyan »kis szak«-nak, amely akár a történelemtudomány, akár más szak részeként, szakirányaként működhetne. Fontos kiemelni, hogy a néprajz széles társadalmi beágyazottsággal rendelkezik. Minden egyetemen rendszeresen sokszoros a túljelentkezés, számos helyen – közoktatásban, múzeumokban, közművelődési intézményekben, médiában, turizmusban, kisebbségpolitikában, környezetvédelemben, műemlékvédelemben, szerkesztőségekben stb. – hasznosítják a néprajzi szakismereteket. A tudományszak mögött fejlett, országos, regionális és helyi közgyűjteményi hálózat áll. Legáltalánosabb értelemben a néprajz a kultúrák általános törvényszerűségeinek megértését, a nemzeti és az európai múlt ismeretét, a világban való széles körű tájékozódást, akár a helyi (etnikai, vallási stb.) konfliktusok megoldását is segíti a társadalom egészében. Ahhoz, hogy az egyetemekről ilyen ismeretek és készségek birtokába jutott szakemberek kerüljenek ki, nem nélkülözhető a tudományszak minden ágát teljeskörűen oktató alapképzés. Ez az eddigi évtizedekben már bizonyított: a magyar néprajzot, eredményeit és oktatási rendszerét szerte Európában elismeréssel emlegetik, olykor modellnek tekintik.”⁴

Ezek után vegyük kézbe a *Fórum Társadalomtudományi Szemle* számait és tekintsük át az egyes rovatokban megjelent írásokat. Indulásként afféle szűrőpróbaszerűen rákerestünk a repertóriumban az egyes tételek címében a *néprajz* szóra. Több mint tanulságos, hogy a mindössze 9 találatban (ami meglehetősen kevésnek tűnik) már másodikként Liszka József: *Szlovákiai magyar néprajz és/vagy európai etnológia?* című írása tűnik elő, amely a 2004. június 8-án, az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság kihelyezett ülésén elhangzott előadás részben átdolgozott, hivatkozásokkal ellátott változata.⁵ Érdemes fölidézni gondolatait, melyek két kérdéskör jegyében fogalmazódtak meg. Egyfelől: Mi a szerepe a néprajznak a 21. században és Európában? Másfelől: Milyen helye és szerepe lehet a magyar népi kultúrának európai kontextus-

4 *Néprajzi Hírek*. 33. évf. (2004) 3–4. sz. 129. p. Aláírói: Dr. Cseri Miklós, az MTA Néprajzi Bizottságának titkára, Dr. Kósa László akadémikus, az MTA Néprajzi Bizottságának elnöke.

5 Liszka József: *Szlovákiai magyar néprajz és/vagy európai etnológia?* *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 6. évf. (2004) 3. sz. 153–160. p.; Igaz, joggal fölveheti bárki, hogy csak az írások címeiben való előfordulásra keresés szűkíti a lehetséges találatok körét.

ban? Fölfogásomban gondolatilag egyetértéssel idézem időtálló, tanulságos fejtegetéseit.

„Vegyük hát sorjában: mi is tehát a szerepe a néprajztudománynak a 21. században és Európában? Több mint száz esztendeje, még a 19. század végén Herman Ottó egy nagyhatású parlamenti beszédében azt dörögte, hogy a népi kultúra értékeinek megmentése terén a tizenkettedik órában vagyunk. Ha nem cselekszünk gyorsan, akkor kincsek tűnhetnek el végérvényesen. Igaza volt persze (de ugyanilyen igaza lett volna száz esztendővel korábban, illetve ugyanennyivel később is), jajkiáltásával mégis zsákutcába vezette a magyar néprajztudományt (csak zárójelben jegyzem meg, nem volt ez persze magyar jelenség, az akkori Európa összes népe szorgosan verte félre a harangot). Miért mondom mindezt? Azért, mivel Herman (majd további társai egészen napjainkig!) figyelmeztetésével azt éreztette, mintha a néprajztudomány kutatási tárgya valami veszendő dolog lenne, ami természetéből adódóan egyszer el is fog veszni, s akkor mihez kezd majd a tudomány? Újságírók, publicisták jól meg is tanulták a leckét, s meg is kapjuk lépten-nyomon a kérdést: mihez kezd a néprajz akkor, amikor már voltaképpen nincs is parasztság? A kérdésre két típusú, egyaránt igaz válasz adható. Homéroszi eposzok már rég nem születnek, s klasszika-filológia azért van; Leonardo da Vinci már réges-rég nem alkot, de a reneszánszsal foglalkozó művészettörténet él és virul. A néprajz is felhalmozott eddigi működése során annyi nyersanyagot, hogy ezek elemzéséből, értelmezéséből még jó ideig megélhet. Másrészt, s ez a fontosabb, a néprajz – a Herman Ottók által formált közhiedelemmel ellentétben – nem (legalább is nem csak) archaizmusokat, régiségeket kereső tudomány, hanem művelődési, társadalmi folyamatokat, jelenségcsoportokat vizsgál, elemez, értelmez. S teszi ezt a múltba visszatekintve, s a jelenben tájékozódva egyaránt, miközben kutatási területe társadalmi rétegektől független. Köztudomású, hogy a néprajz kialakulása során (tehát nagyjából a 18. század legvégén, de még inkább a 19. század első felében) a paraszti kultúrát vonta be érdeklődési körébe, azt tekintve népi kultúrának. Nos, időközben kiderült, hogy azok a jelenségek (szájhagyományozódás, a jelenségek variálódása stb.), amelyeket a paraszti kultúra sajátjának gondoltunk, voltaképpen mindegyik társadalmi rétegben, osztályban (persze más-más arányban) megtalálhatók. Ezért aztán fölöslegesek az aggodalmak: mindig lesznek olyan jelenségek, olyan folyamatok, amelyeknek vizsgálataival, a maga speciális kutatási módszereivel a néprajztudomány foglalkozik majd.”⁶

6 Liszka 2004, 153–154.; A néprajz értelmezésével kapcsolatban Liszka Józsefnek egy későbbi tanulmánykötete ismertetése során megemlítettük, hogy „...noha érezzük a nyitott gondolkodású szerzőnek a – többszörös paradigmaváltást is átélő – néprajztudomány dilemmáival való gyürkőzését, mégis inkább költői kérdésnek tekintjük egy néprajzkutatótól a 'jó lenne tudni, mi a néprajz' kitételt, ami a szakembereket talán nem, de a laikus olvasót megzavarhatja.” Lásd Gráfik Imre: Liszka József: Határvidékek. Határok és határtalanságok

Liszka József az írásának címében szereplő európai etnológia fogalmát is érdemben szükségesnek véli értelmezni. „De mit is értsünk európai etnológián? A fogalmat a neves svéd néprajzkutató Sigurd Erixon vezette be a harmincas évek végén, ám igazi, sikeres pályafutását csak az utóbbi évtizedekben kezdi befutni. Azóta többen megfogalmazták már célkitűzéseit, követendő munkamódszereit (elsősorban a skandináv országok szakemberei, de német és magyar példákat is hozhatnánk), s persze a dolog természetéből adódóan ahányan, szinte annyiféleképpen. (A kérdésnek könyvtárnyi az irodalma, így csak tájékoztatásul vö. Erixon 1937; Erixon 1944; Melicherčík 1945; Hofer 1984; Roth 1995; Voigt 1997; Kaschuba 1999; Paládi-Kovács 2002, 109–156. p.) Ezért most csak arról beszélhetek, hogy én mit értek európai etnológián. Voltaképpen az Európában korábban hagyományos, a saját nép kultúrája vizsgálatára irányuló néprajzi módszert helyettesíti, illetve egészíti ki azzal, hogy más európai népek kulturális megnyilvánulásait (is) vizsgálja. Ezzel lényegében a néprajztudomány összehasonlító irányzatait emeli magasabb rangra. Emellett a korábbi európai néprajztudományokban (és főleg a kelet-közép-európai népek néprajzában) ugyancsak hagyományosnak minősíthető archaizmusokkal szemben bizonyos fokú jelenkutatási elemeket is beemel az etnológiai gyakorlatba. Még tovább menve, főleg a kulturális és szociális antropológia munkamódszereinek szentel nagyobb jelentőséget, mint azt a hagyományos néprajz korábban tette, illetve a másság kutatásának elvét hangsúlyozza. Egy adott társadalomban persze mindenki más, hiszen az emberek különböző szempontok (nyelv, vallás, nem, életkor, foglalkozás, szabadidős tevékenység, társadalmi helyzet stb.) szerint különböző csoportokba tömörülnek, illetve sorolhatók. Ily módon az egyén egy időben több csoportnak is a tagja lehet, miközben ezekben a csoportokban akár máshogy is viselkedik. Az efféle problémákkal a hagyományos néprajz nem (vagy csak rendkívül ritkán és inkább csak érintőlegesen) foglalkozott.”⁷

Itt közbevetőleg megemlítem, hogy mint a néprajztudományt alapvetően múzeumban, múzeumi (tárgyi- és egyéb, pl. írat-, fotó-, zenei, film-) gyűjtemények közvetlen közelében és részben gondozásával, kezelésével egész életen át muzeológusként dolgozó néprajzkutató kiemelten hangsúlyozom, hogy a gyűjtemények tudományos földolgozottsága még hosszú-hosszú évtizedekre ad fõladatot a szakembereknek.⁸

az összehasonlító folklorisztika és az etnológia szempontjából. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 19. évf. (2017) 1. sz. 147–150. (148.) p.

7 Liszka 2004, 155–156. p.

8 Ennek jegyében szorgalmaztam és publikáltam magam is a gyűjteményeknek, gyűjteményi egységeknek úgynevezett műtárgykatalógusban való közzétételét. Lásd Gráfik Imre: *A nyereg. A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai – Catalogi Musei Ethnographiae* 6. Budapest, Néprajzi Múzeum, 2002.; Uő: *Céhemlékek – Guild Relics. A Néprajzi Múzeum műtárgykatalógusai – Catalogi Musei Ethnographiae* 12. Budapest, Néprajzi Múzeum, 2008.; Vö. Gráfik Imre: *Tárgyrendszerek – Műtárgykatalógusok. Ethnographia*, 125. évf. (2014) 3. sz. 333–354. p.;

Nem részletezem Liszka József tudománytörténeti és tudományelméleti szempontból egyaránt figyelmet érdemlően fontos okfejtését és alátámasztó példázatait, de nem tekinthetek el záró gondolataitól, ugyanis ezek akár egyfajta programnyilatkozatnak is fölfoghatók a szlovákiai magyar néprajzi kutatás (de a magyarországi, illetve a magyar néprajztudomány)⁹ számára és a *Fórum Társadalomtudományi Szemle* periodikában publikáló szakemberek és érdeklődő olvasók számára is. „Összefoglalva tehát, hogy mit is gondolok az előadás címében feltett kérdésről, tehát arról, hogy tudományszakunk megnevezése, illetve az ezzel szorosan összefüggő munkaterülete és -módszere a szlovákiai magyar néprajz vagy az európai etnológia legyen-e? Amennyiben a szlovákiai magyar néprajz alatt egy tisztességes leíró tudományt értünk, akkor igen, ám azzal a kiegészítéssel, hogy ezt a leíró elvet mindenképpen ki kell egészíteni az európai etnológia problémaszemléletével. És ha már kiegészítettük, akkor miért ne hívnánk tudományszakunkat itt is európai etnológiának, úgy, ahogy azt Európa számos országában teszik, amely értelemben a szlovák és a cseh néprajzi gyakorlatban is használják újabban az etnológiát (tehát európai etnológia értelemben), s amely értelemben a Fórum Társadalomtudományi Intézet Etnológiai Központjának a nevében is szerepel.”¹⁰

Tovább szemlélve jó érzéssel állapíthatjuk meg, hogy a szerkesztőség a fentiekben értelmezett módon – a lehető legtágabb szemlélet jegyében – törekedett fölkelni szerzőket kéziratok beküldésére (tanulmányok, közlemények, ismertetések, konferencia- és kutatási beszámolók és más rovatok számára), illetve fogadott be kéziratokat, értelemszerűen nemcsak Szlovákiában élő és dolgozó szerzőktől, jelesül néprajzkutatóktól.

Ennek igazolására a repertórium tartalmilag néprajzi vonatkozású közleményeinek (*lapszámok néprajzi tanulmányokkal*) statisztikai kimutatásával kísérek meg eleget tenni, annak előrebocsátásával, hogy a repertórium más besorolású (*lapszámok szociológiai tanulmányokkal*, illetve *lapszámok nyelvészeti tanulmányokkal*) esetében is indokolt lehetett volna több tétel fölvétele, azaz még bővíteni lehetett volna a jegyzéket.¹¹ Másfelől viszont elfogadom, ha egyesek úgy vélik, hogy néhány néprajzi besorolá-

továbbá a Néprajzi Múzeum *Műtárgykatalógus* sorozatát összefoglalóan ismertetve Szarvas Zsuzsa: Tárgyak és képek. A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai. *Tabula*, 3. évf. (2000) 1. sz. 133–139. p.; Máté György: Régi tárgyak – új katalógusok. A Néprajzi Múzeum legújabb tárgykatalógusai. *Ethnographia*, 117. évf. (2006) 2. sz. 207–210. p.

9 Megjegyzem, hogy az alakulásakor *Magyarországi Néprajzi Társaság* csak később változtatta meg nevét, lett *Magyar Néprajzi Társaság*. Aminthogy Európa egyik jelentős múzeuma máig is a budapesti *Néprajzi Múzeum*, nem pedig, mint oly gyakran tévesen hivatkozott *Magyar Néprajzi Múzeum*, netán *Népművészeti Múzeum*.

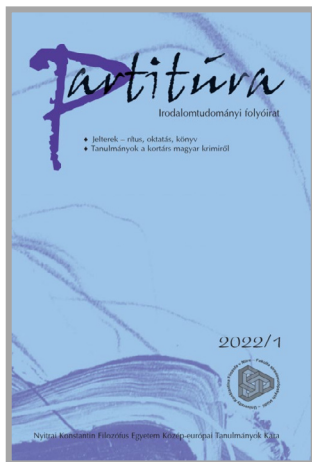
10 Liszka 2004, 158–159. p.

11 Itt föltétlenül meg kell említenem, hogy az általam vállalt néprajzi szempontú áttekintés elkészítésében kollegiális segítséget kaptam Liszka Józseftől s támaszkodhattam a Csanda

sú tétel, tartalmánál fogva más tudományterület számára is számításba vehető. Erre később konkrét példát is fölidézek.¹²

Itt most csak arra utalok – kisebb hiányérzettel –, hogy szaktudományom szempontjából a szlovákiai magyar nyelvű szépirodalmi, illetve az irodalomtörténeti szemlézés is főlírszínre hozhatott volna a *Fórum* hasábjain néprajzilag hasznosítható ismereteket. Néhány példa; egy korábbi, a pozsonyi kiadású *Irodalmi Szemle* és egy újabb, a nyitrai kiadású *Partitúra* folyóiratokból.

2a–b. kép

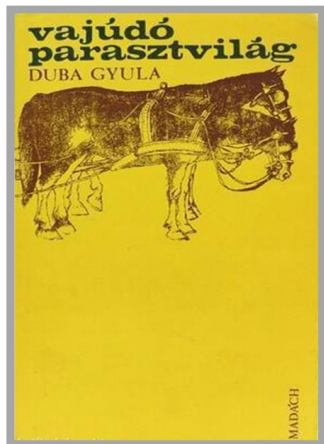
Nem titkolhatom el, hogy az *Irodalmi Szemle* 1969/10. számában Kecskés László A komáromi szekeresgazdák című tanulmánya kiemelendő fontosságú, a *Partitúra* 2022/1. számában pedig több szemiotikai, etnpszemiotikai vonatkozású, tartalmú írás is olvasható.

Gábor által rendelkezésemre bocsátott (Fazekas József által összeállított) repertóriumra, továbbá a Topos Andrea készítette szociológiai, nyelvészeti és néprajzi tagolású tematikus lapszámok kimutatását tartalmazó anyagra. E feldolgozások jelentős mértékben megkönnyítették munkámat, s értük ezúton is köszönetemet fejezem ki. Mindezek alapján én is végeztem kigyűjtést, számítást a néprajzi vonatkozású közleményekre vonatkozóan. Ez nagyobb mennyiséget eredményezett (144 > 79), aminek több magyarázata van, illetve lehetséges. Az egyik, hogy nem egyeztettünk a repertóriumok összeállítóival a néprajz, kulturális antropológia szűkebb vagy tágabb értelmezésében. A másik, hogy az én szemlézésem minden közleményre kiterjedt (a tanulmányoktól az esszéken, reflexiókon, beszámolókon, pályaképeken, könyvismertetésekén át, egészen a nekrológokig).

- 12 Nem gondolom, hogy a három nagyobb tudománytörténeti területre szorítkozó – talán kissé elnagyolt – tagolás további szélesítésével, több más, szűkebb tudományterület figyelembevételével sokkal egyértelműbb lehetne a tartalmi elemzés, ám e tekintetben nem biztos, hogy mindenki számára elfogadható a véleményem.

Ami pedig a szépirodalmat illeti, Duba Gyula *Vajúdó parasztvilág* című könyvéről olvastam volna érdeklődéssel reflexiókat a *Fórum*ban is, nemcsak néprajzi, hanem nyelvészeti, irodalomtörténeti, szociológiai szempontúakat is.¹³

3. kép

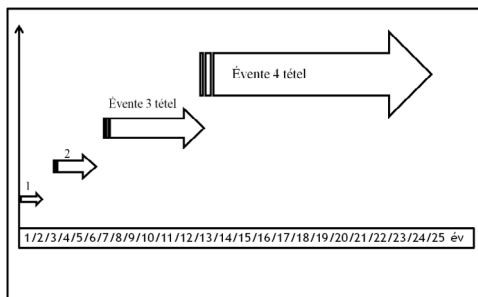
Azért voltam bátor szóvá tenni mindezeket, mert egyrészt a fentiekkel kapcsolatban például Benyovszky Krisztna *Partitúra*-szerkesztő és Duba Gyula író neve föltűnik a *Fórum* hasábjain.

E kis kitérő után, lássuk a tájékozódást segítő összeállítást: Lapszámok néprajzi tanulmányokkal 1999–2023. (Aszerint, hogy az egyes lapszámokban természetesen több néprajzi vonatkozású tanulmány, közlemény, könyvismertetés stb. is megjelent.)

1. diagram

Összesen:	79 tétel
Évente 1 tétel:	2005, 2006
Évente 2 tétel:	1999, 2000, 2001, 2004
Évente 3 tétel:	2002, 2003, 2007, 2009, 2012, 2013, 2021
Évente 4 tétel:	a többi években

¹³ Duba Gyula: *Vajúdó parasztvilág*. Pozsony, Madách Könyv- és Lapkiadó, 1974.; vö. Gráfik Imre: Etnográfiai szöveg narratív változatai. In Biczó Gábor–Kiss Noémi (szerk.): *Antropológia és irodalom. Egy új paradigma útkeresése*. Debrecen, Csokonai Kiadó, 2003, 71–87. p.

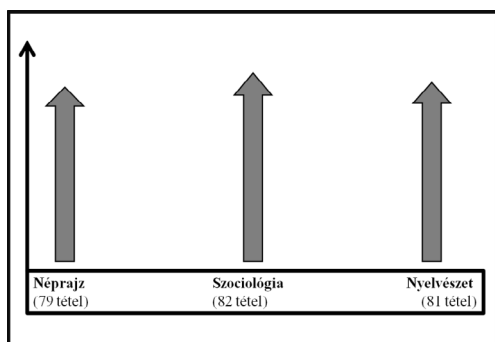

Ez a pusztán mennyiségi kimutatás is jól jelez bizonyos dinamikát. Az összevetés a másik két nagyobb tudományterület tételeivel – a besorolások esetlegesen megkérdőjelezhető volta ellenére – föltételezem, hogy nem véletlenszerű kiegyenlítettséget mutat.

2. diagram

Lapszámok szociológiai tanulmányokkal: 82

Lapszámok nyelvészeti tanulmányokkal: 81

Az egyes tételek részletező tartalmi elemzésére nem vállalkoztam, ez lehet a gyengéje, sőt hiányossága a beszámolómnak. Néhány tétel kapcsán azonban példázni kívánom azt, hogy a *Fórum* a tárgykörök, témák milyen sokszínű és gazdag választékával rendelkezik a különböző tudományterületek művelői és a laikus olvasó érdeklődők számára.

Kezdem azzal a – vállaltan kissé önösen – részrehajló megjegyzéssel, hogy az eddig nem említett, voltaképp jeltudományi megközelítés is (pl. jelek, jelképek, szimbólumok tárgyalásában, értelmezésében) megtalálható a *Fórum* egyes közleményeiben, noha közvetlenül nem történik hivatkozás az etnoszemiotikára. Csak egyetlen példát említek: Liszka József: *...távoli kűrthöz a bálványt... A szakrális kisemlékek jelrendszere-éhez. Szimbólumok, attribútumok, ornamentumok, dekorumok* című tanulmányát.¹⁴

¹⁴ *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 24. évf. 4. sz. 3–22. p.; A tanulmány jegyzetében és irodalmában hivatkozik Voigt Vilmos *Jeltudomány*. Szeged, Szegedi Egyetemi Kiadó–Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 2011 /Alkalmazott Nyelvészeti Mesterfűzetek, 5./ kötetére.

A szemiotika azonban – ha áttételesen is, de – jelen van a *Fórum*ban, amikor – a Gráfik Imre, Hoppál Mihály és Voigt Vilmos által alapított – Jelismervény díj átadásáról ad hírt.¹⁵

S ha már kitüntetésről esett szó nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy a szlovákiai magyar néprajzkutatók munkáját, teljesítményét több elismerés is érte, melyekről a *Fórum* is tudósít.¹⁶ Így tudják meg az olvasók, hogy: „2011. június 21.: A debreceni székhelyű Györffy István Néprajzi Egyesület évente egy, legfeljebb kettő, a magyar népi kultúra kutatásában kiemelkedő teljesítményt felmutató etnológusnak ítéli oda a Györffy István Emlékérmét. Az idei egyik kitüntetett L. Juhász Ilona, az Etnológiai Központ munkatársa volt. Az emlékérem átadására az [...] Egyesület debreceni közgyűlésén került sor. A díjazott munkásságát Viga Gyula értékelte. Méry Margit életművét is elismerték ezzel a díjjal, ő azonban a díjátadáson betegség miatt személyesen nem tudott jelen lenni.” L. Juhász Ilona minden tekintetben méltó társa Liszka Józsefnek: „2013. május 8.: A Magyar Tudományos Akadémia 184. Közgyűléséhez kapcsolódó Külső tagok Fórumán L. Juhász Ilona, az Etnológiai Központ tudományos kutatója, a magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság által odaítélt, az utóbbi évek kiemelkedő tudományos teljesítményéért járó Arany János-díjat Pálinkás Józseftől, az MTA elnökétől vehette át.” Továbbá arról is értesülhetünk, hogy: „2016. május 25., Budapest, Néprajzi Múzeum. A szlovákiai magyarok néprajzi kutatása terén kifejtett munkája és eredményei elismeréseként a Magyar Néprajzi Társaság Pro Ethnographia Minoritatum Emlékéremmel tüntette ki Liszka Józsefet.”¹⁷

Aki valamennyire is ismeri a szlovákiai magyar néprajzkutatás jelenkori történetét, tudja, hogy Liszka József személye és munkássága nem hagyható figyelmen kívül. Nem meglepő tehát, hogy a *Fórum* számos néprajzi vonatkozású közleménye az ő nevéhez fűződik. S bár a lapszámokat átnézve az (még) nem derül ki, ezért itt megemlítem, hogy Liszka József 2018-ban megkapta a Magyar Néprajzi Társaság legrangosabb elismerését, a Györffy István Emlékérmét.¹⁸

15 „A budapesti székhelyű Magyar Szemiotikai Társaság a jeltudományban végzett munkássága elismeréseként L. Juhász Ilonát a Társaság 2014. május 9-én megrendezett közgyűlésén 'Jelismervény' elnevezésű díjában részesítette. Voigt Vilmos professzor, a Társaság elnöke rövid laudációjában elmondta, hogy a díjazott az elismerésben elsősorban a Neveitek e márványlapon című monográfiája okán részesült. A Magyar Szemiotikai Társaság a 'Jelismervény'-t évente egy alkalommal adja át az adott év egy-egy kiemelkedő jeltudományi teljesítményéért.” L. Juhász Ilona–Liszka József: A komáromi Etnológiai Központ húsz éve. *Kronológia. Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 19. évf. (2017) 4. sz. 113–159. (147. p.)

16 Jelen áttekintésemben csak a magyarországi szakmai díjakról teszek említést.

17 L. Juhász Ilona–Liszka József: A komáromi Etnológiai Központ húsz éve. *Kronológia. Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 19. évf. (2017) 4. sz. 113–159. (140–141, 144, 155. p.)

18 Itt tisztázandó, hogy a Magyar Néprajzi Társaság emlékérméje nem azonos a Györffy István Néprajzi Egyesület emlékérmével. „A Magyar Néprajzi Társaság 1970-től a nagy magyar néprajztudós, Györffy István (1884–1939) nevével emlékérmét alapít. Az emlékérmét Szabó István kiváló művész készítette. Az egyik oldalán Györffy István 1884–1939 felirat és profil-

A szűkebb értelemben vett szakmai tevékenységében (kutató, publikáló, előadó, szerkesztő, intézményvezető, szervező) megkerülhetetlen teljesítményt nyújtó Liszka József a tágabb értelemben vett szakmai közéletben is aktív résztvevő. Mint azt olvashatjuk: „2013. szeptember 18., Jankó János-díjasok találkozója. Magyar Néprajzi Társaság 1970 óta évente egy alkalommal ítéli oda a legeredményesebb, harmincöt évesnél fiatalabb kutatóknak járó Jankó János Díjat. Az 1979-ben díjazott Gráfik Imre kezdeményezésére a kitüntetettek évente más-más helyszínen találkozási jönnek össze, hogy tapasztalatokat, eszmét cseréljenek, tájékozódjanak egymás szakmai eredményeiről, problémáiról. 2013-ban az 1988-ban díjazott Liszka József invitálására a komáromi Etnológiai Központ adott helyet a találkozóknak. Liszka József megismertette a vendégeket az Etnológiai Központ fontosabb kutatási eredményeivel, majd városnéző séta keretében Komárom jelentősebb helyszíneit mutatta meg a vendégeknek.”¹⁹

4. kép. Az Etnológiai Központ igazgatója tájékoztatóját tartja a Magyarországról és Szerbiából érkezett vendégeknek. Forrás: <https://foruminst.sk/2013/09/28/janko-janos-dijas-neprajzkutatok-talalkozoja/>

portré, a másik oldalán stilizált pávaábrázolás, felül felirat: Magyar Néprajzi Társaság. Alul kiemelkedő hely az adományozott nevének bevésésére. Az érem átmérője 9 cm, anyaga bronz. Az emlékérem odaítéléséről a Társaság választmánya az elnökség javaslatára egyszerű szótöbbséggel dönt. Egy évben egy-kettő emlékérem átadására, a Társaság közgyűlésén kerül sor. Ettől csak évfordulók alkalmával lehet eltekinteni. Az emlékérmeket a Magyar Néprajzi Társaság tagjai kaphatják egy-egy kiemelkedő teljesítményükért vagy egész eddigi munkásságukért. A Magyar Néprajzi Társaság választmánya az odaítélést indokolja. Ezt a közgyűlésen fel kell olvasni és a Társaság folyóiratában, az *Ethnographiában* közölni kell. Az emlékérmek sorszámot viselnek és ezzel a »Györffy István emlékérmek tulajdonosai« keménykötésű könyvbe az indoklással együtt bevezetésre kerülnek. A könyv őrzése és kezelése a mindenkor főtítkárra feladata.”

- 19 L. Juhász Ilona–Liszka József: A komáromi Etnológiai Központ húsz éve. Kronológia. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 19. évf. 4. sz. 113–159. (145. old.); Vö. Gráfik Imre–Hála József: A Jankó János-díjas néprajzkutatók találkozói (1993–2004). *Néprajzi Hírek*, 33. évf. (2004) 3–4. sz. 203–211. p.; valamint Gráfik Imre: A társasági élet vonzásában. *Néprajzi Hírek*, 50. évf. (2021) 4. sz. 13–25. (21–23. p.)

Visszatérve a tartalmi kérdésekre, lehet vitatni, hogy Bauko János *A ragadványnévadás indítékai négy szlovákiai magyar településen* című (2008/2. 85–110. p.) tanulmánya néprajzi jellegű-e, merthogy fölvehető, inkább nyelvészeti, vagy éppen szociológiai, netán egyszerre mindhárom tudományterület hasznosíthatja. Persze a hasznosíthatóság önmagában még nem teljes érvényű indok a szigorúbb értelemben vett tudományterületi besorolás tekintetében. Sorolhatnám a példákat tovább, de meggyőződésem, hogy a jelenlévő társadalom- és kultúrakutató kollégák, tudósok számára ismerős dilemmával való szembesülés okán ettől eltekinthetnek.

Tematikailag változatosnak tekinthetők a néprajzi, kulturális antropológiai vonatkozású tanulmányok. Az természetesnek tekinthető, hogy egyes speciális kutatói érdeklődés bizonyos témákat, tárgyköröket előnyben részesít. Ilyenek mindenekelőtt a nemzeti/etnikai identitás kérdésköre; a szakrális néprajz, népi vallásgyakorlat; a táji/területi tagoltság; kisebb mértékben a szokáshagyományok, kézművesség, népzene.

A *Fórum* hasábjain többségében a szlovákiai magyar nemzetiséggel kapcsolatos írások olvashatók, de Szlovákia soknemzetiségű társadalma a magyarságon kívül értelemszerűen jelen van a néprajzi vonatkozású tanulmányokban.²⁰

Itt említsem meg, bár a jelen konferencia résztvevői körében nyilvánvalóan tudott, hogy a 25 éves jubileumát tartó periodikának vannak (nyomdai értelemben vett) szlovák és angol nyelvű változatai. Ilyen a *Fórum spoločenskovedná revue* (Zborník štúdií výskumníkov a výskumníčov Fórum inštitútu pre výskum menšín) és a *Forum Social Sciences Review* (Annual Scientific Journal in English Language). (5a–b. kép)

Míg a szlovák nyelvű megjelenés értelemszerű, az angol nyelvű változat – mivel a magyaron kívül a szlovák nyelv is az úgynevezett „kis nyelvek” körébe sorolható – jelentős mértékben hozzájárul a nemzetközi szakirodalomba való besoroláshoz. Ilyenformán ennek a gyakorlatnak a folytatása, illetve fenntartása a jövőben is kívánatos.

²⁰ Lásd Dvořáková, Hana: Hiedelemjelenségek és a 20. század történelmi fordulópontjai. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 20. évf. (2018) 1. sz. 121–128. p.

5a–b. kép

Az utóbbi címleírásban az ékezetnek jelentősége van! Ezzel kapcsolatban – készülve az előadásomra – művelt baráti körömben is szóba került, hogy *Forum* címmel a két világháború között Szlovákiában volt egy művészeti, építészeti és építőipari folyóirat: „a Csehszlovákiai Magyar Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaság Művészeti Osztálya, a bratislavai Művészegyesület, a Prágai Szecesszió, a brünni Morva Művészegylet és a brünni Német-Morva Iparművészeti Szövetség hivatalos lapja”. (6. kép) Az eredeti gondolat, mely szerint a *Forum* háromnyelvű szakmai sajtótermékként jelent volna meg, nem vált valósággá. (Felelős szerkesztő, kiadó: Szőnyi Endre, Bratislava. A magyar és német nyelvű művészeti folyóirat 1931-től 1937 végéig jelent meg havonta.)²¹

21 Lásd Buday Péter: A Forum mint a két világháború közötti társadalom és kultúra dokumentuma. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 14. évf. (2012) 1. sz. 51–62. p.

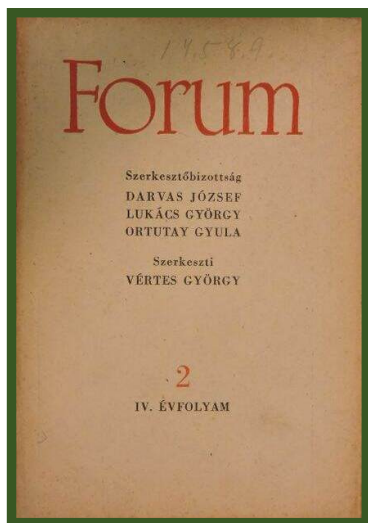
6. kép

Sőt! A második világháború után a Magyar Kommunista Párt, mely nem indított szép-irodalmi folyóiratot, ezzel szemben indított egy nem túl hosszú életet megélt (politikai) irodalmi, társadalomtudományi és kritikai folyóiratot. (7. kép) Ennek célja az volt, hogy írói és teoretikusai más, újabb fórumokon szembesüljenek a teljes magyar irodalommal, s indítsák el egy új tömörülés folyamatát. Tükröződik ez a *Forum* című lapnak a vezetésében is, amely legközelebb állt a párthoz. A lapot Vértess György szerkesztette, szerkesztő bizottságát Darvas József, Lukács György és Ortutay Gyula alkotta.²²

22 Természetesen arról az Ortutay Gyuláról van szó, aki a magyar néprajztudomány meghatározó alakja lett, illetve volt. A lap jellegét az elméleti-ideológiai írások adták, de irodalomtörténeti tanulmányaiban is igen fontos kérdéseket érintett. A szépírodalomnak viszonylag kevés teret juttatott, inkább a 'Magyar valóság' rovat erősítésével akart orientálni. Természetesen az MKP programjának szellemében, de rugalmasabban, mint a pártorgánók, már egy új koalíció távlatában mérve a lehetséges szövetségeseiket. Itt jelent meg például Darvas József *Perújítása*, amelyben a népi mozgalom elemzését és értékelését kísérelte meg. Világosan mutatott rá a mozgalom jelentőségére és mozgósító szerepére, de bírálta a népfogalom szűköségét. A magyar irodalom múltjának értékelő elemzésére vállalkozó tanulmányát (*A magyar irodalom egysége*, 1946) itt közölte Lukács György. Ennek már ismertetett nyitottságával szemben sürgette Horváth Márton *Válság vagy egyetértés* című tanulmányában az élő valósághoz való közeledést. A *Forum*ban is megjelentek olykor türelmetlen elemzések, melyekben az esztétikai jegyek mellőzésével, jobbra teoretikus megfontolások alapján fogalmazódtak az ítéletek. Sokszor esett szó ezekben az írásokban az „izolált én” teljes csődjéről, s a szemléltető példa többször Babits Mihály lírája volt.

7. kép

Visszatérve a *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 25 év alatt megjelent számaira, figyelmet és elismerést érdemel az törekvés, hogy a periodika a Szlovákia határán kívüli területeken élő magyarságra is kitékint. Magyarországon kívül így olvashatók; Ukrajna/Kárpátalja, Románia/Erdély és Szerbia/Vajdaság-Délvidék magyarságának kultúrájával foglalkozó közlemények. Talán csak a – kétségtelenül szerényebb népeségű, de a néprajzi érdeklődés felől nem hanyagolható – Ausztria/Burgenland, Horvátország és Szlovénia magyarsága hiányolható.²³

Nem hagyható említés nélkül a *Fórum Társadalomtudományi Szemle* néprajztudomány felől áttekintett anyagára vonatkozóan, hogy módszertani szempontból dominál

23 Vö. Gráfik Imre: *Határtalanul – Határon innen és túl. Grenzenlos – auf Seiten der ungarischen Grenze / Without frontiers – inside and outside Hungary*. Pécs, Pro Pannonia Kiadó, 2013.; E kötetről a szlovákiai magyar szakirodalomban jelent meg ismertetés. Lásd Pusztay János: Gráfik Imre: *Határtalanul. Határon innen és túl. Grenzenlos aus Seiten der ungarischen Grenze. Without Frontiers inside and outside Hungary*. *Acta Ethnologica Danubiana* 17. Az *Etnológiai Központ Évkönyve 2015*. Komárom–Somorja, 2015, 232–238. p.; Vö. „Lelkiismeretem megnyugtató végett Gráfik Imre (az Etno-Gráfik!) legutóbbi gyűjteményes kötetébe lapozgattam, olvastam bele. Nos, a tegnapi kísérlettel ellentétben, ez komolyan veendő könyv, kisebbségi problémákról, határon túli magyarokról (is) ír benne, de nem felszínesen, nem az aktuálpolitikát kiszolgálóan. S már azzal jelzi az összetett kérdéskört, hogy a benne közreadott tíz tanulmány a magyar mellett hol annak német és/vagy angol és/vagy horvát és/vagy szlovén mutációjában, variánsában is hozzáférhető. A praktikusságon túlmenően ennek szimbolikus jelentősége is van.” Liszka József: *Hintókában és másutt* (naplórészletek) 2. *Irodalmi Szemle*, 58. évf. (2015) 9. sz. 71–83. (78. p.)

a történeti és az összehasonlító szemlélet. Ez persze nem azt jelenti, hogy a néprajzi érdeklődésben klasszikus és hagyományos történeti és összehasonlító aspektus kizárólagos lenne, hiszen más szemléleti és módszertani közelítések is megjelennek (kulturális, történeti, szociális és strukturális antropológia), amelyek különösen a külföldi szakirodalmakra kitekintő ismertetésekben, konferenciabeszámolóokban tűnnek föl.²⁴

Végül a rovatok kérdéséről. Kevés olyan periodika, folyóirat van a magyar tudományosságban, amelyeknél ilyen gazdag és változatos rovatbeosztást találhatunk. Én személy szerint ezt nagyon előnyösnek ítélem és jó szerkesztői döntésnek tartom.

Összegezően megállapítható, hogy a *Fórum Társadalomtudományi Szemle* néprajzi, kulturális antropológiai jellegű közleményei alapján sok tekintetben bővültek a magyar nemzetiségű kisebbség kultúrájára vonatkozó ismereteink. Három vonatkozásban kifejezetten gazdagabb és árnyaltabb kép tárul föl a különböző rovatok írásai alapján.

1. Mindenekelőtt a magyar kisebbség kutatásában érvényesülő elméleti és módszertani szempontok (kiemelten az európai etnológia) révén. Ennek eredményeként árnyaltabb képet kapunk az interetnikus kapcsolatok, az etnikai identitás nyelvi és vallási meghatározottságán túl, a társadalmi tagoltság (foglalkozási, életkori, nemi stb.) összefüggéseiről.

2. A regionalitás elve és gyakorlata területi, táji, települési példáinak leírása kapcsán érvényesül, és több téren új ismereteket hoz fölszínre a magyar nemzetiségi kultúra anyagi-tárgyi műveltsége és a tágabban értelmezett folklór, népszokások terén. (Talán a népzene és néptánc kutatása kaphatott volna nagyobb teret.)

3. Külön említendő a mind mennyiségükben, mind új szemléletű elemzésükben a szakrális néprajz, a népi vallásgyakorlat kérdéskörével foglalkozó közlemények. Talán nem túlzás azt vélelmezni, hogy ennek is része van a Fórum Kisebbségkutató Intézet Etnológiai Központ – nemzetközi mércével mérve is rangos – Szakrális Kisemlék adatbázisának (Szakrális Kisemlék Archívum; Szakrális Kisemlék Bibliográfia; Szakrális Kisemlék Források) létrehozásában.

Összességében a *Fórum Társadalomtudományi Szemle* az egyes szaktudományok irányultságán túl, a szlovákiai magyar nemzetiségű kisebbség, s egyben az (össz)magyar-ság kultúrtörténetének – remélhetően tovább bővülő – integráns lenyomata és dokumentuma.

Mindezen gondolatok jegyében további sikeres munkát kívánok a szerkesztőségnek!

²⁴ Lásd L. Juhász Ilona: Sárkány Mihály: kalandozások a kulturális antropológiában. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 3. évf. (2001) 1. sz. 181–183. p.

IMRE GRÁFIK

SCIENCE IN A HUNGARIAN MINORITY ENVIRONMENT—FROM THE POINT OF VIEW OF ETHNOGRAPHY

The study attempts to outline the main aspects of ethnographic research on the Hungarian minority in Slovakia and the content of the papers published during the quarter of a century of the Fórum Társadalomtudományi Szemle [Forum Social Sciences Review], and to present the results of the research on national minority culture. In conclusion, the ethnographic and cultural anthropological publications of the Forum Social Sciences Review have in many respects broadened our knowledge of the culture of the Hungarian minority. In three respects, a definitely richer and more nuanced picture emerges on the basis of the papers in the various sections: 1. First and foremost, through the theoretical and methodological aspects (especially European ethnology) of research on the Hungarian minority. As a result, we gain a more nuanced picture of interethnic relations, the interrelationships of social stratification (occupation, age, gender, etc.), in addition to the linguistic and religious determinants of ethnic identity. 2. The principle and practice of regionality is applied to the description of territorial, local and settlement examples, and, in many areas, it brings to the surface new knowledge in the field of material-factual education of Hungarian ethnic culture and folklore, and folk customs in a broader sense. (Perhaps the research of folk music and folk dance could have been given more space.) 3. Special mention should be made of the publications dealing with sacral ethnography and popular religious practice, both in terms of quantity and new approaches to analysis. It is perhaps not an exaggeration to assume that this has also played a part in the creation of the internationally esteemed database of sacral relics (Sacral Relics Archive; Sacral Relics Bibliography; Sacral Relics Resources) by the Centre for European Ethnology of the Forum Minority Research Institute. All in all, the Forum Social Sciences Review is an integral trace and document of the cultural history of the Hungarian minority in Slovakia and of (all) Hungarians, which will hopefully continue to expand.

A Szemle hozadéka a magyar nyelvészetben*

MIKLÓS KONTRA

The Role of Fórum Társadalomtudományi Szemle in Hungarian Linguistics

Keywords: Hungarian bilingualism in the Carpathian Basin; language shift in Vághosszúfalu; Dlhá nad Váhom; pluricentricity of the Hungarian language; Hungarian language cultivation; linguistics and politics; linguistic genocide in Hungary; Károly Tóth; István Lanstyák; Zsuzsa Gál

DOI: <https://doi.org/10.61795/fssr.v27y2025i1.06>

1. Történeti visszatekintés dióhéjban

A *Fórum Társadalomtudományi Szemle* eddigi 25 évfolyama nyelvészeti hozadékának áttekintését azzal célszerű kezdenem, hogy dióhéjban áttekintem a határon inneni (szlovákiai) és határon túli (magyarországi) magyar nyelvészet főbb vonásait, 1985-től kezdve. A magyar szociolingvisztikai kutatások 1985-ben kezdődtek, az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztályán. 1991-ben jelent meg a *Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségéről* c. kötet (Kontra szerk. 1991), benne Lanstyák István 62 oldalas tanulmányával a magyar nyelv 1918 és 1991 közötti helyzetéről Csehszlovákiában. (Lanstyák 1991) Négy évvel később, 1995-ben Lanstyák elég nagy riadalmat keltett az akkori vezető magyar nyelvészek némelyikében, amikor megjelentette A magyar nyelv központjai c. tanulmányát a *Magyar Tudomány*ban. Ugyanebben az évben sikerrel pályáztunk a prágai Research Support Scheme-nél a Kárpát-medencei magyar kétnyelvűség kutatására (lásd Kontra 1999), és 2000-ben már könyvsorozatunk harmadik tagjaként jelent meg Lanstyák A magyar nyelv Szlovákiában c. kötete. A *Szemle* első száma az előző évben látott napvilágot.

Tudnunk kell még, hogy a magyar nyelvészetben a 20. század végéig a leírások kizárólag a kodifikált standard változat vagy a nyelvjárások leírásai voltak. A ma használatban levő magyar nyelvtanok néha a magyarországi felnőttek felét, néha náluk is

* A Fórum Intézet székházában 2024. június 14-én *Tudomány magyar kisebbségi közegben* címen megrendezett konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata. Az előző, Gráfik Imre tanulmánya is innen származik – a szerk. megj.

több magyart ignorálnak, ugyanakkor a jó mai leírások immár a kb. 12 millió Kárpát-medencei magyar nyelvének leírásai. (Kontra 2022a, 2022b)

2. Szempillantás a Szemlére

A *Szemle* nyelvészeti cikkeinek üdítően széles a tematikája. Magyarországi folyóiratokhoz képest szinte szemképráztató, amiről, amikről ezek az írások szólnak. Csak vaktában említek néhány témát és tanulmányt az utóbbi tíz évből: Nyelvideológiák és iskolai tájképek a határon túli magyar tan nyelvű iskolákban (Petteri Laihonon, 2023/1. szám), A nyelvi jogok az oktatásban és a közigazgatásban a Karta Szakértői Bizottságának jelentései tükrében (Csernicskó István és Tóth-Orosz Enikő, 2021/1), Magyarul a tárgyalóteremben: A magyar nyelv használata az első Csehszlovák Köztársaság bíróságain (Simon Attila, 2017/4), A szenci ő-zés tegnap és ma (és holnap?) (Kožík Diana, 2006/3), Filozófia és nyelv – a filozófia nyelve: Két reformkori magyar filozófus nyelv-szemlélete (Erdélyi János és Szontagh Gusztáv) (Mester Béla, 2020/3), A kétnyelvűség mint üzleti érdek (Hires-László Kornélia–Horzsa Gergely–Letenyei László, 2019/4), A keresztnévdívat változása Szlovákiában (Bauko János, 2017/2), Vállalkozói kétnyelvűség Komáromban (Tokár Géza, 2016/1), Nyelvről és nyelvet érintő kérdésekről alkotott elképzelések az Új Szó lapjain 1949 és 1999 között (Sebők Szilárd, 2015/4), A standardizálás mint nyelvalakító tevékenység (Lanstyák István, 2015/2), A szabadság és a nyelv szabadság (Öllös László, 2014/2).

Mit keveslek a *Szemlé*ben? Jó lenne, ha az igen hullámozó nyelvi jogi és nyelvpolitikai helyzetről közel annyi és olyan színvonalú tanulmányt olvashatnánk, mint amennyit és amilyet olvashatunk a kárpátaljai szerzőktől. A hiányt csak kicsit enyhíti Sándor Eleonóra tanulmánya (A Velencei Bizottság a kisebbségi törvénytervezetekről, 2011/2), ez valójában föl hívja a figyelmet erre az ürre.

Végül: keveslem az angol nyelvű nyelvészeti cikkeket, s nem tudom, van-e elég szlovák nyelvű cikk. Lehetne több ismertetés szlovák, cseh és ukrán nyelvészeti munkákról – annál is inkább, mert a magyarországi folyóiratokból ezek hiányoznak.

3. Tóth Károly vághosszúfalusi kutatása

Virtigli magyar nyelvésznek is becsületére vált volna, válna ma is, amit Tóth Karcsi szülőfalujában kikutatott, majd a *Szemle* 3. évfolyamában publikált is (Tóth 2001).

A 2000. évben Karcsi felfoghatatlan eseményeket tapasztalt saját szülőfalujában. Vághosszúfalu ekkor nem volt kiszolgáltatva a hatalom kénye-kedvének – eltekintve a tágabb szlovákiai környezettől. A vizsgálatot megelőző évtizedben a falu önkormányzata csupa magyar nemzetiségű tagból állt, újjáalakult a magyar iskola, magyar papja volt a híveknek, s mégis – elkezdődött a természetes asszimiláció, egyesek szerint föl tar-

tóztathatatlanul. A helybeliek szerint akkoriban érzékelhetően változott a falu etnikai összetétele.

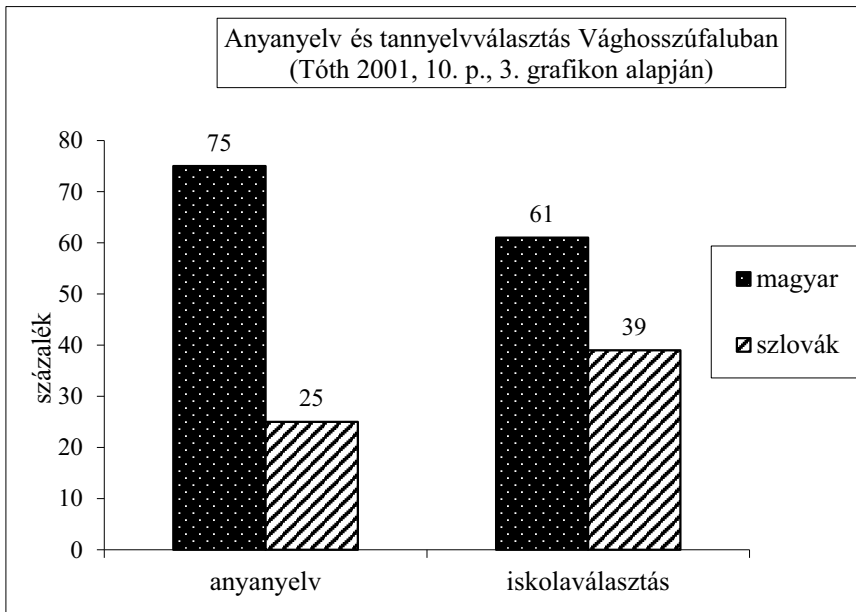
A magyar lakosság számát a 2. világháború utáni deportálás és lakosságcsere nem érintette, mert az egész falu reszlovakizált. Volt a falunak magyar és szlovák iskola és magyar óvodája is. Ami ezek után szinte hihetetlennek tűnt, az a következő:

„A szülők kérésére 2000. szeptembertől az addigi magyar óvodában szlovák nyelvű osztály nyílt, amire eddig nem volt példa. Mindez annak ellenére történt, hogy a szlovák pártok és szervezetek jelenléte a faluban elenyészőnek mondható. Igaz, ugyanebben az időszakban a magyar szervezetek, főleg a kulturális szervezetek aktivitása is szinte a nullával volt egyenlő.”

(Tóth 2001, 8. p.)

A község 883 lakosának 75%-a magyar, 25%-a szlovák volt. A magyar anyanyelvű lakosság előregedőben volt, miközben a szlovák anyanyelvű szülők aránya jelentős volt, a szlovák anyanyelvű iskolások aránya pedig magas. Az iskolaválasztás arányai a szlovák felé billentek, lásd az 1. ábrát. (Nyilvánvaló, hogy ha a magyarok és a szlovákok életkori megoszlása azonos, s ha a magyar nők és a szlovák nők termékenysége azonos, s ha mindkét nemzet[iség] a gyermekek anyanyelvével azonos tannyelvű iskolába íratja gyermekeit, akkor azt kell várnunk, hogy az iskolába kerülő gyermekek 75%-a magyar tannyelvű, 25%-a pedig szlovák tannyelvű iskolába kerüljön.)

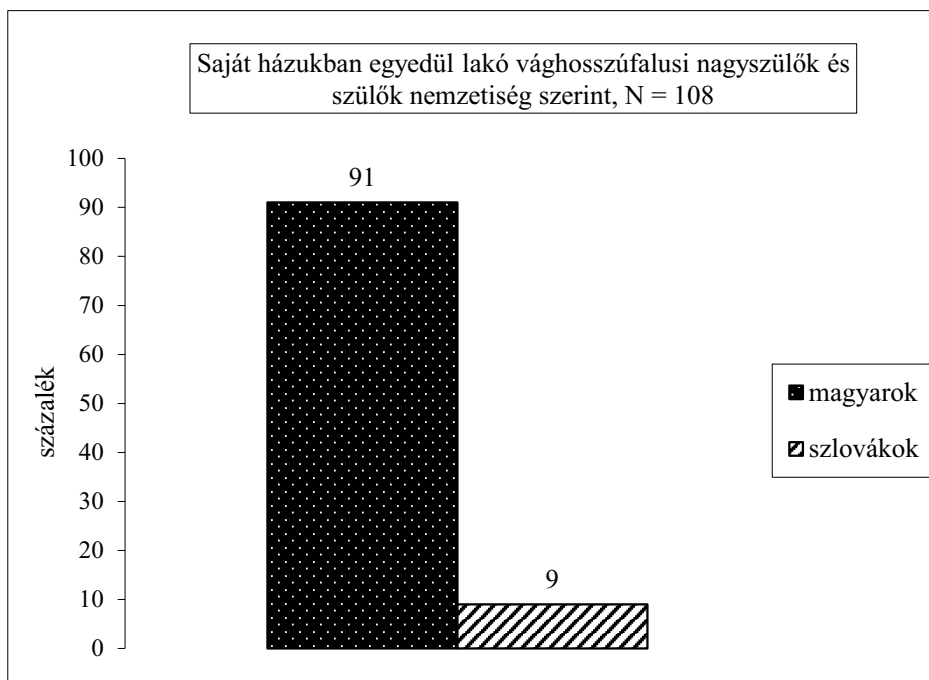
1. ábra. Vághosszúfalú lakosainak anyanyelve és tannyelvválasztása (forrás: Tóth 2001)

Az 1980-as években még elképzelhetetlen volt, hogy egy szlovák anyanyelvű menyecske vagy más betelepülő ne tanult volna meg azonnal magyarul. Húsz évvel később a helyzet gyökeresen megváltozott: a magyar elsajátítása megszűnt követelmény lenni, s immár a magyar családba bekerülő szlovák lányhoz igazodott a család nyelvhasználata.

Az etnikai átalakulás magyarázatát Tóth Károly akkor találta meg, amikor a falu minden egyes háztartását tüzetes vizsgálatnak vetette alá. Kiderült, hogy a lakott házak 39%-át csak szülők és nagyszülők lakták, leszármazottaik nélkül, s az ő többségük is nagyszülő. A község telkeinek s házainak jelentős részét árulták. Az etnikai peremvidéken fekvő Vághosszúfalu számára ez azért volt fenyegető, mert a közeli fejlődő s gazdag város, Vágsellye szlovák többségű, s terjeszkedésének egyik iránya éppen Vághosszúfalu volt. A 2. ábra azokat a házakat mutatja a tulajdonosok nemzetisége szerint, amelyekben egyedül laktak nagyszülők vagy szülők.

2. ábra. Saját házukban egyedül lakó nagyszülők és szülők nemzetisége szerint (forrás: Tóth 2001, 13. p.)

Jól látszik a hatalmas aránytalanság: az egyedül lakó idős magyarok tízszer annyian voltak, mint az egyedül lakó idős szlovákok. És itt most óhatatlanul belépnek a piaci tényezők. Az idős emberek előbb-utóbb meghalnak (a magyarok is, hisz még ők sem élnek örökké), utódaik pedig eladják a házaikat – azoknak, akik a legjobb árat kínálják, s ők

tipikusan a tehetős vágssellyei szlovákok. Itt tehát spontán piaci folyamatok indították be a falu nyelvcserejét, nem a hegemon nemzetállam kisebbséget elnyomó politikája. Ezért volt, hogy 2001-ben már nagyobb arányban választották a szlovák nyelvű oktatást a faluban, mint azt a falu nyelvhasználata indokolta volna. S ezért mondta Tóth Károly (2001, 17. p), hogy „nem elég csupán az erőszakos asszimiláció ellen küzdeni. A hatékony kisebbségvédelemnek a természetes asszimilációs folyamatok megfékezésére, illetve megállítására (is) kell irányulnia.”

Ennek a tanulmánynak két nagy értéke is van. Egyrészt: pár évvel a mečiarri rémálom után bemutatta, hogy van spontán asszimiláció is, amit piaci folyamatok mozgatnak. Az asszimiláció, ha erőszak nélkül történik – emberi jog. A kieroszakolt asszimiláció viszont emberi jogsértés (lásd Skutnabb-Kangas, 2000). A másik nagy érdeme ennek a tanulmánynak az, hogy egyetlen faluban lejátszódó folyamatokat mutat be, azokat viszont hiánytalanul. Ezt akkor tudhatjuk értékelni, ha tudjuk, hogy Gál Zsuzsa szerint „falunként történik a nyelvcsere” (lásd lentebb az 5. részben).

4. Lanstyák István sikeresen fölkavarja az állóvizet

A Debrecenben magyar–angol szakos tanári diplomát szerző Lanstyák, miután elkezdte olvasni a nyugati, főleg angolszász szociolingvisztikai szakirodalmat, két „harcot” is elindított a szlovákiai és a Kárpát-medencei magyar nyelvészetben. Az egyik küzdelem arról szólt, hogy a magyar nem Budapest-központú, hanem pluricentrikus, többközpontú nyelv (lásd Clyne 1992 és Lanstyák 1995). Ebből aztán óriási, évtizedes hadd-elhadd támadt (lásd Kontra–Saly szerk. 1998), és sok időbe telt, amíg a magyar nyelvészek megértették, hogy a magyar nyelv többközpontúsága nem idegen ármány, hanem realitás, aminek elismerése és felismerése mindannyiunk érdeke (lásd Szilágyi 2008). Lanstyák ezzel egy akkor 75 éves, Trianontól datálódó tabut sértett meg.

A másik tabusértése legalább akkora szentségtörés volt, mint az előbbi, de ez a tabu jóval régebbi időkre nyúlik vissza. A magyar nyelvhelyességről van szó, arról az évszázados vakhitről, hogy van „helyes” magyar beszéd és „helytelen”, és hogy mi helyes vagy helytelen a magyarok beszédében, azt nem a magyarok, hanem kizárólag a nyelvészek tudják, ők és csak ők állapíthatják meg. A magyar nyelvhelyesség szent és sérthetetlen, aki ezzel nem ért egyet, aki ezt tagadja, az a nemzetnek rosszat akar, nem is lehet igazi nyelvész. Mert hát az igazi nyelvész persze nyelvművelő is. A nyelvművelő pedig purista is, ahol tudja, irtja az idegen szavakat, s tudtára is adja a „helytelenül” beszélőknek, hogy nem tartoznak az igazi magyarok közé.

A szociolingvisztikában tájékozódó Lanstyák hamar meglátta ennek a nyelvművelői hagyománynak a sebezhető részeit: egyrészt nyelvészeti, szaktudományos problémák és leírási hiányosságok terhelték, másrészt a nyelvművelői gyakorlat, s ennek következtében az iskolai anyanyelvi nevelés a magyarok nagy részét stigmatizálta és nyelvhasználatukban elbizonytalanította. Lanstyák egyik első cikkének, ami az *Irodalmi*

Szemlében jelent meg 1990-ben, már a címe is szentségtörés volt: Kétnyelvűség és nemzeti megmaradás.

Lanstyáknak egy kétrészes, terjedelmes tanulmánya jelent meg a *Fórum Társadalomtudományi Szemlében* 2003–2004-ben, aminek hosszú címe van, de érdemes szó szerint idézni: Helyi „értékes” nyelvváltozatok, „tisztos” idegen szavak, „viszszás” jelentések, „agresszív” rövidítések, „kevercs” nyelv és társaik. Válogatás a nyelv-művelői csacskaságok gazdag tárházából.

Példatárát Lanstyák az *Édes Anyanyelvünk* c. magyarországi nyelv-művelő lapból gyűjtötte ki, amit akkoriban is támogatott a Magyar Tudományos Akadémia,¹ néhány minisztérium és egyéb közhasznú szervezetek. Az idézett „csacskaságok” szerzői általában laikusok, mozgalmi nyelv-művelők voltak, de a lapot három céhbeli nyelvész szerkesztette. Érdemes idézni Lanstyák „önigazoló” magyarázatát (2003, 70. p.):

„Az idézett állítások, vélemények nem egyszerűen azért kerültek be a gyűjteményembe, mert nem értek velük egyet, hanem azért, mert ma már nem tartoznak a tudományosan is elfogadható nézetek közé: egy részük nyelvi mítosz, más részük nyelvi babona, harmadik részük pedig egyszerűen butaság.”

Ezek után István 75 megszámozott csacskaságot mutat be, mivel tanulmányát az akkor 75 éves Zeman Lászlónak ajánlotta születésnapi ajándékként. Ezek közül most egyet se fogok felidézni, de mindenkinek ajánlom a tanulmány elolvasását vagy újból-olvasását, akit érdekelnek nyelvhelyességi és nyelvi ismeretterjesztési kérdéseink. Aki elolvassa ezt a szöveget, sokat fog tanulni belőle, de jól is fog szórakozni. Íme két idézet:

„Az, hogy a nyelv-művelés nem alkalmas a magyar nyelv »megvédésére« a határokon túl vagy a kibővült Európai Unióban, nem fogyatékosága, amiképpen a mákdarálóknak sem fogyatékosága, hogy nem lehet vele zoknit stoppolni. Nem arra való. A fogyatékoságot nem a nyelv-művelésben kell keresni, hanem azokban a hivatásos és laikus nyelv-művelőkben, akik a nyelv-művelést nem arra használják, amire való.”

(Lanstyák 2003, 79. p.)

„Az *Édes Anyanyelvünk*-et a laikusok számára ajánlani ugyanaz, mint megevésre ajánlani az olyan gulyást, amely őz- és marhahúsból készült, s amelyben csak a marhahús romlott, az őzhús nem.”

(Lanstyák 2004, 69. p.)

1 A Magyar Tudományos Akadémia nyelv-művelő, nyelvvédő tevékenysége az 1950-es évektől máig változó színvonalú, meghirdetett céljaival sokszor ellentétes, nemritkán társadalmilag káros is. Szerencsénkre, és Lanstyák István szerencséjére, ugyanez az intézmény néha hasznos tevékenységet is kifejt: például Lanstyák e kétrészes tanulmányát többek közt az MTA Domus Kuratóriumának támogatásával készítette.

Lanstyák itt említett tanulmányainak, véleményem szerint, óriási jelentősége van a rendszerváltások utáni magyar nyelvészetben. Említhetném még kitűnő nyelvi ideológiai munkáit (pl. 2017) vagy a bibliafordításokat elemző tanulmányait (pl. 2013) is – de idő híján nem teszem. Mindenesetre, ha valamikor készül majd egy jó magyar nyelvtudomány-történet, abban Lanstyák munkásságát oldalakon át fogják méltatni, s ennek a munkásságnak nem kis része épp a *Szemle*ben jelent meg.

5. Tudomány és politika, tudósok és politikusok

Arról a kérdésről, hogy dolga-e a magyar társadalomtudósoknak, köztük a szociolingvistáknak, tanácsokat adni a magyar politikusoknak, eltérőek a vélemények. A szociológus Papp Z. Attila például nemrég ezt mondta: „Kutatóként nem megváltani akarom a kisebbségi társadalmat, hanem megérteni.” (Csanda idézi Filep Tamás Gusztáv könyvéből, 2021, 176. p.) A szociolingvisták közül sokan ennél jóval továbbmennek, például Mary Bucholtz (2024) a Heltai János és Tarsoly Eszter szerkesztette *Translanguaging for equal opportunities: Speaking Romani at school* c. könyv ismertetésében a társadalmi igazságosság előmozdításának fontosságát hangsúlyozza a kutatásokban.

Tíz évvel ezelőtt, a nyitrai 18. élőnyelvi konferencián készítettem egy interjút Gál Zsuzsával (lásd: Interjú Susan Gallal), ebből idézek most egy részt (az átiratot Sebők Szilárd készítette):

„KM: Gál Zsuzsával beszélgetünk, a Chicagói Egyetem (University of Chicago) nyelvész és antropológus professzorával, akinek az első könyve őt mindjárt világhírhív tette, és így aztán minket, magyarokat is. Az első könyvét a felsőőri nyelvcsereéről írta, Burgenlandban van Felsőőr. Ennek a terepmunkája 1974-ben volt, tehát pont negyven évvel ezelőtt, és öt évvel később, 1979-ben jelent meg a könyv.

[...]

No, jöjjön egy másfajta kérdés. Gál Zsuzsa a nyelvcsere egyik, ha nem az első szakembere. Ezt tudni lehet róla, most már harmincöt éve biztosan. Elég sokat forog a világban, de Magyarországon se ritkán fordul meg. Elég sok egyetemi, tanári, és más ilyen entellektüel barátja van. Még azt se zárom ki, hogy már látott magyar politikusot is – nem csak televízióban – életében. A magyar politikusok manapság különösen sokat beszélnek a nemzet elporladásáról, a nyelvcsere kártékony voltáról, és sok egyéb negatív vagy annak vélt dologról. Ezt nyugodtan mondhatjuk a szlovákiai magyar politikusokról épp úgy, mint a magyarországiakról vagy az erdélyiekről. Szóval sok politikusi közbeszéd van ilyen nyelvcserevel kapcsolatos ügyekről is. Azt kérdezem, hogy ha kérne tőled egy magyar politikus tanácsot, hogy azon a vidéken, ahol ő úgy gondolja, hogy lassítani kéne vagy meg kéne állítani a nyelvcserét, akkor adná neki tanácsot?

GZs: Visszakérdezek: magyar politikusról van itt szó, aki magyar nyelvcserét akar megállítani? Mondjuk, a határon túli magyaroknál a nyelvcserét?

KM: Igen.

GZs: Őszintén mondva, én nem adnék tanácsot. És azért nem, mert – mint elhangzott tegnap is, azt hiszem –, ezek helyi dolgok. Szóval lehet mondani általánosítást is róluk, mint ahogy most az előbb mondtunk, de nagyon fontos ismerni a helyi helyzetet. Falunként történik a nyelvcseré, és általános tanácsot adni... Én magam ilyeneket nem csinállok.

KM: Jó. Azért azt is megkérdezem most már, hogy előfordult, hogy esetleg valaki – magyar politikus – ilyen ügyben téged megkérdezett?

GZs: A világon senki, soha. Ezt érdemes hangsúlyozni, mert az más dolog, ha én azt mondom, hogy »ha akarjuk tudni, hogy ott mi történik, küldjünk el egy hallgatót, küldjünk el egy fiatal kutatót, nézzük meg, hogy ott miről van szó.« Mert – mint ahogy azt előbb elmondtuk – nagyon fontos tudni, hogy hogyan értékeli a nyelvet az ott lévő emberek. Ezt nem lehet előre tudni, mert nagyon sok minden közbejátszik. Ha megtudjuk, hogy hogyan értékeli és mit látnak a legfontosabb dolgoknak, akkor lehet valamit csinálni. Persze, hogy lehet. Mint Felsőőrött is lehetett volna, vagy talán még most is lehet. De! Köszönöm, hogy megkérdezted. Hangsúlyozom: a világon senki, sohase fordult énhez – nem mintha lett volna valami általános tanácsom neki. Jó, nagyon jó kérdés...”

És még röviden elmesélek valamit, amiben a *Fórum Szemlé*nek is komoly szerepe volt. A magyarországi cigányokat sújtó nyelvi genocídiumról 1998-tól 2021-ig majd egy tucat tanulmányt és cikket publikáltam a *Kritikában*, az *Élet és Irodalomban* és más helyeken. Azonban huszonnégy év alatt sem tudtam elérni, hogy a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) szüntesse meg a népszámlálási kérdőíveiben a nyelvi genocídiumot okozó *anyanyelve: cigány (romani, beás)* kérdést. És akkor a *Szemlé*ben közöltem Megjegyzések az anyanyelv fogalmáról c. cikkemet (Kontra 2021), amit elküldtem Tóth Pál Péter barátomnak is, a KSH nyugalmazott demográfusának. Pali továbbküldte cikkemet egy kollégájának, aki értelmes ember lehet, mert megígérte, hogy megváltoztatják a kérdést. És tényleg, a 2022-es kérdőívben már két külön nyelv volt a romani és a beás,² így:

13.1. Mi az anyanyelve?

Erre a kérdésre a válaszadás önkéntes. A válaszadással hozzájárul adatai kezeléséhez. Két választ is megjelölhet.

- ☐ magyar
- ☐ bolgár
- ☐ **cigány – romani (pl. lovári)** – kiemelés tőlem, K.M.
- ☐ **cigány – beás** – itt is, K.M.
- ☐ görög
- [...]

2 Ez két különböző nyelvcsaládba tartozó nyelv, beszélői nem értik meg egymást, miként például a szlovákok nem értik meg a románokat és viszont.

Mindez azonban csak félsiker, mert ma sem tudhatjuk meg, hányan mondták, hogy romani az anyanyelvük, s hányan, hogy beás, mivel a KSH az összesített adataiban ezt közölte:

1.1.6.1 A népesség anyanyelv, nemzetiség és nemek szerint							
Anyanyelv, nemzetiség	Anyanyelv						
	1930	1970	1980	1990	2001	2011	2022
Férfi							
Magyar	3 925 780	4 923 857	5 130 958	4 915 661	4 528 028	3 967 620	3 952 113
Hazai nemzetiségek							
Bolgár	2 429	..	..	751	651	1 377	1 257
Cigány (Romani, Beás)	3 852	16 996	13 826	23 945	24 191	27 804	12 255
Görög	58	..	..	833	984	902	945

Elmondhatjuk tehát, hogy a KSH-nak ma is nehezebb esik a magyarországi nyelvi genocídium megszüntetése, de negyed század után legalább elindultak az úton – köszönet ezért a *Fórum Szemlé*nek.

6. Ismeretterjesztés

A *Szemlét* a Fórum Intézet adja ki, és az Intézettől nem idegen a tudományos ismeretterjesztés sem. Csak a nyelvészetnél maradván, a Magyarok Szlovákiában könyvsorozat VII. kötete (*Nyelv*, szerk. Szabó Mihály és Lanstyák, 2011) vagy a Horony–Orosz–Szalay-féle *A hely nevei, a nyelv helyei* (2012) elsőrangú tudományos értékeik mellett kiváló ismeretterjesztő művek is.

2017-ben a pozsonyi Pátria Rádióban kezdődött Hizsniai Tóth Ildikó és Kerényi György A Jaffás és a Kofolás című műsorsorozata a magyar nyelvről, a szlovákiai magyarok nyelvhasználatáról és sok más, ide tartozó kérdéssről. Egy-egy adásban a műsorvezetők mindig hús-vér embereket s néha nyelvészeket interjúvoltak meg, Mátyusföldtől Pozsonyon át Budapestig. Nem „osztották az észt”, hanem bemutatták a normális emberek világát. 2022-ben aztán Hizsniai Tóth Ildikó megjelentette a rádióadásokból készített *Nekem mondd? Jaffás és Kofolás beszélgetései a magyar nyelvről* című könyvet, aminek akkor 18 euró, illetve 7000 forint volt az ára. Ha a Fórum Intézet valahogy megszervezné, elérné, hogy ez a könyv eljusson minden szlovákiai magyar iskolába, sőt: minden Kárpát-medencei magyar iskolába, akkor nagymértékben hozzájárulna ahhoz, hogy elkezdődjön valami értelmes, sosem volt diskurzus a magyar nyelvről, nemzetről, identitásról s hasonló fennkölt dolgokról.

Irodalom

- Bucholtz, Mary 2024. János Imre Heltai & Eszter Tarsoly (eds.), *Translanguaging for equal opportunities: Speaking Romani at school*. Berlin: De Gruyter Mouton, 2023. (Book review) *Language in Society* Published online 2024:1–4.
doi: 10.1017/S0047404524000137
- Clyne, Michael G., ed., 1992. *Pluricentric Languages: Differing Norms in Different Nations*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Csanda Gábor 2021. Filep Tamás Gusztáv: „Azt hittem egykor, hogy csapatmunkában veszek részt”. Beszélgetések kisebbségkutatókkal. Kolozsvár, Kriterion, 2019. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 23. évf. 1.sz. 176–179. p. (Könyvismertetés)
- Hizsnayai Tóth Ildikó 2022. *Nekem mondd? – Jaffás és Kofolás beszélgetései a magyar nyelvről*. Dunaszerdahely, Nap Kiadó.
- Horony Ákos–Orosz Örs–Szalay Zoltán 2012. *A hely nevei, a nyelv helyei. A kisebbségi nyelvi jogok története Szlovákiában 1918–2012*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet. /Jelek a térben, 4./
- Interjú Susan Gallal, a University of Chicago professzorával, készítette: Kontra Miklós. In Susan Gal: *A nyelv politikája: nyelvi antropológiai tanulmányok*, 335–347. p. Szerkesztette Vančo Ildikó és Kozmács István. Nyitra, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, 2018. A videointerjú szövegét lejegyezte: Sebők Szilárd. A beszélgetés megtekinthető a következő linken: www.youtube.com/watch?v=0hHCObfRSNA
- Kontra Miklós 1998. Jog, oktatás, nyelvészet és nyelvművelés. *Kritika*, 27. évf. 1. sz. 20–22. p.
- Kontra, Miklós 1999. *The sociolinguistics of Hungarian outside Hungary*. Budapest, Open Society Institute. https://scholar.google.hu/scholar?q=The+sociolinguistics+of+Hungarian+outside+Hungary&hl=hu&as_sdt=0&as_vis=1&oi=scholar
- Kontra Miklós 2016/2019. Újabb nyelvi genocídium. *Élet és Irodalom*, 60. évf. 47. sz. (2016. november 25.) 4. p.; Kontra: *Felelős nyelvészet*, 102–106. p.
- Kontra Miklós 2019. *Felelős nyelvészet*. Budapest, Gondolat Kiadó. <https://mek.oszk.hu/22400/22434/22434.pdf>
- Kontra Miklós 2021. Megjegyzések az anyanyelv fogalmáról. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 23. évf. 1. sz. 23–30. p. http://real-j.mtak.hu/21055/1/FTSz_2021_23_1_.pdf
- Kontra Miklós 2022a. Magyar élőnyelvi kutatások a Kárpát-medencében, 1985–2021. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 24. évf. 1. sz. 3–15. p. <https://forumszemle.eu/2022/04/19/magyar-elonyelvi-kutatasok-a-karpat-medenceben-1985-2021/>
- Kontra Miklós 2022b. Hungarian Sociolinguistics in the Carpathian Basin, 1985–2022. *Hungarian Studies Yearbook* 4, 33–65. p. <https://sciendo.com/it/article/10.2478/hsy-2022-0003>
- Kontra Miklós szerk. 1991. *Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről*. Budapest, Magyar-ságkutató Intézet.
- Kontra Miklós–Saly Noémi szerk. 1998. *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról*. Budapest, Osiris Kiadó.
- KSH 2022 népszámlálás kérdőív. https://nepszamlalas2022.ksh.hu/media/KSH_nepszamlalas_2022_kerdoivminta.pdf

- Lanstyák István 1990. Kétnyelvűség és nemzeti megmaradás. *Irodalmi Szemle*, 33. évf. 5. sz. 450–456. p.
- Lanstyák István 1991. A szlovák nyelv árnyékában (A magyar nyelv helyzete Csehszlovákiában 1918–1991). In Kontra Miklós (szerk.): *Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről*. Budapest, Magyarságkutató Intézet, 11–72. p.
- Lanstyák István 1995. A magyar nyelv központjai. *Magyar Tudomány*, 102. kötet 10. sz. 1170–1185. p.
- Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. (A magyar nyelv a Kárpát-medencében a 20. század végén, III. kötet) Budapest–Pozsony: Osiris Kiadó–Kalligram Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Lanstyák István 2003–2004. Helyi „értékes” nyelvváltozatok, „tisztos” idegen szavak, „visszás” jelentések, „agresszív” rövidítések, „kevercs” nyelv és társaik: Válogatás a nyelvvelő csacschaságok gazdag tárházából, I. és II. rész. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 21. évf. 4. sz. 69–98. p. és 22. évf. 1. sz. 51–76. p.
- Lanstyák István 2013. A Károli-biblia 20. és 21. századi revízióinak néhány kérdéséről. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 15. évf. 2. sz. 3–34. p.
- Lanstyák István 2017. *Nyelvi ideológiák (általános tudnivalók és fogalomtár)*. https://web.uni-deb.hu/~tkis/li_nyelvideologiai_fogalomtar2.pdf
- Skutnabb-Kangas, Tove 2000. *Linguistic Genocide in Education – or World-wide Diversity and Human Rights?* Mahwah, N. J., Lawrence Erlbaum.
- Szabó Mihály Gizella–Lanstyák István (szerk.) 2011. *Nyelv* (Magyarok Szlovákiában VII. kötet). Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Szilágyi N. Sándor 2008. A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban. In Fedinec Csilla (szerk.): *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, 105–117. p.
- Tóth Károly 2001. Egy falu az etnikai peremvidéken: Vághosszúfalu. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 3. évf. 3. sz. 3–20. p.

MIKLÓS KONTRA

THE ROLE OF FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE IN HUNGARIAN LINGUISTICS

In the past quarter-century, the Slovakian-Hungarian social sciences review has become a major forum of publication for—among other fields—linguistics. It has covered a considerably wider range of topics than the linguistics journals published in Hungary. The work of two authors is discussed in some detail. Károly Tóth's study on language shift in Vághosszúfalu (Dlhá nad Váhom) is a unique and exemplary analysis of the natural assimilation of Hungarians in a village (not caused by state violence but the economic power of Slovaks living in the nearby town of Šaľa). István Lanstyák was the first linguist to describe Hungarian as a pluricentric language (1995). He also published a detailed critique of Hungarian language cultivation (2003–2004), exposing its linguistically erroneous and outdated bases, and the social harm it causes. Finally, in the section "Scholars and politicians", Kontra cites Susan Gal (USA), who discusses how she would be willing to give advice to Hungarian politicians wishing to slow down or halt Hungarian language shift in the countries adjacent to Hungary—but none of them has ever turned to her for advice.

Az 1927-es csehszlovákiai cigányellenes törvény genezise¹

ISTVÁN GAUČÍK

The genesis of the 1927 Czechoslovak anti-Gypsy law

Keywords: Roma studies; Roma communities; Czechoslovak Republic; legislation; discrimination; assimilation

DOI: <https://doi.org/10.61795/fssr.v27y2025i1.07>

A rendszerváltás óta a szlovákiai romakutatás területei kiszélesedtek. Számos új téma jelent meg, és a tényfeltárást felvállaló (alap)kutatások eredményei több dimenzióba sűrűsödtek. Szlovákiában a tematizálás szintjén nemcsak szűkebben véve a roma kisebbség történetéről beszélhetünk, hanem olyan tárgykörökről is, mint az állami romapolitika, etnikumközötti interakciók, csoportos és egyéni kötődések. A szakmai igények mind erőteljesebben a transzdiszciplinaritás területére koncentrálnak az országos szintű kutatásokon kívül regionális, interregionális és lokális szintű megközelítések megvalósítására fogalmazódtak meg. Az elért eredmények mellett azonban a tudományos és módszertani hiányosságok bemutatása sem kerülhető meg. A kutatások összehangolásának és a koncepciók alkotásának hiányát, tabutémák és kutatói előítéletek továbbélését, a szakmai diskurzus megkérdőjelezését vagy éppen a nemzetközi szintű összehasonlításokkal szembeni zárkózottságot említhetem.

A szlovák tudományosságra kevésbé jellemzők az intern térben (egyetemek, kutatóintézetek) folytatott szakmai viták, illetve egy-egy problémakörrel a diskurzus kezdeményezése. Már csak ezért is érdemes röviden vázolni a cseh konceptualizációs kísérleteket, amelyek Marek Jakoubek és Tomáš Hirt nevéhez fűződnek, akiket a cseh romológiában „radikális konstruktivistákként” tartanak számon. A cseh romológia antropológiai irányzata, mint egy alternatív diskurzus lehetősége, az 1990-es évek elején szer-

1 A tanulmány a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében a következő kutatási program keretén belül készült: APVV-20-0526: *Politikai szocializáció Szlovákia területén 1848–1993 között*. Štúdia bola vypracovaná v rámci projektu APVV-20-0526: *Politická socializácia na území Slovenska v rokoch 1848 – 1993*, riešeného v Historickom ústave Slovenskej akadémie vied, v. v. i.

veződött. A szociális és kulturális antropológia nemzetközi eredményeire, valamint a szociális konstruktivizmus és etnicitás elméleteire támaszkodott. A „hagyományos romológia” kulcstémái (nyelv, folklór) helyett a kultúrára, a szociális szerveződésekre (rokonság, család), az etnorevitalizáció és a szociális kirekesztés jelenségeire összpontosított.

Ez az iskola eltávolodott a közösségi és faji típusú értelmezésektől. A teoretizációs hajlam egyszerre lett az erőssége, de a gyengesége is. A hagyományos romológia képviselői – a Milena Hübschmannová nevével fémjelzett nyelvészeti-néprajzi iskolához tartozók – szerint az antropológusok megállapításai hibásak voltak, ezért elzárkóztak eredményeik átvételétől. Valójában konkurensként kezelték őket. Az antropológusok szerint azonban a két irányzat mégiscsak kiegészítheti egymást, eredményeik termékenyítőleg hathatnak a további kutatásokra.

Jakoubek háromféle roma kultúrát különböztetett meg: a hagyományosat, a nemzetit és a szegények (gettó)kultúráját. A hagyományos roma csoportok kultúráinak szervező elvei közé a családot, a rokonsági kapcsolatokat, a rituális (nemcsak testi) tisztaság eszményét és az endogámiát sorolta. Ezek a csoportok politikai képviselettel nem rendelkeztek, az etnikai hovatartozás számukra indifferens. Az ún. roma nemzet kultúra-képviselői és egyben alkotói a politikai és kulturális elit tagjai, akik ezzel tudatosan identifikálódtak is. A roma kulturális intézményrendszer, mely az identitásteremtés „infrastrukturális eszköze”, a többségi társadalomét másolja (pártok, múzeumok, színházak, folyóiratok, himnusz, televízió- és rádióadások stb.). A szegények szociálisan elkülönült-elkülönített kultúrája valójában a modern társadalom szubkultúrája, saját logikával és struktúrákkal. Fő jellemzője mégsem a szegénység, hanem a diszkrimináció és az esélyegyenlőtlenség következtében hosszú távon állandósult szociális elkülönülés valósága. Jakoubek a hagyományos és a nemzeti/nemzetteremtő kultúra közötti ellentmondásokat is árnyalta. (Jakoubek 2007, 113–116. p.; Jakoubek 2008, 175–192. p.)

Jakoubek és kutatótársa, Hirt nézeteit Pavel Barša bírálja, aki szerint a roma identitás és nemzeti kultúra destruálásával ugyan az identitáspolitikával szemben léptek fel, ez az irányvonal azonban vakvágányra vitte a koncepcióikat. Bár elismeri, hogy mindkettőjük elméleti premisszáik helyesek voltak, következtetéseiket téveseknek tekinti. Felrója nekik, hogy a roma identitásteremtést kizárólag az etnopolitikusok és etnopolitikai vállalkozók tevékenységéhez kapcsolták. Emellett nem az identitás konstrukciót vizsgálták, hanem új konstrukciókat építettek, vagy legalábbis részt vettek azok megalkotásában.²

2 Jakoubek és Tomáš Hirt nézeteinek kritikájára lásd http://www.demografie.info/?cz_detail_clanku&artclID=115. A további „párbajra” vö. Jakoubek, Hirt és Barša írásait a következő tanulmánykötetben: Jakoubek–Budilová 2008.

Témamegjelölés és kérdések

A kutatásokat nehezíti vagy éppen akadályozza, hogy számos állami szerv levéltári gyűjteménye rendezetlen és így hozzáférhetetlen (legfőképpen az újabb belügyminisztériumi iratok). A roma témát ugyanakkor nem lehet csak önmagában vizsgálni. Historiográfiai kérdés is. A többi kisebbségtörténethez hasonlóan ez a téma is egyszerre csehszlovák, majd cseh és szlovák kutatási probléma, még ha ezt sokan a szlovák történelmi szakmában kellőképpen nem tudatosítják is. (Jurová 1998, 17–21. p.; Jurová 2007, 129. p.)

A romák méltán specifikusnak tekinthető történetének kutatásában, mely történetileg és kulturálisan eltér az európai népektől, a fogalomtisztázás is késik. A nacionalizmus kutatásokból („nationalism studies”), szociológiából, kulturális antropológiából átvett fogalmak és elméletek inkább zűrzavart és a roma kultúra (kultúrák) jegyeinek „elmosódását” okozták, mint egy tisztább kép megrajzolását. Viták folynak a roma etnicitásról (nemzet?, nemzetté váló közösségek?) és a „roma nemzet” fogalmáról, melyet némelyik kutató csupán a roma elitek konstrukciójának tekint. (Binder 2009, 207–228. p.) Ellenben a roma közösségek hagyományos, szűkebb, „elhatárolt” környezetükben határozzák meg önmagukat a többségi nemzetekkel és más roma közösségekkel szemben. A romák önazonosság-tudatának és öndefiníálásuk meghatározó jegyeinek a feltárása sem zárult le, hiszen valójában mit is értenek e csoport(ok) tagjai a roma nemzetiség kategóriája alatt? A másik oldalon zavart idéz elő az állam félreérthető, kérdéses, sok vonatkozásában felületes vagy éppen diszkriminatív kisebbség- és romapolitikája. (Pavelčíková 2007, 92–101. p.)

Az ilyen jelenségek miatt is kaphatott számos esetben táptalajt a mitizálás, tabués előítélet-teremtés vagy az át- és túlpolitizáltság. Joggal tehető fel egy szakmai kérdés is: mi a kisebbségtörténet-íráson belül a romakutatások célja? Másképpen fogalmazva: mik a történelmi stratégiák céljai? Krónikás hagyományteremtés és legitimálás? A többségi társadalmak romákkal szemben gyakorolt erőszakos jellegű integrációs és asszimilációs kísérleteinek bemutatása? Az állam megtorló intézkedéseinek számbavétele? Ezek a területeken azonban a romák mint az előítéletek, politikai érdekek és támadások „tárgyai” jelennek meg. Vagy éppen a messianisztikus értelmiségi stratégiámu-tatás a cél? Esetleg a roma kultúra jobb, mélyebb megismerése és ezen értékek közvetítése a többség felé a kultúrák közti párbeszéd jegyében, miközben az etnicitást szociális konstrukcióként fogjuk fel? (Mann, Arne B. 2002, 421–430. p.; Mann, Arne B. 2005, 7–20. p.)³

3 Marek Jakoubek elemezte – a kulturális antropológia szempontjából kritikusan – a romológusok sokszor „tudománytalan” magyarázatait, a roma kultúrán (kultúrákon) belüli demarkációs vonalak kijelölését és prekonceptiók alkotását, valamint a roma elitek nemzet- és

Ez a tanulmány az előző kérdéseket teljes egészében nem válaszolhatja meg. Sőt, csak az állam represszív funkciójára mutat rá. A dolgozat szűkebben véve a közép-kelet-európai térségben a masaryki humanizmus és szociális érzékenységu demokratizmus eszményeit magáénak valló első Csehszlovák Köztársaság romapolitikájának egyik „pillérével”, a csehszlovák parlamentáris rendszer romákat érintő 1927. évi törvényével és annak vitájával foglalkozik. A tárgyalt probléma szélesebb összefüggésbe, a demokrácia és kisebbség viszonyrendszerébe illeszkedik. A csehszlovákiai romák helyzetének vizsgálata azért érdekes, mert Csehszlovákia olyan demokratikus országként határozta meg magát, mely a kisebbségek alkotmányos jogait szavatolta. A cseh politikai elit a demokrácia intézményrendszerét (az ellenőrzött hatalmat) a politikai rendszer egyedüli elengedhetetlen feltételének definiálta. A kormánykoalíciók kiegyezései és a legbefolyásosabb pártok közötti kölcsönös kompenzációk, valamint a társadalmi érdekérvényesítés szétforgácsoltságának „erőterében” azonban számos társadalmi probléma háttérbe szorult. A csehszlovákiai roma közösség(ek) integrálása és számukra a szociális politika eredményeiből való participáció biztosítása is ebbe a kérdéskörbe tartozott. (Heumos 1995, 166–168. p.; Horváthová 2003, 311–319. p.)

Először a statisztikai megközelítés buktatóira kívánok rámutatni, majd az ún. cigánytörvény parlamenti vitáját mutatom be, végül a törvény következményeivel foglalkozom.

Statisztika

A két világháború közötti szlovákiai romák számáról a szakirodalomban eltérő, legtöbbször becsült adatok szerepelnek. Az államigazgatási szervek adatainak kritikus vagy kevésbé kritikus átvételére kerül sor. Joggal állítható, hogy az állami statisztikák csak szigorú forráskritikával használhatók.

A (cseh)szlovákiai cigányság statisztikai alapú vizsgálata lényegében kudarcra ítélt vállalkozás, hiszen az 1922–1927 közötti korszak állami adatfelvételei (minisztériumok, csendőrség, közigazgatási szervek) mindig célirányosan politikai célokat szolgáltak, illetve az állami lépések meghozatalához nyújtottak alapfeltételt.⁴ Nem készültek tudományos igényű, nem voltak egységesített kritériumaik, az összeírásokat pedig az ország területén eltérő időközökben valósították meg, s ennek következtében a cigány lakosság lélekszámát és szociális szerkezetét hiányosan mérték fel.

A csehországi cigányösszeírás az 1889–1890-től alkalmazott osztrák mintára támaszkodott, amely a községi illetőséget vette figyelembe. Szlovákia és Kárpátalja

kultúrakonstruálását (szinte kizárólagosan az ún. magaskultúrára való irányultságot). Jakoubek 2007, 103–119. p. Vö. még Prónai 2004, 253–271. p.

4 A kassai romákra vonatkozó 1924-es felmérés elemzésére lásd Zupková 2007, 141–149. p.

területén az összes cigányt „összeírták”, tekintet nélkül a községi illetékességükre és az 1893-as magyarországi összeírás eredményeire.⁵ Komoly kutatási problémát jelent, hogy a szlovákiai cigányösszeírás befejezetlen maradt, 1927-ben megszakították és nem folytatták. Számos cigány csoportot – főleg a vándorló romániai lovári, kalderari cigányokat vagy az önkéntes asszimilációt választókat – nem is lehetett felvenni a nyilvántartásba. (Nečas 1986, 67. p.)

A csehszlovákiai romák 20. századi történetének egyik legjelentősebb kutatója, Ctibor Nečas szerint Csehszlovákiában 1927-ben összesen 51 866 roma élt, akik az összlakosság 0,02%-át alkották. Döntő többségüket (48 854) Kelet-Szlovákiában találhatjuk. Legnagyobb telepeiket Kassán és Tőketerebesen hozták létre (771 és 285 személy), valamint a Mátyusföldön (Nagymagyar: 266, Szeli: 260). Morvaországban 2268-an voltak. A cigányösszeírás Csehországban 579, Sziléziában 71, Kárpátalján 94 személyt talált, ezek az adatok azonban hiányosak, mert csak a vándorló személyek számát tartalmazzák, miközben például köztudott volt a letelepedett kárpátaljai cigányok magas száma Ungvár és Munkács környékén. (Nečas 1986, 68–70. p.) Az 1927. évi belügyminisztériumi adatok szerint Szlovákiában 62 192 roma nemzetiségű, ebből 60 315 letelepedett és 1877 vándorló cigány személy élt. (Poliaková 1999, 40. p.)

Az 1921-es és 1930-as csehszlovákiai népszámlálások a cigány nemzetiség kategóriáját az anyanyelvhez kötötték, de a szlovákiai cigányok kétnyelvűek voltak, a szlovák és a magyar nyelvet is használták, így sokan a szlovák vagy magyar nemzetiség tagjait gyarapították. Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a társadalmi elkülönülés és a cigányellenes politika következtében a cigányok bizalmatlanok voltak bármiféle állami nyilvántartásba vétellel szemben. (Jakoubek–Budilová 2008, 98. p.)⁶

A csehszlovákiai romák népszámlálási adatai⁷

Év	Csehország	Szlovákia
1921	61	7 967
1930	277	31 188

5 A történelmi Magyarország felbomlásakor Csehszlovákia területére kb. 40–42 ezer roma került (más szerzők szerint 36 ezer). A becsült adatok szerint kb. 92,8%-uk állandó lakhellyel rendelkezett. 5,5%-uk folytatott félig letelepedett életmódot és 1,7%-uk vándorolt. Džambazovič, 2001, 496–497. p.

6 Az 1919-es rendkívüli szlovákiai népszámláláskor ugyan az egyéb nemzetiségek kategóriájában külön szerepelhetett a cigány nemzetiség, ezek az adatok azonban használhatatlannak, mert az egyéb kategóriába több nemzetiséget soroltak. Tišliar 2007, 86–92. p.

7 Az adatok forrása: Poliaková 1999, 40. p. Eltérő adatokat közöl Ctibor Nečas. 1921-ben összesen 7284, 1930-ban 26 956 romát számoltak össze Csehszlovákiában. Lásd Nečas 1988, 126. p.

A szlovákiai cigányper

Az államfordulat után a cigányok helyzetével foglalkozó törvény megszületése késett.⁸ Ennek számos oka volt. Külpolitikai téren a német és magyar revíziós törekvések eliminálása, valamint a nyugati, főleg a francia szövetségi kapcsolatok kiépítése vált elsőrendűvé. Belföldön az új állam politikai és gazdasági rendszerének megalapozása és a nemzetiségek szeparatista szándékainak felszámolása bírt kiemelt fontossággal.

Pénzügyi és politikai nehézségek miatt 1919 és 1924 között ugyan nem került sor ún. cigánytörvény előterjesztésére, a belügyminisztérium azonban már 1923-tól konkrét lépéseket tett a törvényjavaslat kidolgozására. A társadalmi légkör, a közrend romlásával mindjobban cigányellenessé vált. Az 1920-as évek első felére a cigányság és a többségi népek együttélésében sokféle törésvonal alakult ki. A többség és kisebbség között fennálló, öröklött szociális ellentéteket csak súlyosbította a köz- és vagyonbiztonság megrendülése. A vándorló cigányok elleni határozott állami fellépésre Csehországban már 1919-től születtek képviselői indítványok, járási és községi javaslatok, de a törvényhozás szintjére ezek elemei nem kerültek. (Šípek 1990, 139–144. p.)

Időközben, Kelet-Szlovákiában, Szepsi környékén fiatal cigányok csoportja 1926-ban és 1927 legelején lopásokat és rablógyilkosságokat követett el.⁹ Az első letartóztatásra, két makrancsi lakos és egy szepsi fakereskedő meggyilkolásának vádjával, 1927. január 21-én került sor, és az év májusáig további tíz cigány személyt vettek őrizetbe. A közvélemény kezdetben nem szentelt nagy figyelmet az ügynek, és a sajtó is csupán a vizsgálat részeredményeiről szolgáltatott híreket. A fordulat akkor következett be, amikor a csapat tagjai azt állították, hogy néhányan áldozataik húsát elfogyasztották. A józanul gondolkodók szerint az őrizetbe vett személyek ezt csak kitalálták, hogy felfigyeljenek rájuk, a sajtó azonban az ügyet felfújta és a kannibalizmust kész tényként kezelte. A közvélemény könnyen befolyásolható volt, az előítéletek „mozgósíthatók” voltak. Kassán vakláрма is terjedt az állítólag eladott emberhúsról. Mindezeket az eseményeket a sajtó ún. fekete krónika rovataiban és „aktualizált” tudósításaiban hiszterizálta, az elfogultságokat felerősítette – Csehországban főképpen az agrárpárti Venkov –, és tudatos cigányellenes kampányt szított, mely a közvélemény gondolkodását és a parlamentet is befolyásolta. (Vaníček 2005, 50–77. p.)

A bíró ekkor végzetes hibát követett el. A csapat vezetőjéhez, Filke Sándorhoz a cellába beengedte az újságírókat. Filke látta, hogy az érdeklődés központjába került, és

8 Csehszlovákiában, ha a vonatkozó törvény vagy rendelet hiányzott, érvényben hagyták az osztrák és a magyar szabályozást. A cseh országrészekben a romák vándorlásával foglalkozó 1888. szeptember 14. 14.015 számú belügyminisztériumi rendelet, míg Szlovákiában és Kárpátalján az 1916. évi 15.000 számú maradt érvényben.

9 Ugyanebben az időben Dél-Csehországban is cigányokhoz köthető sorozatos rablásokra került sor.

tovább színezte a történetet. A helyi cigány közösség nevében a szeptemberi cigányvajda nyilvánosan elhatárolódott a Filke-csoporttól. Hangsúlyozta, hogy a szeptemberi romák bémunkásokként mindig tisztességesen dolgoztak, az elkövetőket pedig, akik szégyent hoztak rájuk, kirekesztették. A letartóztatott fiatal cigányok analfabéták voltak, gyakran a feltejt kérdéseket sem értették. A tárgyaláson zárkóztan viselkedtek. Vallomásaik egymásnak ellentmondtak, sőt egymást is vádolták. A tanúk meghallgatása sem tisztázta az ügyet. A vizsgálat tovább folytatódott, s eredményeképpen 1927 júniusáig még további 45 személyt vettek őrizetbe (de csak 5 esetet sikerült bizonyítani). A vizsgálat végén 63 cigányt vádoltak meg, akik körét végül 19-re szűkítették. Többségük még a 18. életévet sem töltötte be, a legidősebb 29 éves volt. (Nagy 2009, 99–132. p.) A per hamar a külföldi újságok hasábjaira is felkerült. Számos téves, elfogult, támadó, megfélemlítő és rasszista cikk született, melyek a kannibalizmusról mint különleges közép-európai jelenségről értekeztek és a cigányságot kollektíven elítélték. Mindenesetre ez a sajtóvisszhang Csehszlovákia tekintélyét megtépázta. (Nagy 2008, 97–129. p.)

A kassai főtárgyalásra, mely magyarul folyt, sok külföldi tudósító érkezett. 1929. április 5-re kettő kivételével mindegyik megvádolt személy bevallotta bűnösségét, a bizonyítási eljárás folyamán azonban a szenzáció, az újságírók nagy csalódására, késett. Egy hét után a vádlottak már azt állították, hogy a kannibalizmust egyikük találta ki, hogy így „szórakozzanak”. Filke azt állította, hogy el akarta érni a bírósági tárgyalás meghosszabbítását. Az egyik szakértői vélemény szerint vezéri képességeit kívánta ilyen módon demonstrálni. A szeptemberi elkövetők ellen lefolytatott, egyébként áttekinthetetlen, bonyolult és sokszor bizonyítékokat is nélkülöző monstreperben felmerült kannibalizmus vádját a prágai anatómiai intézet és pszichiátriai szakvélemények egyértelműen cáfolták. A kassai kerületi bíróság 1929. július 20-án hozott ítélete szerint a csapat „rablókapitányát”, Filke Sándort és helyettesét, Elek Pált életfogytiglanra ítélték. A többiek nyolc évig terjedő börtönbüntetést és kisebb büntetéseket kaptak. Az elítéltek többségének fellebbezését a brünni legfelsőbb bíróság utasította el. A szlovák hatóságok ötüket a lipótvári börtönből az első bécsi döntés után átadták Magyarországnak. A kassai bíróságon 1940-ben perújrafelvételre került sor, az ítélet azonban igazolta a csehszlovák bíróság döntését. (Šalamon 1988, 147–154. p.; Zupková 2007, 4–10. p.)

Az „erős kéz” és a „megmentő humanizmus” jegyében

Ebben a feszült helyzetben az agrárpárti belügyminiszter, Antonín Švehla¹⁰ elrendelte a cigánytörvény formába öntését. A javaslat az 1924-es csavargást tiltó rendelkezésre támaszkodott. A jogi mintákat az 1888-as osztrák rendelkezés és a külföldi cigányokkal foglalkozó (francia- és bajorországi) törvények alkották.¹¹ A törvényjavaslathoz a bel-

10 Švehla, Antonín (1873–1933) csehszlovák politikus, háromszoros miniszterelnök.

ügyminisztérium indoklást is kidolgozott, amely két részből állt. Az indoklás első részében a minisztérium a cigánykérdés csehországi „történeti tablóját” festette meg, amely az állami és közigazgatási szervek megtorló rendeleteire szorítkozott. A megfogalmazók szerint a 19. század abszolutista berendezkedésének bukása és a liberális társadalomfelfogás következtében a cigányság a társadalmi rendet alapjaiban veszélyeztető népcsoporttá vált. Az eddigi rendelkezések anyagi eszközök és törvényi háttér megteremtése nélkül kudarcot vallottak. A közbiztonság veszélyeztetése elkerülhetetlenné tette a megtorló (az engedély nélküli vándorlás tiltása, a bandák feloszlátása) és megelőző intézkedések (összeírás, nyilvántartás, igazolványok, állami gyereknevelés) megtételét. A törvényt felhatalmazó jellegűnek írták le, amely a közigazgatás mozgásterét igyekezett kiszélesíteni. (Vaníček 2005, 80–82. p.)

A szenátus által jóváhagyott törvényjavaslatot és az alkotmányjogi bizottság állásfoglalását 1927. július 14-én a parlamentben a cseh agrárpárt egyik vezető politikusa, Karel Viškovský¹² terjesztette elő. (Danihel 2000, 271–272. p.)¹³ Felszólalásában hangsúlyozta, hogy a törvény legfontosabb célja az állambiztonság megőrzése, az új állam konszolidálása és legfőképpen a vidék köz- és vagyonbiztonságának megszilárdítása. Ez az érv nem volt véletlen, hiszen az agrárok legfontosabb választóbázisát a cseh gazdaságtársadalom alkotta. Szerinte a romák vándorlása az erkölcstelenséggel, koldulással és munkakerüléssel járt kéz a kézben, ami rablásokhoz és erőszakosságokhoz vezetett. Viškovský a kötelező iskolalátogatás roma gyermekekre való kiterjesztésének eredménytelenségét a társadalmi integrációjuk kudarcaként értékelte. Az előterjesztő szerint a cigányság Csehszlovákiában válaszütt elé érkezett. A politikus érvelése szerint a cigányságnak csak egyetlen – feltétel nélküli – útja lehetett: az alkalmazkodás (tehát az asszimiláció), a civilizált és letelepült életmód választása. Azzal érvelt, hogy a csehszlovák állam és a cseh nemzet a munka és a polgári kultúra alapelvein nyugszik, ezért az ezekkel ellentétes elvek, melyeket a cigányok kollektíven megtestesítenek, elfogadhatatlanok. A helyi közigazgatás erőforrásai ennek a kérdésnek a rendezésére alkalmatlanok voltak. Ezenkívül ez a politikai irányvonal nem merülhetett ki csupán a nyilvántartás bevezetésében és a statisztikai adatok szemrevételezésében, ezért sürgette az erőteljes állami beavatkozást: „Ezt az ügyet egységes szempont szerint és egy

11 Franciaországban 1912-ben hoztak diszkriminatív cigányellenes törvényt. Az 1926-ban elfogadott bajorországi törvény a 19. században mindjobban erősödő állami ellenőrzés folyamánaképpen a vándorló cigányokat sújtotta. Az állandó munkával nem rendelkező személyeket javítóintézetekbe küldhették, gyermekeiket pedig szociális otthonokban helyezhették el. Az 1928-as rendelkezések állandó rendőri felügyelet alá helyezték a cigányokat. Lásd Liégeois 1995, 118, 119. p.

12 Viškovský, Karel (1868–1932) jogász, politikus, képviselő.

13 A Nemzetgyűlés 101. ülésének digitalizált gyorsírási jegyzőkönyvét használtam, amely hozzáférhető a www.psp.cz portálon.

központból kell irányítani, és ez a program végül is nem jelent mást, mint a cigány veszély felszámolását.” A törvényjavaslat sokadik sebezhető pontját képezte a cigány gyermekek elválasztásának tézise, melyet az ellenzéki képviselők már az alkotmányjogi bizottságban támadtak. Viškovský ezt az érvet azzal „cáfolta”, hogy kijelentette: a gyermekek szülőktől való elválasztása az állam humanitárius kötelessége, mert így „megmenti” őket az erkölcstelenségektől, és így elkerülhető az új generációk „erkölcsi lesüllyedése”, elzüllése. A szenátus a javaslatban a nevelőintézetbe kerülő cigány gyermekek életkorát 14-ről 18-ra emelte, tudniillik ennyi év alattiakat lehetett volna elválasztani a szüleiktől. A gyermekeket 21 éves korukig tarhatták ezekben az intézményekben. A koalíció, nem titkoltan ehhez a javaslathoz kapcsolódóan, külön törvényjavaslatot nyújtott be a (köz)munkatáborok és javítóintézetek létesítésére, valamint a csendőrség fegyverhasználatának szabályozására.

A parlamenti vitában az ellenzék részéről elsőként a szociáldemokrata Jaromír Nečas¹⁴ kapott szót. Szerinte az előterjesztők faji alapra helyezkedtek, a javaslat pedig sértette a szabadságjogokat és az alkotmányt. Attól tartott, hogy az első paragrafus egyik megfogalmazása („és más munkakerülők, akik cigány módra élnek”) az éppen munkanélküli munkások ellen is alkalmazható. A letelepült, állandó lakhellyel rendelkező cigány közösségek úgyszintén diszkriminálhatók, még akkor is, ha a munkaképes lakosságuk a tavaszi-nyári időszakra kénytelen távolabbi helyeken idénymunkát vállalni. A további tételek, mint az antropometriai mérések és az ujjlenyomatvétel bevezetése stigmatizálják a cigányságot és bűnöző „fajként” kategorizálják. A cigányok szabadsága illuzórikus, hiszen vándorlásuk hivatali ellenőrzése, a családok és csoportok nyilvántartásba vétele, a fogságba vetés réme nem oldhat meg semmit, csak a ki- és továbbűzöttséget tartja fenn. Az elítélésük ugyanakkor vagyonelkobzással is járhatott. A gyermekelvételek gondolatát elutasította és kiemelte a cigány szülők szoros kötődését gyermekeikhez. A kérdés rendészeti-közbiztonsági szempontjait javasolta előtérbe helyezni. A diszkriminatív és igazságtalan lépéseket elutasította. A közhangulat negatív hatásainak kiküszöbölésére szólított fel, hiszen ezek jelentősen befolyásolták a törvényhozás munkáját. Elsősorban a szepsi eset szenzációként való kezeléséről, bel- és külföldi interpretálásairól volt szó. A bulvárszintű tudósítások csak még jobban felkorbácsolták a kedélyeket és már pogromközeli állapotokat teremthettek. A cigánykérdés árnyalt és józan kezelésére szólított fel. A politikának egyébként sem kellett volna fokoznia a veszélyes társadalmi hangulatot. Nečas, aki Kárpátalja-szakértőként közel állt Masarykhoz és az 1930-as évek szociális ügyeinek egyik jelentős szakpolitikusává vált, számos pozitív példát is felhozott a cigányok védelmében. Hangsúlyozta a cigányok fontos szerepét az államfordulat után a kelet-szlovákiai és kárpátaljai vasútépítésekénél,

¹⁴ Nečas, Jaromír (1888–1945) nemzetgazdász, publicista, képviselő, munkaügyi miniszter 1935–1938 között.

amelyek lehetővé tették a régiók gazdasági és kereskedelmi fellendülését. Kiemelte az ungvári cigányok önszerveződését, akik állami segítséggel saját iskolát építettek és emellett a cigányok markáns jelenlétét számos fontos szakmában.¹⁵ Ezen rossz szociális helyzetben élő népcsoport perifériára szorultságának okára is rámutatott: „A társadalom száműzöttjei mindig saját, különleges életüket élik.” Szerinte előrelépés a cigánykérdés terén csak oktatással és neveléssel, valamint gazdasági és kulturális felemeléssel érhető el. A szociáldemokraták a törvény ellen szavaztak.¹⁶

Ottakar Schubert,¹⁷ a kormánykoalíció német pártjának, a Bund der Landwirtenak a képviselője, altruista szelleműnek nevezte a törvényt, mely szükségszerűen önvédelmi célokat fogalmazott meg, ugyanakkor büntetőjellegét nem tagadta. A törvényt a polgári vagyonos osztály jogos lépéseként értelmezte és megfogalmazásában még Viškovský cigányellenes retorikáját is felülmúlta. Felszólalásában a cigányságot olyan elemnek mutatta be, amely állambiztonsági kockázatot jelent. A köztársaságot felforgathatja és veszélyeztetheti, mert a cigányok a múltban hírszerző és kémkedő tevékenységet is folytattak. A cigány „nomadizálást” alacsony fokú civilizációs szintnek írta le, amely során a folyamatos fajkeveredés(!) nem tehette lehetővé egy szilárd identitás kialakulását. Mondanivalóját számos sztereotípiát tartalmazta, így egyebek között az állatbetegségek terjesztése, erkölcstelen életvitel, törvénytelen és haszonelvű lókereskedelem. A munkatáborok és javítóintézetek megszervezését, valamint az iparendelékek jóváhagyásának korlátozását elkerülhetetlennek tartotta. A német agrárok a törvényt teljes mellszélességgel támogatták.¹⁸

Az ellenzéki padosorokban ülő Franz Matzner,¹⁹ a Deutsche Nationalpartei képviselője, szintén a szigorú állami intézkedések pártján állt. Valójában néhány formai kifogása volt a törvényjavaslattal kapcsolatban, a törvény szellemiségével azonban egyetértett, sőt a csehszlovákiai cigány lakosság (erőszakos) letelepítését javasolta (a külföldről bevándoroltakat kiutasította volna). A szepsi ügyben felmerülő kannibalizmus vádját fenntartások nélkül elfogadta. Párhuzamot vont a csehországi németek és a cigányság között is. A csehszlovák állam németellenes törvényeit és rendelkezéseit sérelmezve annál indokoltabbnak látta, hogy a cigányokat is diszkriminálják. A törvényjavaslatot támogathatónak ítélte.

15 A csehszlovák állam kárpátaljai modernizációs lépéseire, melyek a cigányság integrációját és asszimilációját célozták meg, lásd Baloun 2018, 183–195. p.

16 <http://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/stenprot/101schuz/s101005.htm>; <http://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/stenprot/101schuz/s101006.htm>

17 Schubert, Ottakar (1867–1945) tanár, csehszlovákiai német politikus.

18 <http://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/stenprot/101schuz/s101006.htm>

19 Matzner, Franz (1869–1943) gazda, képviselő, politikus.

A német szociáldemokrata Irene Kirpal²⁰ a cigánytörvényt alkotmányellenesnek minősítette, mert etnikai és kisebbségi jogokat sértett. A javaslat a romákra nézve megbélyegző és általánosító volt. A szabad költözéshez való jogukat korlátozta és tartott tőle, hogy a munkaerő-migráció során a drákói szigorú rendelkezések a munkásokat is sújtani fogják. Részletesen foglalkozott a gyermekelvéttel és a bevezetendő állami gyermekgondozási rendszerrel, melyeket családellenesnek, embertelennek és antidemokratikusnak tartott. Azt is sérelmezte, hogy a koalíciós többség politikusai még a fellegbezés jogát sem adták meg a romáknak. Hozzászólásában a kormányt és az aktivista németeket támadva a szociális ügyek elégtelen és elfogult finanszírozási kérdéseire fektette a hangsúlyt. A német szociáldemokraták a törvényt nem szavazták meg.²¹

A kommunista Gáti József²² a polgári pártok reakciós törvényhozói tevékenységének újabb állomásaként tekintett a javaslatra. Az előtte felszólaló baloldali képviselőkhez hasonlóan úgy látta, hogy a törvény közvetve a munkásokat is diszkriminálhatja, hiszen a vándorló cigányokon kívül a mezőgazdasági szezonmunkásokra és munkanélküliekre is kiterjeszthető. A törvénytörvény általános megfogalmazásai nem tettek különbséget a munkakeresők és a munkakerülők között, ezenkívül teret nyitott a hivatali túlkapásoknak, hiszen például a személyi adatok megállapítása végett kétheti internálást is elrendelhettek. A cigánytörvény csehszlovák változatát sokkal szigorúbbnak tekintette, mint a francia törvényt, mely a munkásokra vonatkozóan differenciált kategóriákat vezetett be. Véleménye szerint a kormány alig titkolt szándéka volt, hogy ezzel az eszközzel üldözze a munkásokat. A kommunista párt nemzetiségek feletti retorikájának szellemében úgy fogalmazott, hogy a párt nyíltan a cigányság mellett áll, mert olyan elnyomott, jogok nélküli és üldözött kisebbségről van szó, melyet a kapitalizmus rendszere taszított a társadalmon peremére. A gyermekek állami elvételének és gondozásának gondolatát kategorikusan elvetette, ennek felvetését álhumanizmusnak tekintette, mely megoldás ezt a bonyolult kérdést amúgy sem oldhatja meg. Elutasította a faji alapú megkülönböztetést, mely a zsidókkal szembeni eljárásokkal volt rokonítható. Rámutatott a szegénység veszélyeire és a cigányság elmaradt társadalmi integrációjára. A cigánykérdés rendezésének „eszközeiként” sorolta fel az emberszeretetet, az oktatást és a szociális segítséget, valamint távlatilag a proletárforradalmat.

Az ellenzéki német nemzetiszocialisták pártjának képviselője, Hans Krebs²³ szerint a törvény veszélyes volt, mert nemcsak alkotmányellenesnek volt tekinthető, hanem jogi precedenst is teremthetett. Élesen bírálta a nyílt cigányellenességet és a

20 Kirpal, Irene (1886–1977) nevelőnő, képviselő. Számos nő- és gyermekvédő törvényjavaslat betervezője.

21 <http://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/stenprot/101schuz/s101007.htm>

22 Gáti József (1888–1945) kárpátaljai magyar kommunista képviselő, újságíró, szerkesztő.

23 Krebs, Hans (1888–1947) szélsőséges náci politikus.

homályos tételeket, melyek a munkakeresőket és a német kisebbséget is diszkriminálhatták, azonban ő is a „cigány bűn” (cikánske zlo) elterjedéséről beszélt, csak más törvényi megoldást javasolt.²⁴

Az előterjesztő Viškovský után talán a legpopulistább hangnemet a politikai katolicizmus programját képviselő néppárti politikus Jan Jiří Krejčí²⁵ ütötte meg. A cigány gyermekek elvételét a „bűnöző életmód” visszaszorítása miatt helyesnek tartotta és a törvényt szegő cigányok külön jellel való megjelölését (tetoválását!) vetette fel. Éles szópárbajba bonyolódott a kommunista képviselőkkel, akiknek a cigányok melletti kiállását támadta.²⁶

Az utolsó hozzászóló Mondok Iván²⁷ kommunista képviselő volt, aki Gátihoz hasonlóan kihasználta a lehetőséget a kapitalizmus bírálata. A törvényt a csehszlovák burzsoá állam válságtünetének tekintette, amely csak elnyomó és megtorló apparátust volt képes mozgósítani a problémával kapcsolatban. A célzottan romaellenes törvényt a proletariátussal szembeni represszió újabb jeleként értelmezte. Ő is aktuálpolitikai síkra terelte a mondanivalóját: a kárpátaljai szociális viszonyokat mutatta be és a munkásság mozgósítására hívott fel.²⁸

Végül a törvény előterjesztője, Viškovský, záróbeszédében az ellenzéki észrevételeket, az alkotmányellenességet, a nemzetiségi és faji megkülönböztetés vádjait határozottan elutasította. A vitát követően került sor a módosító indítványok benyújtására. A legaktívabbak a kommunisták és a cseh, valamint a német szociáldemokraták voltak. A kormánytöbbség azonban a változtatásokat nem fogadta el és a törvényt második olvasatban megszavazta.²⁹

A rendelkezés a törvénykönyvben a 117-es számot kapta. 1928-ban kormányrendelet született a végrehajtásáról, melynek szellemében a minisztériumok kidolgozták az utasításait és irányelveiket. (Poliaková 1999, 26. p.)³⁰

24 <http://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/stenprot/101schuz/s101007.htm>; <http://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/stenprot/101schuz/s101008.htm>

25 Krejčí, Jan Jiří (1883–1952) politikus, képviselő és szenátor.

26 <http://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/stenprot/101schuz/s101008.htm>; <http://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/stenprot/101schuz/s101009.htm>

27 Mondok Iván (1893–1941) újságíró, kárpátaljai kommunista politikus.

28 <http://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/stenprot/101schuz/s101009.htm>

29 <http://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/stenprot/101schuz/s101009.htm>; <http://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/stenprot/101schuz/s101010.htm>; <http://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/stenprot/101schuz/s101017.htm>; <http://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/stenprot/101schuz/s101018.htm>

30 A törvény a csehszlovák jogrend részét képezte 1950-es megszüntetéséig. Horváthová 2017, 177. p.

Következmények

A cigánytörvény gyakorlati alkalmazásának súlyos következményei voltak: az önkormányzatok és a helyi közigazgatási szervek, a csendőrség és a bíróság megtorló jellegű intézkedéseikhez, döntéseikhez immár jogalapot biztosított. Számos hivatali túlkapás rögzíthető. Például Gömörben vagy a szepesi régióban, ahol a romákat kitiltották a fürdőhelyekről és a tátraaljai községekből. (Kollárová-Švorcová 2001, 141. p.; Geceľovský 2004, 34–48. p.) Kevésbé ismert, hogy a cigányellenesség erőszakos megjelenésére is sor került. A Pöstyén melletti Pobedény község 1928-ban cigánypogromáról vált híressé. A helyi gazdák hat romát meggyilkoltak és 18-at megsebesítettek. Egy tűzvész miatt, melyről utólag kiderült, hogy falubeli gyerekek okozták. (Pivoň 2007, 151. p.)

Paradox módon ez a cigányellenes törvény új lendületet adott a csehszlovákiai romakutatásoknak. František Štampach³¹ cseh antropológus és pedagógus tollából 1929-ben született meg a romákkal foglalkozó első terjedelmesebb munka (Cikáni v Československé republice), amelyben a szlovákiai cigány közösségek körében végzett antropológiai kutatásait is összegezte. Štampach, aki a romákat kulturális nemzetnek tekintette, de asszimilációjukat elkerülhetetlennek látta, a cigánytörvényről a csehszlovákiai nemzetieségeket bemutató honismereti monográfiájában mondott véleményt. Szerinte a törvény káros volt, mert a cigányokat aszociális, a többségre veszélyes elemként állította be. Egy ilyen szabályozás az asszimilációjukat nem oldhatta meg, hiszen helyzetük a társadalmi elszigeteltség és kirekesztettség következménye volt. A kivezető utat a megfelelő oktatási és művelődési lehetőségek biztosításában látta. (Štampach 1933, 292. p.)³²

A csehszlovák állam egyik alapítója, a „felszabadítónak” is nevezett, a köztársasági elnöki tisztet lemondásáig 17 éven keresztül betöltő és a cseh államiság jelképévé vált államférfi-filozófus, Tomáš Garrigue Masaryk emlékiratában a következő gondolatot fogalmazta meg: „Az életben türelemre van szükség! Mindenben, mindenütt, de különösen a politikában. Türelem nélkül nincs valódi demokrácia. A türelem a humanitás garanciája.” (Masaryk 1990, 357. p.)³³

Ez a mérsékletre felszólító gondolatfűzér a soknemzetiségű ország krédója is lehetett volna. Bár Masaryk a nemzetiségi kérdés sokféleségével tisztában volt és a különböző, mégis megfelelő megoldásokat támogatta, mégis az államérdeket kezelte priori-

31 Štampach, František (1895–1969) cseh antropológus, etnológus és pedagógus.

32 Štampach munkásságának értékelésére Pivoň 2001, 71–77. p. Štampach hozta létre a cigányság helyzetével foglalkozó tudományos társaságot (Společnost pro výzkum a řešení cikánské otázky).

33 A Masaryk-kultuszra és Ferenc József uralkodói nimbuszával rokon államfői jegyekre Orzoff 2008, 121–137. p.

tásként. Szerinte a csehszlovák államnak a kisebbségi kérdéseket mennyiségi és minőségi jellemzők szerint kellett mérlegelnie. (Masaryk 2007, 186, 212. p.) Ennek az lett a következménye, hogy a csehszlovák nemzet fikcióját deklaráló, a nemzetállamépítés ellentmondásait felmutató és némely területen nem demokratikus kisebbségpolitikát gyakorló államalakulat szilárdságát a megoldatlan nemzetiségi problémák és a kedvezőtlen külpolitikai helyzet következményei ásták alá. (Karník 1995, 149–156. p.)

Ebben az állampolitikai konstellációban a cigányság politikailag, gazdaságilag és szociálisan perifériára szorult. Az idézett masaryki gondolatoknak sajnos nem volt semmiféle pozitív hatásuk, kisugárzásuk a csehszlovák kormányok romapolitikájára. A csehszlovák parlamentarizmus mechanizmusai, a hatalommegosztás szervei, melyek egyszerre viselték magukon a modernség és a hagyománytalanság jegyeit, képtelenek voltak újítoólag fellépni, éppen ellenkezőleg, a masaryki türelmi politikát nem alkalmazták és a romák diszkriminációját továbbra is fenntartották.

Szakirodalom

- Baloun, Pavel 2018. Československá civilizační mise: asimilační praktiky vůči „cikánským” dětem v letech 1918–1942. *Dějiny – Teorie – Kritika*, 15. évf. 2. sz. 175–202. p.
- Binder Mátyás 2009. Beások, etnikai mobilizáció és identitás. *Kisebbségkutatás*, 18. évf. 2. sz. 207–228. p.
- Danihel, Vincent 2000. The Roma in Slovakia – Past, Present and Future. *OSCE Yearbook*, 6. sz. 271–280. p.
- Džambazovič, Roman 2001. Rómovia v Uhorsku koncom 19. storočia. *Sociológia*, 33. évf. 5. sz. 491–506. p.
- Gecel'ovský, Vladimír 2004. *Nariadenia voči Rómom na Slovensku do roku 1945*. Prešov, Victoria.
- Heumos, Peter 1995. Strukturální prvky první Československé republiky. Politicko-společenský systém, intermediární organizace a problém stability. *Soudobé dějiny*, 2. évf. 2–3. sz. 157–168. p.
- Horváthová, Jana 2003. Dílčí příspěvek k zamyšlení nad povahou a působením zákona č. 117/1927 Sbzn. o potulných cikánech ze zorného úhlu současných znalostí v oblasti romistiky a sociální práce. (Na základě nepublikovaných písemných i ústních pramenů.) In Dvořák, Tomáš–Viček, Radomír–Vykoupil, Libor (szerk.): *Milý Bore... Profesorovi C. Nečasovi k jeho sedemdesiatym narodeninám venujú priatelia, kolegovia a žiaci*. Brno, Historický ústav AV ČR; Historický ústav FFMU; Matice moravská, 311–319. p.
- Horváthová, Jana 2017. První československá legislativní úprava ve vztahu k Romům. In Fasora, Lukáš–Štěpánek, Václav (szerk.): *Dějiny Brna. Předměstské obce*. Brno, Statutární město Brno, 377–391. p.
- Jakoubek, Marek 2007. Otázka kultúry na poli tzv. romské problematiky. *Česko-slovenská historická ročenka*, 12. évf. 103–119. p.

- Jakoubek, Marek 2008. Úskalí budování romského národa? In Lupták, Lubomír–Ondrejcsák, Róbert–Valašek, Tomáš (szerk.): *Panoráma mapping security discourse 2007–2008*. Bratislava, Centrum pre európske a severoatlantické vzťahy (CENAA), 175–192. p.
- Jakoubek, Marek–Budilová, Lenka (szerk.) 2008. *Romové a Cikáni – neznámí i známí. Interdisciplinárny pohľad*. Voznice, LEDA.
- Jurová, Anna 1998. História Rómov na Slovensku stále neznáma (Úvaha o problémoch výskumu). *Človek a spoločnosť*, 1. évf. 3. sz. 17–21. p.
- Jurová, Anna 2007. Problémy výskumu histórie Rómov na Slovensku (v Československu) v 20. storočí. *Česko-slovenská historická ročenka*, 12. évf. 129–140. p.
- Kárník, Zdeněk 1995. Fenomén první republiky v proudu dějin. *Soudobé dějiny*, 2. évf. 2–3. sz. 149–156. p.
- Kollárová-Švorcová, Zuzana 1988. K problematike cigánskej otázky na Spiši (1918–1938). *Slovenský národopis*, 36. évf. 1. sz. 137–146. p.
- Liégeois, Jean-Pierre 1995. *Rómovia, Cigáni, kočovníci. Dejiny a súčasnosť v európskom kontexte*. Bratislava, Informačné a dokumentačné stredisko o Rade Európy.
- Mann, B. Arne 2002. Prehľad romistiky na Slovensku. *Slovenský národopis*, 50. évf. 3–4. sz. 421–431. p.
- Mann, B. Arne 2005. A szlovákiai romológiai kutatások áttekintése. In Prónai Csaba (szerk.): *Lokális cigány közösségek Gömörben. Identitásváltozások marginalitásban*. Budapest, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 7–20. p.
- Masaryk, Tomáš Garrigue 1990. *A világforradalom 1914–1918*. Bratislava–Pozsony, Madách Könyvkiadó.
- Masaryk, Tomáš Garrigue 2007. *Cesta demokracie II. Projevy, články, rozhovory 1921–1923*. Praha, Ústav T. G. Masaryka; Masarykův ústav; Archiv AV ČR.
- Nagy Pál 2008. Az emberevési vád mítosza és valósága – A kassai „emberevő” per (1929). In Cserti Csapó Tibor (szerk.): *„Tízéves a romológia” – PTE BTK Romológia és Nevelésszociológia Tanszék konferenciája, 2007. november 23*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Neveléstudományi Intézet Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, 97–126. p.
- Nagy Pál 2009. „Cigánykannibalizmus”: önvád és metafora. Szepsi a cseh–magyar impériumváltás árnyékában, 1927–1940. *Századvég*, 51. sz. 99–132. p.
- Nečas, Ctibor 1986. Evidence československých Cikánů z let 1922–1927. *Český lid*, 55. évf. 2. sz. 66–71. p.
- Nečas, Ctibor 1988. Pronásledování Cikánů v období Slovenského štátu. *Slovenský národopis*, 36. évf. 1. sz. 126–136. p.
- Orzoff, Andrea 2008. The Husbandman: Tomáš Masaryk's Leader Cult in interwar Czechoslovakia. *Austrian History Yearbook*, 39. évf. 121–137. p.
- Pavelčíková, Nina 2007. K otázkam metodického prístupu a terminologických problémů výzkumu slovenských a českých Romů ve 20. století. *Česko-slovenská historická ročenka*, 12. évf. 92–101. p.
- Pivoň, Rastislav 2001. František Štampach – jeho prínos pre rozvoj romistiky v Československu. *Romano Džaniben*, 8. évf. 1–2. sz. 71–77 p.
- Pivoň, Rastislav 2007. Několik poznámek o vzdělávání Romů v Československu. *Česko-slovenská historická ročenka*, 12. évf. 151–155. p.

- Poliaková, Tatiana 1999. *Rómska populácia v procese historického vývoja*. Trnava, SAP.
- Prónai Csaba 2004. A kulturális antropológia jelentősége a cigánykutatásban (Három példa). In Kovács Nóra–Osvát Anna–Szarka László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. Az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet évkönyve III. Budapest, Akadémiai Kiadó, 253–271. p.
- Šalamon, Pavol 1988. Vplyv tlače medzivojnového obdobia na formovanie vzťahu obyvateľov k Cigánom. *Slovenský národopis*, 36. évf. 1. sz. 147–154. p.
- Šípek, Zdeněk 1990. Cikánska otázka v prvním desetiletí ČSR. *Český lid*, 77. évf. 3. sz. 139–144. p.
- Štampach, František 1933. Cikáni v Československé republice. In Dědina, Václav (szerk.): *Československá vlastivěda*. 2. kötet, Praha, Sfinx Bohumil Janda.
- Tišliar, Pavol 2007. *Mimoriadne sčítanie ľudu na Slovensku z roku 1919. Príspevok k populačným dejinám Slovenska*. Bratislava, STATIS.
- Vaníček, Miroslav 2005. *Rómska otázka v ČSR 1918–1927*. Ružomberok, Pedagogická fakulta Katolíckej univerzity v Ružomberku.
- Zupková, Eva 2007. Rómovia v Košiciach po vzniku ČSR (Analýza evidencie z roku 1924). *Československá historická ročenka*, 12. évf. 141–149. p.
- Zupková, Eva 2007: Kultúrna, vzdelávacia a zdravotno-osvetová činnosť košických spolkov medzi rómskou populáciou (1918–1938). *Človek a spoločnosť*, 10. évf. 3. sz. 4–10. p.

GAUČÍK ISTVÁN

THE GENESIS OF THE 1927 CZECHOSLOVAK ANTI-GYPSY LAW

The author deals with the situation of the Roma minority in Czechoslovakia between the two world wars. In the introduction, he briefly reviews the results of Czech and Slovak research on Roma studies. He points out the difficulties of collecting statistical data on the Roma. Special attention is paid to the so-called Slovak Roma population and the social consequences. It deals in detail with the origins of the so-called Gypsy Law of 1927, the parliamentary debate and the future of Czechoslovak Roma policy. The author concludes that the Roma in Czechoslovakia were politically, economically and socially marginalised. Masaryk's ideas had no positive impact on the Roma policy of Czechoslovak governments. The mechanisms of Czechoslovak parliamentarism, the organs of power-sharing, which bore the marks of both modernity and unconventionality, were unable to innovate, on the contrary, they failed to apply the Masarykian policy of tolerance and continued to discriminate against the Roma.

Galánta sportélete az első világháború előtt

VERONIKA KERESZTES

The Sporting Life of Galánta Before the First World War

Keywords: Kingdom of Hungary; Galánta; Galanta; sporting life until 1914; Lawn Tennis Club; Sports Club of Galánta; Pigeon Shooting Club of Galánta; Lawn Bowling Association; Galánta Football Association; national vizsla field trials; athletics

DOI: <https://doi.org/10.61795/fssr.v27y2025i1.08>

Galánta a 19. század második felében nemcsak a régió közigazgatási központja volt, a polgári átalakulás korszakában a régió társadalmi életének is kulcsponti színterévé vált. Ebben a folyamatban az egyre gyarapodó számú közigazgatási, bírósági, pénzügyi intézményi tisztviselők, hivatalnokok, értelmiségiek mellett a város nevével összeforrt Eszterházy család tagjai játszottak fontos szerepet, nagyban hozzájárulva a város társasélete színvonalának felemeléséhez és Galánta jó hírnevének terjesztéséhez. Nekik köszönhetően Galántát már a 19. század első felében közkedvelt vadászati helyként tartották számon. 1820-ban gróf Széchenyi István említi naplójában a galántai fácánvadászatot, melyen személyesen vett részt.¹ A vadászatot ősi hagyományokkal, sajátos kulturális és etikai normákkal rendelkező sportként szoktuk meghatározni, így ezek a társas összefüggések egyben a sportélet kezdeteit is jelentették Galántán. Ezt a sportot azonban csak a város felsőbb társadalmi rétegének egy csoportja űzte. A 19. század második felében gyakran találkozunk gróf Eszterházy Béla nevével az országos szintű vadászegyesületekben. A magyarországi vadászat intézményes keretei csak a század második felében alakultak ki. Az Országos Magyar Vadászati Védegylet 1881. május 24-én alakult meg gróf Nádasdy Ferenc elnökletével, Rudolf trónörökös védnökségével és József királyi főherceg örökös tiszteletbeli elnökletével.² Eszterházy Béla a védegylet

1 Viszota Gyula (szerk.): Gróf Széchenyi István naplói 2. 1820–1825. Magyarország újabkori történetének forrásai. Budapest, 1926.; Gróf Széchenyi István naplói II. kötet (1820–1825). Internetes elérhetőség: https://adt.arcanum.com/hu/view/Books_07_19dik20dikSzazadiTarsadalomtortenet_Viszota_SzechenyiNaploi_2_1926/?query=Galantha&pg=246&layout=s

2 <https://vadaszativedegylet.hu/bemutakozas> Letöltés ideje: 2024. november

megalakulásakor már igazgatósági tag volt. Az egyeslet jelentős erőfeszítéseket tett az állatok és a természet védelme érdekében, s célja a tudatos természetóvó vadgazdálkodás lett. A védegylet lehetőséget adott tagjainak rendszeres tanácskozássra és természetesen különböző vadászati módok fejlesztésére is. Az egyeslet tagjai között az Eszterházy család tagjain kívül már kezdettől megtaláljuk Massányi Géza galántai gyógyszerészt, Horváth Gyula galántai ügyvédet, Döbrenthey Imrét Galántáról, Eibel Ambrust Nebojszáról, Abrahámffy Gyulát, Kuffner Károlyt Diószegről, Fekete Aladárt és Fehér Nándort Kossuthról, Zácsko Istvánt Ábrahámról.³ A vadászat egyik módja vadászbek segítségével történt. 1884–1890 közt működött a Magyar Vizslaverseny Egyesület, amely évente vadászbekversenyeket rendezett. Az egyesület viszonylag rövid működése ellenére Galánta két ízben is e versenyek színhelye volt, 1885-ben és 1888-ban. Az egyesület elnöke Eszterházy Béla galántai földbirtokos volt, aki testvére, Eszterházy László segítségével a versenyek házigazdájaként sokat tett az országos vizslaverseny sikeréért. 1885-ben az ország nyolc megyéjéből érkeztek résztvevők és vendégek az augusztus 25-én megrendezett jeles sporteseményre. Az 1888-ban megrendezésre került országos vizslaverseny már kétnapos rendezvénné nőtte ki magát; augusztus 12–13-án került sor a kutyaversengés különféle versenyszámaira: az első nap a fácán-, a második nap a fogolyvadászat jegyében folyt. A kétnapos esemény, amelyről nem hiányozhatott az esti szórakozás, a „banquett” sem (melyre első nap gróf Eszterházy Béla kastélyában, a második napon pedig a galántai Nagyvendéglőben került sor), s itt nemcsak szakmai sikereiket beszélhették meg, de kiváló cigányzeneszó mellett szórakozhattak is. Ahogy a résztvevők leírták: mindez felejthetetlen élményt biztosított a résztvevőknek és vendégeknek. Galánta vidékét a 19. század nyolcvanas éveiben, a foglyok Eldorádójának nevezték,⁴ ami bizonyára az e fajta vadászatára különösen alkalmas területet jelölt.

A leírtak alapján leszögezhetjük, hogy a galántaiak a 19. század második felében főleg vadászattal és az ezzel összefüggő lovaglással és lövészzettel foglalkoztak. Még a helyi sportegyletek megalakulása előtt a városban népszerűségnek örvendett a kuglizás, és bizonyára akadtak olyanok is, akik gimnasztikai és atlétikai gyakorlatokkal foglalkoztak. A nyári meleg napokon a lakosok között közkedvelt volt a fürdés és az úszás. A galántaiak kedvenc fürdőhelye az Vág folyó Óny pusztai partja volt.⁵ A 20. század elején azonban a fürdőzés itt nem volt biztonságos. A galántaiak 1906-ban kérelmezték,

3 A tagok névsorát a *Vadász Lap* rendszeresen közölte.

4 Az elnevezés Fekete Izidortól származik, aki Szárnyas Sándor név alatt több cikket írt a korabeli *Vadász Lap*ban. Ő volt az Eszterházy család nevelőtanára. *Vadász Lap*, 1887. augusztus 5. 25. szám. Internetes elérhetőség: https://adt.arcanum.com/hu/view/VadaszLap_1887/?query=vad%C3%A1sz+lap+Gal%C3%A1nta&pg=348&layout=s

5 Óny pusztája: Kajal községhez tartozik.

hogy ezen a helyen egy fürdésre és úszásra is alkalmas strandot alakíthassanak ki, elképzelésük azonban nem járt sikerrel.⁶

A 20. század első évtizedében a galántai sportélet nagyobb lendületet vett. Ebben a folyamatban jelentős szerepet játszott Jandly-Döbrentei Sándor, a Galántai Járás főszolgabírója, aki a testmozgást nemcsak kedvelte, hanem jelentős mértékben támogatta is. Galánta neki köszönheti, hogy az első világháború előtti években a város sportélete a szélesebb régiókn belül a legaktívabbnak és legszínesebbnek minősült.

Lawn Tennis Egylet

A galántai Lawn Tennis⁷ Egyletet Jandly-Döbrentei Sándor főszolgabíró alapította 1905-ben. Hasonlóan más városokhoz a teniszjáték Galántán is a felsőbb, gazdagabb társadalmi rétegek szimbólumává vált. A galántai teniszezők a gróf Eszterházy Béla kastélykertjében kiépített tenispályán játszottak, gyakoroltak. A hely alkalmas volt társadalmi összejövetelek, táncmulatságok megrendezésére is, amit a sportolók és rajongók gyakran ki is használtak.⁸

Galántai Sportegylet

A sport kedvelői Galántán 1908 tavaszán sportegylet megalakulását kezdeményezték, amelynek célja a szokásos sportnemeknek egyleti csoportosulás mellett való űzése volt. A sportegyletben főleg a szertornázás, vívás, atlétika, kuglizás, társasjátékok gyakorlását tervezték. Az egylet székhelyéül Kolisch Jakab vendéglőjének kerthelyiségét szemelték ki, ahol egyúttal az egylet iránt érdeklődők felvételüket is kérhették a megalakulás időpontjában.⁹ 1908 májusában a sportegylet már aktívan tevékenykedett. Május végén küldték el a Belügyminisztériumnak jóváhagyásra az egylet alapszabályát, de már ekkor döntöttek arról, hogy az egylet munkájához nélkülözhetetlen anyagi fedezet biztosítása érdekében június 13-án táncmulatságot szerveznek a galántai Kaszinó kerthelyiségében.¹⁰ A táncmulatság megszervezésével egy nyolctagú bizottságot bíztak meg. A táncmulatság iránt, mely az 1908-as nyár legígéretesebb szórakozását ígerte,

6 Galánta és Vidéke 1906. július 28.

7 Fűves pályán játszott tenisz.

8 Közvélemény Vágyszerdi Híradó, 1905. május 13.; Galánta és Vidéke 1906. július 28.

9 Galánta és Vidéke, 1908. április 4.

10 „1907-ben Kolisch Adolf galántai vendéglős kibérelte a volt Casino helyiségeit s azokban modern berendezésű vendéglőt nyitott.” https://epa.oszk.hu/03800/03813/00198/pdf/EPA03813_magyar_vendeglos_es_kaves_ipar_1907_01.pdf Letöltés: 2024. 09.20.

nagy volt az érdeklődés Galántán és környékén. Bevétele az újonnan megalakult sportegylet javára fordították.¹¹

Természetesen a tagság is népszerűségnek örvendett. 1908 augusztusának elején az egyletnek már több mint 60 tagja volt, ami az egylet életképességét mutatja. A vásártéri sportpályán az egyleti tagok naponta szorgalmasan gyakoroltak. Különösen népszerű volt a tagok közt a füleslabda játék.¹² A sportegylet tagjai ebben a sportban annyira jól fejlődtek, hogy a galántai sportegylet már megalakulásának évében tervezte, hogy tagjai ügyességét egy másik sportegylet füleslabdacsapatával megmértesse. A galántai sportegylet tagjai kiválóak voltak a diszkoszvetésben és gerelyhajításban is. Az említett sportágakon kívül a tagok a súlylökést, a magasugrást, a síkfutást, valamint a labdarúgást is gyakorolták. A sportegylet felszerelése modern és jó minőségű volt. Az egylet a tagok számára a téli időszakra, amikor az időjárás miatt több sportágban nem volt edzési lehetőség, vívótanfolyamot szervezett.¹³

A sportegylet megalakulása után néhány hónap elteltével sor került a galántai sportolók nyilvános bemutatkozására. Az egylet augusztus 20-ára egy esti táncmulatsággal egybekötött atlétikai versenyt szervezett. A háziverseny egyes versenyszámaira szép számban jelentkeztek a helyi sportolók, a verseny iránt a galántaiak körében nagy volt az érdeklődés. A 100 yardos¹⁴ síkfutásnak 8 jelöltje (Kolisch Gyula, Lukovics¹⁵ István, Neumann Albin, Neumann László, Nagy László, Szalay László, Sztrujár György, Vargha Jenő), a magasugrásnak három jelöltje (Neumann Albin, Szalay László, Vargha Jenő), a diszkoszvetésnek öt jelöltje (Földes Ármin, Lukovics István, Massányi Géza, Nagy Antal, Vargha Jenő), hasonlóan a füleslabdadobásnak is öt indulója (Fleischer Miksa, Lukovics István, Nagy Antal, Szalay László és Vargha Jenő), a gerelyhajításnak négy jelöltje (Földes Ármin, Lukovics István, Nagy Antal, Vargha Jenő) és a súlylökésnek is négy jelöltje (Fleischer Miksa, Kolisch Gyula, Lukovics István és Vargha Jenő) volt.¹⁶

Galánta első nyilvános sportversenye a tervekkel összhangban, 1908. augusztus 20-án valósult meg. Az új egyleti tornadresszekbe öltözött versenyzők zeneszóval díszmenetben vonultak ki a versenytérre,¹⁷ a verseny ünnepélyes megnyitójára délután fél ötkor került sor. A sporteseményt több mint 200 néző figyelte. A helyi sajtó tudósítója szerint a „verseny hangulatát a szebbnél-szebb ruhákba öltözött, galántai hölgyek tet-

11 Galánta és Vidéke, 1908. május 23.

12 A füleslabda bőrből készült, lószőrrel kitömött, tetszés szerinti átmérőjű, és egy kb. 25 cm hosszú bőrfüllel ellátott bőrlabda lehetett. A játékot tíztagú csapatok játszották.

13 Galánta és Vidéke, 1908. augusztus 8.

14 100 yard = 91,44 méter

15 Másutt: Lukovics.

16 Galánta és Vidéke, 1908. április 4.; augusztus 8., 15., 22. és 29.

17 A galántai piactérnél volt.

ték még színeesebbé, akik az esti táncmulatság keretében megrendezendő tombolajátékhöz tombolajegyeket árultak”. Az egyes versenyszámok közötti szünetekben a szórakozást a helyi cigányzenekar biztosította.¹⁸

A verseny első száma a 100 yard síkfutás volt, melyet Vargha Jenő nyert meg, aki 10 másodperc alatt ért a célba. A második helyen Neumann László, míg a harmadik helyen Szalay László végzett. A második versenyszámban, a fűleslabda-távhajításában 41 m teljesítménnyel Lukovics István lett a győztes, a második helyen pedig Endreffy János (40,1 m), a harmadikon Vargha Jenő (38 m) végzett. A súlylökésben is Lukovics István érte el a legjobb eredményt (10 m). A második helyet Vargha Jenő (9,4 m) és a harmadikat Ferenczi Alfréd (9 m) szerezte meg. A verseny egyik leglátványosabb versenyszámában, a magasugrásban, 170 cm teljesítménnyel Vargha Jenő lett a győztes. Másodikként Szalay László (165 cm), harmadikként pedig Neumann Albin (155 cm) végzett. A diszkoszvetésben több versenyszámot állítottak össze. A szabadfogásos diszkoszvetésben Lukovics István 30 m dobással nyerte meg a versenyt, akit Vargha Jenő (27,1 m) és Nagy Antal (20,4 m) követtek. A klasszikus diszkoszvetésben Nagy Antal lett a győztes 25 m-es dobással. Őt követte Vargha Jenő (24 m) és Lukovics István (23 m). A gerelyhajítás is kétféle módon történt, vagyis a sportolók két versenyszámban mérhették össze képességeiket. A szabadságos gerelyhajításban a legjobb eredményt Vargha Jenő érte el (37 m). Második helyen Lukovics István (34 m), a harmadikon Nagy Antal (31,8 m) helyezkedett el. A középfogásos gerelyhajításban Lukovics István (31,2 m) győzött, majd Vargha Jenő (30,5 m) és Földes Ármin (26 m) következett. A sportesemény utolsó versenyszáma a fűleslabda-mérkőzés volt, melyben a Galántai Sportegylet két csapata mérte meg erejét. A mérkőzés 2:0 eredménnyel az 1. számú csapat javára még az első félidőben eldőlt. A győztes csapat tagjai: Endreffy János, Ferenci Alfréd, Földes Ármin, Nagy Antal, Neumann Alfréd, Schiller István és Szalay László. Az első galántai sportversenyt Jandly-Döbrentei Sándor, a sportegylet díszelnöke zárta le ünnepi beszédével, amely keretében kihirdették a győzteseket és átadták a díjakat.¹⁹

A verseny után, az esti órákban a volt Kaszinó kerti helyiségeiben táncmulatságra került sor, ahol nemcsak Galánta, hanem a környék értelmisége is jelen volt. A táncmulatság a korabeli sajtó szerint jelentős társadalmi eseménnyé vált. A rendezvényen szép számban összegyűlt vendégek kora reggelig szórakoztak. A táncmulatság változatosságához hozzájárult a tombolajáték is, mely keretében több mint 100 nyereményt osztottak szét.²⁰

A Galántai Sportegylet a sikeres és nagy visszhangot kiváltó atlétikai verseny megrendezését egy évvel később megismételte. Ezúttal azonban a versenyre az érsekújvári

18 Galánta és Vidéke, 1908. április 4.

19 Galánta és Vidéke, 1908. augusztus 22.

20 Galánta és Vidéke, 1908. augusztus 29.

sportklub tagjait is meghívták, és a versenyt egy újabb, nagyon közkedvelt versenyszámmal, az üveggolyó-céllövészettel bővítették; e sportágban egy vetőgéppel kilőtt üveggolyóra kellett célozni. A sportegylet a versenyre egy üveggolyó-vetőgépet is beszerzett. Az ilyenfajta céllövészeti verseny az első világháború előtt nagy eseménynek számított, hiszen ebben a számban főleg a budapesti sportklubokban vagy jelentősebb szórakozóhelyeken (pl. Pöstyénben) szoktak versenyt rendezni. A magas anyagi kiadások miatt a részvételt Galántán, ebben a sportszámban, egy Korona nevezési díjhoz kötötték. Elsősorban a helyi és környékbeli vadászok részvételére számítottak és a nyerteseknek számos értékes díjat ígértek. A résztvevők a verseny előtti néhány héten át gyakorolhatták az üveggolyó-céllövészetet. Az e célra kiadott hatósági engedély értelmében naponta délután 5–7 óra között a sportpályán végezhatték el a felkészüléseket.²¹

A Galántai Sportegylet II. atlétikai versenyének lebonyolítására 1909. augusztus 20-án került sor, ismét a vásártér melletti sportpályán. A 100 yard síkfutást Szalay László, a Galántai Sportegylet tagja nyerte meg, aki megelőzte Nesztlinger Emilt, az Érsekújvári Sportklub tagját. Súlydobásban Nesztlinger Emil győzött 9,51 m teljesítménnyel. A második helyen a galántai Nagy Antal (8,72 m) végzett. Magasugrásban az érsekújvári sportolók voltak sikeresek. Kurzweil Pál 165 cm-es ugrásával legyőzte Lapka Lajost, akinek legjobb teljesítménye 160 cm volt. Az érsekújvári sportolók jobb eredményt értek el diszkoszvetésben is. A versenyszámot jelentős előnnyel Kurzweil Pál (29,2 m) nyerte meg Nagy Antal előtt (24,3 m). A svéd gerelyhajításban a hazai sportolók voltak sikeresebbek, Földes Ármin 34,25 és Endreffy János 32,15 méterre hajította a gerelyt. A fűleslabda-hajításban nagyon szoros eredménnyel a már említett érsekújvári Kurzweil Pál (40,75 m) legyőzte a hazai Endreffy Jánost (40,70 m).²² A hat atlétikai versenyszámot a már említett céllövészeti verseny egészítette ki. Az üveggolyó-lövészeten az első díjat Nagy László vitte el, második helyen Lóry Sándor József, a harmadikon Keppert Gyula végzett. A sportversenyt ismét táncmulatság követte, melyet az e célra feldíszített és berendezett tenispályán rendeztek meg.²³

1910 tavaszán a sportegylet vezetősége már a következő, harmadik sportversenyt tervezte. A szervezők a korábbiaknál látványosabb sporteseménnyel akarták a sportrajongókat meglepni. A versenyt új versenyszámokkal akarták bővíteni: 200 és 400 méteres síkfutással, valamint 100 m gátfutással. A felnőtt versenyzők mellett a fiatal korcsoportban is szerettek volna versenyt hirdetni 50 és 70 méteres síkfutásban. Az atlétikai versenyszámokat az előző évekhez hasonlóan céllövészettel akarták színesebbé tenni

21 Galánta és Vidéke, 1909. július 10., 17., augusztus 28.

22 Az Újság, 1909. augusztus 29.

23 Galánta és Vidéke, 1909. augusztus 28.

és persze a spotversenynapot a hagyománynak megfelelően táncmulatsággal tervezték zární.²⁴

Az 1910. évben az atlétikai versenyt már hagyományosan Szent István napján tartották meg, a vásártéri sportpályán. A szervezőknek nem sikerült megvalósítaniuk a tavaszi egyleti üléseken megálmodott nagyszabású terveket, az atlétikai verseny ismét csak helyi jellegű maradt. A tervezett új versenyszámok közül csak néhányat sikerült biztosítani. Az atlétikai verseny 15 órakor a vásártéri sportpályán, szépszámu nézőközönség jelenlétében vette kezdetét. Elsőként hét junior sportoló (köztük: Adler Pál, Fanchovith Kornél, Libertiny László, Markstein Hugo, Lichtner Gyula) versenyzett 70 méteres síkfutásban. A legjobb időt Adler Pál érte el, a második helyen Lichtner Gyula helyezkedett el. A diszkoszvetésben öt résztvevő közül Nagy Antal (30,6 m) győzött, a második Szalay László (27,1 m) lett. A harmadik versenyszámként a 100 m síkfutást tartották meg. A hat futó közül Neumann Albin volt a leggyorsabb, őt követte Árvai Miklós. A gerelyhajításban öt versenyző vett rész. A legjobb eredményt Nagy Antal (40,8 m) érte el, megelőzve Szalay Lászlót (36,7 m). A füleslabda-hajításban a hat benevezett sportoló közül Szalay László (45,2 m) és Neumann Albin (42,4 m) juttatta el a labdát legmesszebbre. Az utolsó atlétikai versenyszám a stafétafutás volt, amelyben az egyleti tagok a junior sportolókkal vegyesen futottak. A versenyfutásban a „B” csapat (Lichtner Gyula, Mohácsi, Chemez, Szalay László) legyőzte az egylet „A” csapatát (Adler Pál, Schaar, Árvai Miklós, Neumann Albin). Az egyes atlétikai versenyszámok nyerteseit szép kivitelű ezüstéremmel, a második helyezetteket pedig bronzéremmel díjazták. A harmadszor megrendezésre került galántai atlétikai versenyek utolsó versenyszáma az üveggolyó-céllövészet volt. Ebben a spotszámban az első díjat²⁵ a hét résztvevő közül Keppert Gyula nyerte meg, aki tíz lövésből nyolcszor célt talált. A második díjat Werle Gyula kapta, a harmadikat Lóry Jenő szerezte meg.²⁶

A sporteseményt a terveknek megfelelően a hagyományos táncmulatság zárta, amelynek Kolisch Dávid vendéglője adott helyet. A társas szórakozáson nemcsak galántaiak, hanem a környékbeli városok²⁷ és falvak lakosai közül többen vettek részt, sőt érkeztek vendégek Budapestről is.²⁸

Mint látható, a Galántai Sportegylet leginkább atlétikával foglalkozott. Aktív tevékenysége elsősorban a melegebb hónapokra korlátozódott, amikor a tagok igénybe tudták venni a kinti sportpályát. A téli hónapokban jóval kevesebb lehetőség adódott az

24 Galánta és Vidéke, 1910. július 23.

25 Börszivar és cigarettatárca ezüst szegéllyel.

26 A második díj „úti necessaire”, a harmadik „termosz palack” volt. Galánta és Vidéke, 1910. augusztus 27.; Budapesti Hírlap, 1910. augusztus 24.

27 Sellye, Somorja.

28 Galánta és Vidéke, 1910. augusztus 27.

aktív mozgásra. Ezért juthatott az egyesület tagjainak eszébe egy korcsolyapálya nyitása a tél idejére, ezt azonban nem sikerült megvalósítaniuk. Viszont az 1910. év elején vívóórákat szervezett, ezeken az érdeklődő tagokat helyi vívómester oktatta e nemes tudományra.²⁹

A harmadik atlétikai verseny volt az utolsó, melyet a Galántai Sportegylet megrendezett. Az egyesület valószínűleg még 1910. év végén vagy 1911. év elején megszűnt. A szervezett sportélet hanyatlásáról tanúskodott már a harmadik atlétikai verseny is, amikor az egyesület nagyszabású tavaszi terveiből csak nagyon kevés valósult meg. A versenyen jóval kevesebb versenyszám került bemutatásra, elmaradt pl. a magasugrás, a súlylökés, a 200 és 400 m síkfutás. Az egyesület hanyatlása mögött valószínűleg nemcsak anyagi gondok állhattak, hanem az is, hogy a kevés aktív (sportoló) tagja volt, ezért az utolsó időszakban több atlétikai sportágban nem tudott embert nevezni. Egyrészt lelohadt a kezdeti lelkesedés, másrészt az egyesület aktív sportolói leggyakrabban olyan fiatalok voltak, akik még gimnáziumokban vagy felsőbb fokú képzést nyújtó iskolákban tanultak, és a nyári szünet kivételével, az iskolaév idején csak nagyon keveset tartózkodtak Galántán.

A sportegylet megszűnése után a sport- és társadalmi élet terén bekövetkezett úrt 1912-től több egyesület, egyesület és társaság töltötte ki. A Galántai Galamblovő Egyesület (1912–1914) tevékenységébe a sportlövészet iránt érdeklődők kapcsolódtak be, ugyanakkor az ilyen érdeklődésű közönség igényeit is kielégítette. A volt sportegylet azon tagjai, akik a kuglizást, tekézést kedvelték, 1912-től a teketársaság tagjai közé léphettek be. Az atlétikai és gimnasztikai sportágak iránt érdeklődő tagok azonban elvesztették azt a lehetőséget, hogy csoportosan, egyesületbe tömörülve gyakorolhassák az általuk űzni kívánt sportágat. A sport iránt érdeklődők számára röviddel a sportegylet megszűnése után egy új szervezet, az 1913-ban megalakult labdarúgó-társaság adott lehetőséget a sportolásra.

A Galántai Galamblovő Egyesület

Már az 1909-es és 1910-es rendezvények versenyszámai jelezték, hogy Galántán és környékén sokakat érdekel a lövészet. A lövészsportok rajongói 1912-ben el is döntöttek, hogy lövészegyletet alapítanak Galántán és a hódi parkban löfteret alakítanak ki, ahol a lövészet iránt érdeklődők, köztük leggyakrabban helyi és környékbeli vadászok, gyakorolni tudják a céllovészetet.³⁰ A Galántai Galamblovő Egyesület már az alapszabályok jóváhagyása előtt aktív tevékenységet folytatott. A hódi parkban kialakított lőtér 1912. június végén használatra készen állt, és az egyesület 1912. június 30-ára az első galamb-

²⁹ A vívómester neve a forrásokban nem szerepel. *Galánta és Vidéke*, 1910. február 19.

³⁰ *Galánta és Vidéke*, 1912. június 22.

lövő versenyt is megszervezte. A rendezvény nagy érdeklődést váltott ki a versenyezni szándékozók és a sport iránt érdeklődők körében, a szervezők tapasztalatlansága miatt azonban az egyeslet első versenye nem volt zökkenőmentes. A versenyre előkészített galambok ugyanis csak az első két versenyszámhoz voltak elegendőek, és az utolsó, harmadik versenyszám befejezését egy héttel későbbre (július 7-re) kellett halasztani. Az első versenyszám győztese Nagy Antal lett, a második helyen Pollák Gyula végzett. A második versenyszámot Pollák Gyula nyerte. A harmadik versenyszám döntőjébe Entresz Ede, Massányi Géza és Pollák Gyula jutottak.³¹ Az egyeslet hamarosan újabb galamblövő versenyt szervezett. A rendezvény 1912. július 12-én nagy létszámú közönség előtt került megrendezésre, szintén a hódi parkban. Az egyes versenyszámokban Massányi Géza, Entresz Ede, Szentkirályi József, Horváth Gyula értek el kiváló eredményt.³²

A Galántai Galamblövő Egyeslet még 1913. év elején sem rendelkezett jóváhagyott alapszabállyal, mivel a Belügyminisztérium márciusban elutasította és visszaküldte az egyleteknek átdolgozásra. Miután a minisztérium az átdolgozott alapszabályt végül elfogadta, az egyeslet 1913. június 10-én megtartotta alakuló ülését, amelyen természetesen már tisztikarát is megválasztotta. Az egyeslet elnökéül egyhangúlag a már korábban említett Jandly-Döbrentei Sándor főszolgabíróvá választották. Az egyeslet igazgatói teendőit Gülcher Jakab és Pollák Gyula látták el. Massányi Gézát jelölték művezetőnek, dr. Horváth Gyulát titkárnak, dr. Lendvai Lajost ügyésznek és Werle Gyulát pénztárnoknak. Választmányi tagok lettek: dr. Abrahámffy József, dr. Bohunicky Jenő, Dóka Sándor, Entresz Ede, Farkas Lőrinc, Gyuriss Alajos, Pakosza Ferenc, Scheffer Frigyes, dr. Szentkirályi József és Vörösmarty József. Az alakuló gyűlés idején az egyesletnek 36 rendes tagja volt, létszámuk később bővült, a galántai lakosokon kívül a környező települések érdeklődőivel is.³³

Az egyeslet tagjai a helyi versenyeken kívül további városokban megrendezett versenyeken is részt vettek. 1913-ban a Pozsonyi Galamblövő Egyeslet által megrendezett pünkösdi galamblövő versenyről ismerünk adatokat. Ezen a versenyen Magyarország legjobb galamblövészei is részt vettek, Massányi Géza, a galántai egyeslet tagja, hatalmas sikert aratott, 11 galambból ugyanis 11-et eltalált. A versenyszám győztese lett és jutalmul értékes díjban részesült, egy ezüst állóórát kapott.³⁴

A hódi parkban helyet kapó lőtér kialakítását 1913 júniusában fejezték be teljesen, berendezése a legmodernebbek közé tartozott. Az egyeslet 1913-ban is aktív munkát folytatott, több versenyt is szervezett. A július 6-ra meghirdetett versenyen a galán-

31 Galánta és Vidéke, 1912. július 6.

32 Galánta és Vidéke, 1912. július 27.

33 Galánta és Vidéke, 1913. június 14.

34 Galánta és Vidéke, 1913. május 17.

tai egyesület tagjain kívül Magyarország különböző megyéiből érkező sportlövészek vettek részt.

A gondosan megszervezett versenyt 1913. július 6-án nyitották meg, és a galántai egyesület első jelentősebb, nagyszabású versenye volt. A lövészek hat versenyszámban mérhették össze képességeiket. A versenyen 22-en vettek részt őket 500-600 fős nézőközönség figyelte. A nyertesek értékes díjakban részesültek, amelyeket a versenyt megelőző napokban a galántai gyógyszerértárban³⁵ volt lehetőség megtekinteni. A nyitó versenyt gróf Hunyady László és Gáspárdy Béla nyerték meg, mindketten nyolc galambból nyolcat etaláltak. A második versenyszámban a választmányi díjat gróf Hunyady László nyerte el, másik helyen pedig Alajos Bagnovini végzett. Az egyesületi díjat gróf Hunyady László szerezte meg Gáspárdy Béla előtt. A negyedik versenyszámban, a hölgyek díját a hazai Massányi Géza vitte el. A második helyen a Nyitráról érkezett Lóry Jenő végzett, ő a magyarországi galamblovészeti kimagasló sportolója, s egyben a pozsonyi egyesület tagja volt. Az ötödik versenyszámban a vigaszdíjat Schverzer Imre érdemelte ki Rossi Nándor előtt. Az utolsó versenyszám, a Double Cup díját gróf Hunyady kapta, aki legyőzte Gáspárdy Bélát. Mint látható, a lövészek közül a legsikeresebb gróf Hunyady László lett, aki hat versenyszámból négyet megnyert.³⁶

A galamblovő verseny után a hódi parkban megtartott társasvacsora és táncmulatság következett. Ez iránt nagy érdeklődés mutatkozott, annak ellenére, hogy a késő esti órákban a táncmulatságot a kedvezőtlen időjárás miatt át kellett helyezni a Kaszinó helyiségébe. Ez a társadalmi esemény – a sajtó szerint – az 1913-es nyár legjobb és legnagyobb rendezvénye jelzővel ékeskedhetett.³⁷

Az egyesület 1913-ban további versenyeket is rendezett, ezek azonban kimondottan helyi jellegűek voltak. Jelentősebbnek nevezhető rendezvény szervezése 1914 tavaszán zajlott le. A verseny, amelyre több ismert magyar és egy osztrák lövész is benevezett, 1914. május 9-én került megrendezésre. A versenyzők öt versenyszámban mérték össze képességeiket. Minden versenyszám nevezési díjhoz volt kötve. Az előkészítő munkálatokban a rendező bizottság elnökeként jelentős szerepet vállalt gróf Hardegg János, az ő nevét viselte az első versenyszám díja is: Gróf Hardegg János Vándordíja. Az első versenyszámot Gáspárdi Béla nyerte meg Lóry Jenő előtt. A másodikban az egyesületi díjat Lóry Jenő szerezte meg, aki legyőzte Horváth Jánost. A Galántai Díjat Massányi Géza vitte el Hellenbrenth Béla előtt. A negyedik versenyszámban a Hölgyek Díját gróf Hardegg János érdemelte ki, Hellenbrenth Béla pedig a második helyen végzett. Az utolsó, ötödik versenyszámban, a Gróf Hardegg Jánosné által a nyeretleneknek

³⁵ Massányi Géza az egyesület egyik vezetője gyógyszerész volt.

³⁶ *Galánta és Vidéke*, 1913. július 12.

³⁷ *Galánta és Vidéke*, 1913. június 21., 28., július 12.; *Budapesti Hírlap*, 1913. július 9.; *Az Ujság*, 1913. július 11.

felajánlott díjat Horvát János szerezte meg. A nyertesek szép ezüstdíjakban és a nevezési díjak összegéből kiosztott pénzjutalmakban részesültek.³⁸ 1914 májusában a Galántai Galamblövő Egylet hazai versenyt is rendezett, ahol több versenyszámban galántai és környékbeli lövészek mutatkozhattak be. A nyertesek között voltak: Werle Gyula, Konkolyi, Heinisch, Massányi Géza, Csillag és Entresz Ede.³⁹

Az első világháború kitörése után a Galántai Galamblövő Egylet tevékenysége gyakorlatilag megszűnt, az egylet feloszlásra volt ítélve.

Teketársaság

A kuglizás (a teke), mely a kisebb városokban és falvakban is nagymértékben elterjedt, a galántaiak körében nagyon kedvelt sport- és szórakozási tevékenységnek számított. Annak ellenére, hogy nem rendelkezünk olyan adatokkal, melyek bizonyítanák a teke, a kugli játszását a városban a századfordulón, a későbbi adatok tükrében ezt okkal feltelezhetjük. 1911-ben ugyanis a sajtóban megemlézték, hogy korábban a városban 3-4 tekepálya is működött, míg 1911-ben már csak egy volt Markstein Lipót fogadójának kerthelyiségében. Ezt a tekepályát vasárnaponként a Haladó Iparoskör tagjai szokták használni, míg a hétköznapiakon gyakran a „kaputosok”⁴⁰ vették igénybe.⁴¹ A tekészés ebben az időben annyira kedvelt volt, hogy 1912-ben Galántán Teketársaság is alakult. A társaság elnökének Entresz Edét választották meg. A pénztáros Vörösmarty József lett, az ellenőrző pénztárosok tisztségét Vandlik László és Galambos Béla látták el. Az öttagú intézőbizottság tagjait az elnökön és a pénztároson kívül Farkas Lőrinc, Polák Kálmán és Massányi Géza alkották. Az újonnan megalakult teketársaság rendelkezésére egy új tekepálya állt a Markstein Ignác-féle szórakozóhely kerthelyiségében, melyet ünnepélyes keretek közt 1912. április 23-án nyitottak meg. Az új tekepálya fedett volt, megvilágítással is rendelkezett, aminek köszönhetően kedvezőtlen időjárás esetén vagy az esti órákban is igénybe lehetett venni.⁴²

Galántai Football Társaság

A galántai ifjak körében a labdarúgás kétségtelenül már jóval a labdarúgó-társaság megalakulása előtt nagyon népszerű volt. A fiatalok kisebb vagy nagyobb létszámban

38 *Galánta és Vidéke*, 1914. április 24., május 1., 15.

39 *Galánta és Vidéke*, 1914. május 22.

40 Kabátot, vagyis nem paraszttöltözetet viselő, hivatalnokféle, úri személy.

41 *Galánta és Vidéke*, 1911. május 20.

42 *Galánta és Vidéke*, 1912. április 27.

szabad idejükben gyakorolták a labdarúgást, de nem alkottak olyan labdarúgócsapatot, amely hivatalos mérkőzéseken vett vagy vehetett volna részt. A régióban 1910 körül már működtek labdarúgócsapatok (pl. Zsigárdon, Vágsellyén, Vágfarkasdon), melyek egymást közt játszottak mérkőzéseket is, ami feltehetően a galántai ifjakat arra ösztönözte, hogy csapatot hozzanak létre. A labdarúgó-társaság megalakulását 1913 júniusában Neumann Albin⁴³ orvostanhallgató és egyúttal tehetséges sportoló kezdeményezte. Az 1913 nyarán megalakult Galántai Football Társaság hamarosan megrendezte az első labdarúgó-mérkőzését is.⁴⁴ Erre 1913. július 27-én délután 3 órakor került sor Galántán, a vásártér melletti sportpályán. A galántai sportolók a vegyes, zsigárdi és vágfarkasdi ifjakból álló futballcsapat ellen léptek pályára. A galántai labdarúgócsapat felállása a következő volt: kapus – Adler Pál, hátvédek – Markstein V. és Neumann László, fedezetek – Szalay László, Neumann Albin, Fancsovits⁴⁵ Kornél, csatárok – Wölfel, Adler S., Hromada, Gyuriss és Jedlicska. A galántai labdarúgók közül többen az 1908–1910 között megrendezett galántai sportversenyeken is részt vettek, és ott kiváló eredményeket értek el. A labdarúgó-mérkőzést dr. Ábrahámffy mint bíró vezette. A mérkőzés két 40 percgig tartó félidőből és egy 10 perces szünetből állt. A hazai labdarúgók fekete-fehér színekben játszottak, a vendégek piros-fehér csíkos mezt viseltek. A mérkőzést körülbelül 500 néző figyelte, s a galántaiak számára nemcsak egy sporteseményt jelentett, hanem közösségi, társadalmi eseménnyé is vált. A korabeli helyi sajtó szerint a mérkőzés társadalmi jelentőségét leginkább az bizonyította, „hogy a nézők között nem hiányoztak a szépen felöltözött galántai hölgyek sem”. A hazai csapat rajongói lelkesen buzdították a játékosokat, akik szervezeten és technikailag is jól játszottak. A tudósítók alapján jelenthető ki, hogy a hazai játékosok a mérkőzés egész ideje alatt megőrizték fölényüket és már az első félidőben három gólt rúgtak az ellenfél kapujába. A gólok szerzői: Neumann Albin, Gyuriss és Wölfel voltak. A Zsigárd–Vágfarkasd vegyes csapat a második félidőben szépített az eredményen, sikerült két találatot elérnie, így a mérkőzés 3:2 arányban a galántaiak győzelmével végződött. A legjobb játékos a hazai Neumann Albin lett. A vendégek közül a csapat kapusa jól teljesített, védéseit

43 Neumann Albin 1894. február 6-án született Galántán. Izraelita hitvallású. Dr. Neumann Mór galántai ügyvéd és Adler Mária fia, Dr. Neumann László ügyvéd testvére volt. A Pozsonyi Ágostai Hitvallású Evangélikus Líceum IV–VIII. osztályában tanult az 1906/7–1910/11. tanévekben. Az 1. világháborúban a kezdetek óta szolgált a harctéren, a nagy galíciai előrenyomulás alkalmával hőstettéért 1915-ben nagy ezüst vitézségi éremmel tüntették ki. A háború után befejezte orvostudományi tanulmányait és orvosként működött. A sport területén és a sportéletben a háború után is aktív maradt.

44 Galánta és Vidéke, 1913. június 14.

45 Másutt: Fanchovith.

a sportszerű közönség tapssal jutalmazta. A mérkőzést, ahogy ez már Galántán ekkor a hagyománnyá vált, a Kaszinóban megrendezett táncmulatság követte.⁴⁶

A labdarúgás Galántán kétségtelenül megtalálta rajongóit. Szent István ünnepén a galántai labdarúgók egy újabb mérkőzést játszottak le Zsigárd ellen. Az első félidőben a galántaiak játszottak jobban, a csapat fölénye azonban nem mutatkozott meg gólokban. A második félidőre annyira kimerültek, hogy nem bírták tartani a tempót, és két gólt kaptak. Az első gólt König, a másodikat pedig Üрге rúgta. A szép visszavágón tehát Zsigárd 2:0-ra győzött Galánta fölött.⁴⁷

A Galántai Football Társaság első világháború előtti történetének legjelentősebb eseményének az 1913. augusztus 31-én Trencsénben, a Trencsényi Torna Egyesület labdarúgócsapata ellen lejátszott barátságos mérkőzés tekinthető. A rövid múlttal rendelkező galántai csapat számára nagy megtiszteltetés volt, hogy megmérthette képességeit egy olyan csapattal, amely már több mint kilenc éve működött és a Felvidék legjobb csapatai közé tartozott, és több mérkőzést játszott le az ország legjobb – pl. a budapesti – labdarúgócsapataival is. A nézők számára vonzó rangadón a hazai, trencsényi játékosok voltak fölényben. Mindkét félidőben két-két gólt rúgtak a galántaiak kapujába. A trencsényiek közül kiválóan teljesítettek Barta és Ringwald védők, valamint Kirtsch és Kostek. A galántai labdarúgócsapat védői jó munkát végeztek, fáradhatatlanul iparkodtak szerelni az ellenfelet. A galántaiak leggyengébb láncszemének ezen a mérkőzésen a csatársor mutatkozott. Ebben egyedül Neumann Albin csatár tűntette ki magát, de figyelemre méltóan teljesített Zechmeister kapusa is, akit a mérkőzést figyelő tudósítók dicséretre méltónak találtak.⁴⁸

Galánta ígéretesen fejlődő sportélete az 1. világháború kitörése után olyan törést szenvedett, amely hosszú időre visszavetette a sport fejlődését. A férfiak hadba vonulása működésképtelenné tette a sportegyletek munkáját, a sport mint a társadalmi élet egyik fontos tényezője elvesztette jelentőségét a lakosság számára.

46 *Galánta és Vidéke*, 1913. augusztus 23.; *Az Ujság*, 1913. augusztus 24.; *Pesti Hírlap*, 1913. augusztus 23.

47 *Galánta és Vidéke*, 1913. július 26., augusztus 2.; *Az Ujság*, 1913. július 30.; *Pesti Hírlap*, 1913. július 30.

48 *Galánta és Vidéke*, 1913. augusztus 30., szeptember 6.; *Az Ujság*, 1913. szeptember 4.; *Pesti Hírlap*, 1913. szeptember 3.

VERONIKA KERESZTES

THE SPORTING LIFE OF GALÁNTA BEFORE THE FIRST WORLD WAR

In Galánta, in the second half of the 19th century, hunting and the associated horse riding and shooting were the main activities. Before the local sports clubs were formed, lawn bowling (tenpins) was popular in the town, and there were certainly those who took up gymnastics and athletics. Swimming and bathing were popular on hot summer days, with the unsafe banks of the Váh River being a favourite spot. In the first decade of the 20th century, the sporting life of Galánta began to spiral up very rapidly. Sándor Jandly-Döbrentei, the high sheriff of the Galánta district, played a significant role in this process, not only as a fan of physical exercise but also as a major promoter. It was thanks to him that in the years before the First World War, Galánta's sporting life was the most active and colourful in the wider region. This flourishing sporting life came to an end with the outbreak of the First World War. The entry of men into the war made the work of sports clubs inoperable and sport lost its significance as an important factor in the social life of the population.

Hibrid „monodrÁma” – szubjektív széljegyzet egy monológ születéséhez és utóéletéhez¹

PÉTER VATAŠČIN

Hybrid “Monodrama”—Subjective Side Note on the Birth and Afterlife of a Monologue

Keywords: monologue; habitus; identity; ethnic minority; reflective thinking; Central Europe; Hungarian minority; Hungarians in Slovakia

DOI: <https://doi.org/10.61795/fssr.v27y2025i1.09>

A *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2024/2-es számában került közlésre az a monológ, (Hadas 2024b), amelyet Hadas Miklós szerkesztett a velem készített beszélgetések alapján.² A 2023 folyamán hosszú hónapokig készülő hang- és nyersanyagkorpuszból válogatta ki a számára legfontosabbnak tűnő részleteket, majd elsődlegesen saját, utóbb pedig közös szerkesztés nyomán született meg a végső szövegváltozat.

E rövid kommentárral nem az a célom, hogy a monológ műfaját szigorú értelemben vett tudományos megsgye mentén körüljárjam és elemezzem. „Monológ-alanyként” inkább arra próbálok kísérletet tenni, hogy e sajátos műfaj „elszenvedését” értelmezzem néhány, általam kulcsfontosságúnak vélt személyes tapasztalat és meglátás alapján, érintve végül azt a kérdést is, hogy mi lehet a kisebbségkutatásban játszott sajátos szerepe. Sok esetben talán a nyilvánvalót fogom újraragozni (*restating the obvious*), ám talán épp a személyes látószög képes újabb árnyalatokat hozzátenni a monológ műfajának értelmezéséhez.

-
- 1 Jelen tanulmány A szlovákiai magyar társadalom változásai az utóbbi 100 évben, különös tekintettel a mindennapi kultúrára című APVV-20-0336 projekt keretén belül készült.
 - 2 Hadas Miklós a beszélgetésekből készített mélyinterjúkat egy OTKA-kutatás keretén belül készítette. Erről röviden l. Hadas 2024a.

Kutatói és a beszélgetőtársi mivolt – az étikus és émikus feloldódásai

Nemcsak a néprajzban és a szociokulturális antropológiában, egyéb társadalomtudományi diszciplínák számára is fontosak a kérdező és kérdezett, a „külső” (étikus) és a „belső” (émikus) megközelítés különbségei. Meglehet, ma már – a tudománytörténeti „evolúció” okán – ezekről egyre inkább és sok esetben „technikai” értelemben beszélünk. Ennek egyik oka, hogy a terepmunka, majd az anyag feldolgozása során ezek a különbségek gyakran és valóságosan olyannyira vegyülnek egymással, hogy vajmi kevés értelme van szétválasztásuk fenntartásának.

Mindehhez igazodva az egyik alaptézisem jelen szövegben az, hogy – ismételten hangsúlyozva a tapasztalat személyességét – a monológ létrehozásának terében ezek a különbségek feloldódnak, esetenként akár teljesen egybeolvadva meg is szűnnek, méghozzá igen sajátos módon. Fogalmazzunk úgy, hogy „hibridizálódnak”. Ez rendkívül érdekesen pozicionálja a szöveget, már csak azért is, mert ennek érdekes és specifikus ismeretelméleti következményei is vannak.

Itt és most nem kívánok és nem is tudok elmerülni a számomra szakmailag és személyesen meghatározó antropológiai tudomány- és ismeretelmélet releváns mélységeiben: például akár abban, hogy mennyiben van szó tudományról, s mennyiben (szép)irodalomról; (vö. Leach 1996) vagy a posztmodern antropológia reflexióiban a tudományos megismerésben rejlő szükségyszerű és kíváncsú kutatói szubjektivitásról. (vö. Rosaldo 2004) Ugyancsak fontosnak tartom megemlíteni az interpretív antropológiát, amely nyomán közel kerülhetett egymáshoz kutató és kutatott. (vö. Geertz 2001) Mindezek tudatában és összességében talán elég itt lapidáris utalásként leszögezni: a számomra most fontos etnográfusi/antropológusi ethosz sokkal inkább szól az egy-szerre pozitív és negatív töltetű oda-visszahatásokról, szinergiákról, vagyis egy nagyon dinamikus, reflexiókban gazdag folyamatról van szó. Noha az említett Hadas-kutatás kiindulópontja és valódi tétje elméleti, a kutatás empirikus valósága, annak személyes „elszenvedése” és a monológ műfajiságának jellege mégis az említett (rokon)diszciplínák kérdésköreit és témáit idézte fel bennem.

Mindenekelőtt kétségtelen, hogy a végigbeszélt órák alatt bizalmi, baráti viszony alakult ki köztünk Miklóssal. Nem mellékes szempont az sem, hogy a szociológia és a néprajz/antropológia rokonsága révén a kettőnk által használt szaknyelv és a szakmai gondolkodásunk sem idegen egymástól. Talán már a legelején tisztázta velem, hogy kevéssé érdeklik a szokásos méretű, vagyis legfeljebb néhány óra hosszúságú mélyinterjúk. Az előre elkészített vagy a beszélgetéshez igazított kérdésekre adott válaszok biztosan máshogyan hangoztak volna, ha egyébként csak egyalkalmas találkozásról van szó, illetve nem derülne ki, mennyire hasonlóan gondolkodunk a világ dolgairól – például hogy mindketten a természetes közegekhez (Miklósnál ez elsősorban a vizet, nálam pedig a hegyeket jelenti) vonzódunk, ám a kölcsönös szimpátiát még egy sor hasonló tényező erősítette.

Nem igazán van kutató és kutatott között mély, de legalábbis időben elmélyülő viszony a szerencsés, többszintű interszekciók nélkül. A néprajzi/antropológiai terepmunka során ez bizonyosan így van, elég csak itt a ma már inadekvátnak tartható „kulcsadatközlők” terminus mögött megbúvó imperatívuszra utalni. Ezt a személyes közelséget máshogyan, más rokon szakmák felől – még ha nem is teljesen azonos kontúrokkal – szintén el lehet érni. Máshogy fogalmazva: úgy gondolom, bármilyen kvalitatív társadalomtudományi kutatás minősége közvetlenül összefügg e viszony kialakulásával és meglétével, majd természetesen azzal, ahogyan ez a végeredményre (szöveg-re, képre, filmre, hangra, kiállításra) kihat.

Voltaképpen a monológ végső verziójának hosszadalmas, csaknem két hónapig tartó közös szerkesztése során jöttem rá, hogy tulajdonképpen (sőt maradéktalanul!) teljesítettük az interpretív antropológia egyik (egyszerre) módszertani és elméleti követelményét/következtetését – nevezetesen, hogy kutatónak és alanyának, kérdezőnek és kérdezettnek *együtt kellene megírnia* a publikálandó szöveget. Az, hogy a kutatás célja ebben az esetben a plurális habitusok alapvetően teoretikus kérdése/problémája körül forog, amelyhez a monológok empirikus anyagot szolgáltatnak, nem érinti e kooperatív participáció fontosságát. Mi több: az „étikus” teoretikus tét és „émikus” személyes integritásom érdekes, ismeretelméletileg kérdőjelekkel szegélyezett konstellációba került, amellyel később szembesültünk (erről alább bővebben...).

Lényeges kérdés az is, hogy Miklós hogyan élte meg a maga szerepét (ezzel kapcsolatban majd ő is le fogja írni a gondolatait, s vélhetően nem csak a tárgyalt monológ kapcsán). Mindenesetre, ahogy szó szerint a kutatása és a monológunk köré szervezett 2024. április 25-i TÉR Műhelyen³ fogalmazott, ő „ki volt retusálva” a szövegből – noha természetesen nyilvánvaló számunkra, hogy kérdezőként, szerzőként és szerkesztőként egyszerűen megkerülhetetlen a szerepe. Mindenesetre a több alkalommal elkövetett beszélgetésekre visszatekintve úgy gondolom, *mindkettőnk szerepét* tökéletesen leírja a „beszélgetőtárs(ak)” fogalma, amely kifejezéssel manapság jelölni szokás az egykori „adatközlőket” és „alanyokat”.

Saját vagy közös? Kényszeres egész vagy szükséges töredék?

A TÉR Műhely vitájának egy pontján Kovai Cecília és Németh Krisztina részéről is egyfajta kritikaként hangzott el, hogy a monológból nem sok minden derül ki az én osztályhelyzetemről. A meglátás oka roppant egyszerű, hiszen a bourdieui szociológia és a habitusfogalom szempontjából nyilván alapkérdésről van szó. Ugyanakkor az is világos, hogy egy kutató-beszélgetőtárs viszonyban, amennyiben elsődlegessé és kizárólagossá

3 A térbeli habitus mintázatai. https://www.youtube.com/watch?v=xruAk9_pvUU&list=PLK-qRT5IGXQ8QW5EUwrRV4FCp60bR8iCS&index=2

tesszük, ez túlságosan étikus szempontként merül fel. Érdeemesnek tűnhet tehát „lazítani” ezen, s alighanem pontosan ez is történt. Miklós ugyan a TÉR Műhelyen elmondta, a monológ keretében azokat a dimenziókat emelte ki koncentráltan, amelyek a kutatása szempontjából relevánsak, s ezért az alany azt is érezheti, hogy „nem róla szól” a szöveg – majd közvetlenül ezután már arról szólt, hogy az én mondataimat változatlanul emelte be a szövegbe, ami viszont a beszélgetőtárs irányába tett egyértelmű gesztus. Mindezt kiegészítve később azonban nagyjából azzal érvelt az társadalmi osztály kérdésének „elsikkadása” kapcsán felmerült kétségekkel szemben, hogy a monológ alapváltozatának összeállításakor a kutatás szempontjai alapján arra volt kíváncsi, ami szerint *šamomra* fontosnak bizonyult az életemre való folyamatos reflektálás közepette. Ugyan sok közvetlen adalék szerepel az osztályhelyzetemről az interjúk nyersanyagában, a végső, szerkesztett változatba ezek csak nyomokban kerültek bele – jóllehet személyes véleményem szerint ezek is elegendőek. Ennek oka – az én értelmezésemben – az volt, hogy a szerkesztés során voltaképpen közösen igyekeztünk megragadni és kiemelni a legfőbb gondolatmeneteket, motívumokat, azt, amit személyes/önreflektív lényegségnek is nevezhetünk. Vagyis: először hosszan elmélyülve beszélgettünk, aztán ő „megírt engem”, majd közösen alakítottuk ki a végső szövegváltozatot.

Összességében tehát valamiféle „esszencializáló” szöveget képvisel a monológ – mindenekelőtt tartalmilag. Ehhez azonban szorosan hozzátartozik a terjedelmi szempont is, ugyanis 50 ezer leütésbe kellett beleférnie. Akárha egy zenei etűd lenne. Vagy egy kamaradráma. Ám a művészet korlátaival képest egy tudományos célú műfajnál a szűkre szabott határok talán még élesebbek – hiszen ha egy életútból igyekszünk kinyerni valamiféle „esszenciát”, akkor különösen fontos lesz az, ahogyan a végeredményre annak létrehozói s majd olvasói tekintenek.

E ponton kell foglalkoznunk azzal a kérdéssel, hogy mennyire „érzem a sajátomnak” az emlegetett végeredményt. Meglepő volt a legelső szerkesztett változattal való szembesülés. Tulajdonképpen azt a feszengést éreztem, amit a médiaszereplések vagy akár a tudományos kutatások megannyi alanya. Nevezetesen: „ez most így fog kimenni”? Sőt egy nagyjából tudományos, kisebbrészt akár szépirodalmi, már-már „monodramatikus” textus esetén ez az érzés még hangsúlyosabb lehet – és az is. A beszélgetések során ennek súlya nyilvánvalóan nem érződik teljes mértékben, a kérdezőt, de leginkább a megfelelő hangulatban levő kérdezettet szinte elsodorja az elbeszélés. A végeredmény publikálása előtt azonban teljes súlyával érezheti az alany, hogy bizonyos értelemben „lemeztelenítette” magát, folyamatosan fel-felfedhetett valamit a legitimebb belső világából. Amellett, hogy a közlést némi viszolygás után így vállaltam el, végül az jelentett könnyebbséget, hogy az átolvasások során egyre több olyan pontot azonosítottam, ahol nem mondtam el mindent, így voltaképpen maradt egy sor „titkom”. Ez megnyugtató.

Viszonylag sokáig, néhány hétig gondolkodtam azon komolyan, hogy alcímként a „töredék” megjegyzést kéne feltüntetni – ám végül meggyőződtem, amikor Miklós azzal

érvelt, hogy senki sem lesz, aki egy és egynegyed íves szöveg alapján azt gondolná, hogy az valamiféle teljesség. Ennek azt kéne jelentenie, hogy a töredékes mivolt ilyen terjedelemtől inherens és magától értetődő.

Ha tehát egy töredékről beszélünk, akkor mégis mi lehet az, ami az alany számára mégis teljessé teszi a végeredményt? Úgy gondolom, itt található a monológ műfajának egyik lényege, nevezetesen a szöveg sűrűsége. Miklós egy alkalommal különböző színekkel húzta alá a szövegben a különféle habitustípusok felbukkanását, amelyek sok esetben egymást kiegészítve és átszöve szerepeltek szerves egységben. Ennek érvényesülése meggyőzte a néprajzos/antropológusi énemet – ami egyébként valahol eleget tesz a geertzi sűrű leírás követelményének is. A megfelelően tömör forma és tartalom azt jelenti, jól sikerült a keresztmetszet.

Nem lehet megkerülni az utólagos szövegtörölések kérdését. Pontosan nem követünk, hogy az elsőleges verzióhoz képest mit és miért javasoltam módosítani én, ám ezek között mindenképpen a más személyekre vonatkozó kritikai referenciák voltak a legfontosabbak. Ezek nyilvános közlése ugyanis komoly etikai kérdéseket vet fel. Ebből a megfontolásból töröltem ki vagy általánosítottam a „felismerhetetlenségig” olyan referenciákat, amelyek elsősorban a rokonaimra, ismerőseimre vonatkoztak. Egy-egy hibájuk, tévedésük ugyan fontos hatást gyakorolt rám, de amikor azzal szembesültem, hogy ezek egy szerkesztett szövegben megjelennének a nyilvánosság számára, egyértelműen visszaléptem. Nem kételkedem afelől, hogy ettől szegényebb, részlethiányosabb lett a szöveg, mivel sokszor alapélményekről van szó – etikailag azonban nem volt más választásom.

Döntésemet és szerkesztői óvatosságunkat némileg igazolni láttam akkor, amikor egy közeli hozzátartozóm olvasta el a monológot, majd kért számon rajtam kijelentéseket, állításokat. Kutatóként és újságíróként is találkoztam már a szövegek visszahatásával a közvéleményre és az interszónális viszonyokra, ám amikor ezt valaki személyes szinten tapasztalja, annak semmihez sem hasonlítható súlya van. A terepmunka etikája eddig is sokszor nyugtalanított, a monológom után ezek az érzések pedig bizonyára csak fokozódni fognak.

Ami a publikálás után kvázi önálló életre kelő szöveget illeti, utólag is meglepőnek gondolom a rám való intenzív visszahatását. Egy-egy mondat és gondolatmenet hatására a szó szoros értelmében máshogy kezdtem el látni saját magamat – talán még az is lehetséges, hogy eddig nem sejtett felismerésekre jutottam. Az idő előrehaladtával egyszersmind azt is tapasztaltam, hogy egyes megállapításaim, reflexióim hogyan változnak. Most (2025 elején) van, amit már nem úgy mondanék el Miklós kérdéseire, mint 2023 nyarán, vagy máshogy szerkeszteném a szöveget, mint 2024 tavaszán – ami azt jelenti, hogy a monológ (ahogyan egyébként sok más szövegtípus is) rögzítettsége egy permanens múltbeli mérföldkővé válik, szemben a nyitott jelen temporalitásában „ragadt” konkrét személlyel.

Folyamatos nyelvi dilemmákkal is szembesültem. Alapvetően – az írott nyelvben teljesen, mindennapi szinten elmerült személyként – nehezemre esett szembenéznem a beszélt nyelv szerkesztett változatával. Annál is inkább, mert az egyes betoldások, átfogalmazások alkalmával próbáltam arra törekedni, hogy „beszélt nyelvessé” megoldások szülessenek, s ne törjön meg a szöveg stílusa a túlzott akkurátussággal kifejtett gondolatok nyomán. Ez nem volt könnyű feladat. Az interjúk szituáltsága szinte egyedi, egy-egy gondolat a zenei improvizáció világához hasonlóan az adott pillanat vissza nem térő szülötte. A szerkesztés során tehát valahogy össze kellett hangolni a beszélgetés spontaneitásából adódó elbeszélést a többszörösen megfontolt írásbeli szerkesztés adottságaival.

Az imént tárgyalt, kétségekkel teli dilemmák kapcsán nyomatékositánám a címben idézőjelekkel szereplő, metaforikus értelemben vett „monodráma” kifejezést. Ennek jelentéstartalma, tudjuk, csak látszólag megfelelő, hiszen a szöveget jó okkal tartom „négykezesnek” – ám a képzeletbeli színpadon mégiscsak egy személy van, aki az olvasás aktusakor minden figyelmet megkap.

Rálátás a „kisebbségségre”

Végül pár megjegyzés erejéig ki kell térni arra is, hogy a kisebbségkutatás tág tematikáján belül mekkora és milyen haszna lehet a monológoknak (már csak azért is, mert a Hadas-kutatás empirikus töltetét is ez a tematika képezi). Még véletlenül sem olyasmire gondolok, hogy az etnikai kisebbségek valamiféle elszigetelten különleges szegmensét képezik a társadalmi életnek. Az azonban jó okkal feltételezhető, hogy sajátos pozíciókat képesek elfoglalni mind a mindennapiság, mind az általános nemzetállami logika keretén belül, ahol a különféle dichotómiákkal (mi-ők, többség-kisebbség, idegen nyelv-saját nyelv stb.) gyakrabban és mélyrehatóbban kell „foglalkozniuk”, mint egy olyan egyénnek vagy csoportnak, amely valamiféle többség része. (vö. Öllös 2024)

Noha egy „tézis” évek óta kísértett, s talán szándékomban is állt, hogy az interjúk során kijelentsem, ez valamiért mégsem történt meg. Kulcsmondatról van szó ugyanis, ami szervesen kapcsolódik a szövegben megjelenő gondolatmenetekhez. Valahogy így hangzik: nem érzem magam „kisebbséginek” etnikai értelemben sem Szlovákiában, sem Magyarországon vagy Szerbiában. Habár nyilvánvalónak tűnhet, ám a teljesség kedvéért tegyük hozzá: és „többséginek” sem. A bevett identifikációs kategóriákon és dichotómiákon való túllépés manapság viszonylag könnyen lehetséges, személyes szinten legalábbis mindenképp, ám felhívhatja a figyelmünket egy nyilvánvaló tényre: pontosan a túllépés aktusa, az erre való igény és törekvés egyszersmind jelzi (!) ezen kategóriák és dichotómiák fontosságát, meglétét. Úgy gondolom, mindez a változó és plurális habitus fogalmának értelmezéséhez is hozzájárulhat, mivel a saját példámon keresztül azt kell állítanom, nem biztos, hogy racionális szinten és teljesen átlátom a „tételmondatom” hátterét – pontosabban, hogy mi és miért mondatja velem ezt a

(másfél) mondatot, noha a feladat tudatosítása után természetesen mindez elemzésnek vethető alá.

A monológra való közvetlen reakciók között két alkalommal is találkoztam azzal a székspszissel, amely az etnikai kisebbségiségi mivoltot elutasító vagy legalábbis zárójelbe helyező kijelentéseimre és törekvéseimre vonatkozott. A kételkedők meglátása ugyanis az volt, hogy az sokkal jobban hathat rám, mint azt gondolom. Sokszorosan érdekes helyzetet eredményezett ez, részint azért, mert a hosszú időn át formálódott saját „tudatos” (reflektált) meggyőződésemet vonták kétségbe egészen addig, részint pedig voltaképpen a „nem tudatos” (reflektálatlan) habitusomra is utalhattak a megjegyzéseikkel. Könnyen igazuk lehet. Ezzel egyszersmind elveszik azon (szintén felmerült) bírálatok éle, miszerint reflektált értelmiségiként nyilatkozok meg olyan témában, aminek a lényege és természete inkább reflektálatlan. Nincs az az értelmiségi attitűd, amely képes volna olyan mélyre hatolni, hogy minden „titkot” eloszlasson. Egyfajta végtelen közelítésre, az identitást és habitust meghatározó társadalmi/kulturális körülmények értelmezésére viszont kiválóan alkalmas.

Mindettől függetlenül az etnikai kisebbségiség interpretálására úgy gondolom, kiválóan alkalmas műfaj a monológ. A *Fórum Társadalomtudományi Szemlé*ben közölt összes eddigi szöveg valamilyen módon bizonyítja ezt, de az is, ha az ún. kritikai autoetnográfia prizmáján keresztül szemléljük, amelyben kiválóan kifejezésre kerülhetnek a kulturális és személyes tapasztalatok metszéspontjai. (vö. Boylorn–Orbe 2014) Ám nem itt és most akarnám megkísérelni ennek teljes értékű megindoklását, illetve talán nem is nekem kell ezt megtennem. A kutatás végeredménye egy monográfia lesz, amelyben szerepel majd az összes monológ, amit Hadas Miklós készített – köztük a sajátja is. Azt gyanítom, a valódi választ ez a kötet fogja majd megadni.

Irodalom

- Boylorn, Robin M.–Orbe, Mark P. (szerk.) 2014. *Critical Autoethnography. Intersecting Cultural Identities in Everyday Life*. Walnut Creek, Left Coast Press.
- Geertz, Clifford 2001. *Az értelmezés hatalma*. Budapest, Osiris.
- Hadas Miklós 2024a. A Fórum-monológok elé. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 26. évf. 1. sz. 137–138. p.
- Hadas Miklós 2024b. Az élet vendégei vagyunk. Vataščin Péter monológja. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 26. évf. 2. sz. 171–186. p.
- Leach, Edmund 1996. *Szociálanropológia*. Budapest, Osiris.
- Öllös László 2024. A felemásság értékrendje. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 25. évf. 3. sz. 3–14. p.
- Rosaldo, Renato 2004: A bánat és a fejevadászok őrgöngésének kapcsolata. In Biczó Gábor (szerk.): *Antropológiai irányzatok a második világháború után*. Debrecen, Csokonai Kiadó, 257–275. p.

PÉTER VATAŠČIN

HYBRID “MONODRAMA”—SUBJECTIVE SIDE NOTE ON THE BIRTH AND AFTERLIFE OF A MONOLOGUE

This essay consists of a reflection on an in-depth sociological interview conducted with the author. The text focuses on the subjective experience. The research of sociologist Miklós Hadas concerns the problem of the changing and plural habitus over time. Due to the author's professional training, he first contextualizes his experience according to some ethnographic and anthropological ideas—establishing that the so-called etic and emic aspects are completely (and interestingly) resolved within the framework of the monologue. Based on a series of subjective experiences, he also provides possible answers to a series of questions related to the monologue. For example, how much the text can be personal or shared? Can it be considered a whole or are we talking about a kind of specific fragment? Finally, he also provides some possible answers to why the genre of the monologue is a useful tool for examining the identity and habitus of persons associated with an ethnic minority.

A kisebbségek anyanyelven történő oktatásához való jog Szerbiában és Montenegróban a két ország szétválását követően

GERGELY HLADONIK

The Right to Education of National Minorities in the Mother Tongue in Serbia and Montenegro After the Separation of the Two Countries

Keywords: minorities; language rights; language policy; education rights; Serbia; Montenegro

DOI: <https://doi.org/10.61795/fssr.v27y2025i1.10>

1. Bevezetés

A kisebbségi és nyelvi jogok világa nemzetek feletti szinten igen bonyolult. Bizonytalanságokkal, nézeteltérésekkel és ellentmondásokkal teli, kezdve a kisebbségek fogalmának meghatározásától egészen a kisebbségekre vonatkozó jogokig. A kisebbségekhez való viszonyulás nagyon eltérő, és államonként más felfogással állnak hozzá. A két világháború közötti időszakban a nyelvi kisebbségek némi védelmet élveztek. Az első világháborút követő békeszerződések olyan záradékokat tartalmaztak, amelyek védték a kisebbségek nyelvhasználati jogát a mindennapi élet minden területén. Az oktatás terén olyan jogszabályok keletkeztek, amelyek biztosították az általános iskolai oktatást a kisebbség nyelvén, s ezzel párhuzamosan a nemzeti nyelv elsajátítását is.

Jugoszlávia felbomlása az 1990-es években számos nyelvi kérdés felszínre kerüléséhez vezetett, mivel az újonnan függetlenné vált államok mindegyike megpróbálta létrehozni saját nyelvét. A nacionalista érzelmek felerősödésével a nemzeti nyelvpolitika elkezdte tükrözni az aktuális politikai helyzetet. Ezek a felerősödött folyamatok alapozták meg a nemzeti iskolarendszer nyelvválasztásának folyamatát, bár nyilvánvaló, hogy egy nemzetállam nyelvpolitikájának a lakosság nyelvi repertoárján kell alapulnia, vagy legalábbis figyelembe kell vennie azt.

Az újonnan létrehozott volt Jugoszláv Köztársaság országainak első lépésként a nyelveik gyors elismertetése volt a cél, amely egyúttal azt mutatta, hogy ez politikai jellegű döntés. Ugyancsak gyakori igény volt a nyelvek státuszát törvények és parlamenti aktusok által meghatározni. A központosítást és az egységet támogatni hivatott nyelvi törvények és rendeletek végrehajtása sok esetben konfliktushoz vezetett a periférikus csoportokkal. Jugoszlávia felbomlását a korábban nem hivatalos, csak címzetes nyelvek státuszának növekedése követte. Szerbia és Montenegró szétválásukat követően külön utakon kezdték építeni függetlenségüket, majd megvalósítani a nemzeti identitásukat. Ennek pedig hatása volt a kisebbségek anyanyelven történő oktatásához való jogokhoz.

Jelen tanulmány célja bemutatni és feltárni, hogy a két ország szétválását követően milyen folyamatok zajlottak le a kisebbségi nyelvek védelme szempontjából, továbbá milyen mértékben is vannak biztosítva és garantálva a nyelvi jogok.

2. A kisebbségi jogok hiánya

Az emberi és kisebbségi jogok hiánya már a második világháború előtt is jellemző volt. Ez arra vezethető vissza, hogy a nemzetállamok nem akarták, hogy más államok beleszóljanak, vagy befolyásolják saját nemzetállamuk jogköreit. A két világháború közötti időszakban már megfigyelhető volt a változásra való hajlam. Az úgynevezett „kisebbségi szerződések” előtérbe kerültek, ám széles körben nem értek el tetszést, vitatták tartalmukat. (Fink 2014) A különböző javaslatok ellenére így nem születtek olyan rendelkezések, amelyek a kisebbségekre vagy az emberi jogokra vonatkozóan pozitív változást eredményezhettek volna. Ezek a második világháborút követő kisebbségi szerződések „kudarcot vallottak”, mert többnyire pontatlan voltak, és elsősorban nem a kisebbségek védelmére irányultak. (Fink 2014) Betartásuk döntő többségben a legyőzött felekre vonatkozott, a győztes nyugati államokra tehát nem.

Széles körben elterjedt az a gyakorlat is, hogy a kisebbségi jogokat az alapvető emberi jogok részeként kezdték értelmezni. Ám hamar rájöttek, hogy a kisebbségeket érintő jogok külön értelmezést érdemelnek, és teljesen külön kell válniuk az alapvető emberi jogoktól. Első lépésként a kisebbségi nyelvhasználat tekintetében a szerződéseket aláíró államok kötelezettséget vállaltak arra, hogy nem korlátozzák a nemzeti nyelvek szabad használatát, beleértve a szabad nyelvhasználatot a magánéletben, a kereskedelemben, a vallásgyakorlatban, valamint a sajtóban vagy nyilvános gyűléseken. Ezek az államok megállapodtak továbbá abban, hogy megfelelő könnyítéseket biztosítanak állampolgáraiknak, akiknek az anyanyelvük nem a hivatalos államnyelv. Az ilyen állampolgárok gyermekeit az anyanyelvükön kell oktatni, oly módon, hogy ezek a rendelkezések ne akadályozzák a hivatalos nyelv oktatását. (Capotorti 1983)

Az aláírt szerződések két fő intézkedéstípust tartalmaztak:¹

- emberi jogok – melyek mindenkire vonatkoznak;
- emberi jogok – melyek figyelembe veszik a nemzeti sajátosságokat, beleértve a

kisebbségek nyelvét.

Ezután néhány évtizedig a kisebbségi jogokat, sőt a kisebbség szó használatát is nagyrészt elkerülték. (Fink 2000) A második világháborút követően nagyobb szerepet kaptak azok az intézkedések, amelyek magára a nyelvre és a nyelvhasználatra vonatkoztak.

A nyelvvel kapcsolatos emberi jogok azon jogi követelmények kombinációját jelentik, amelyek a nemzetközi emberi jogi szerződéseken és a nyelvi problémák kezelésére vonatkozó normákon alapulnak.² E téren fontos lépéseket tett az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ): alapokmányának 55. cikkelye kimondja az emberi jogok és az alapvető szabadságjogok egyetemes tiszteletben tartását és betartását nyelvi különbségtétel nélkül. (Bossuyt 1990) 1948. december 10-én az ENSZ Közgyűlése kihirdette az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát: mely rögzíti, hogy mindenkit megillet minden jog és szabadság, tekintet nélkül bármilyen megkülönböztetésre, például a nyelvre.³ Ezzel majdnem párhuzamosan került elfogadásra és aláírásra az emberi jogok és alapvető szabadságjogok védelméről szóló európai egyezmény, amelyet 1950. november 4-én írtak alá. Az egyezmény 14. cikkelye rögzíti, hogy a kisebbségek számára megkülönböztetés nélkül kell biztosítani az őket megillető alapvető jogokat.⁴ Az 1950-es évek végére a nemzetközi jog fokozatosan elmozdul egy inkább a kisebbségek és a nyelvi jogok egyetemes elismerése felé. Megszületik az oktatásban való megkülönböztetés elleni 1960. évi egyezmény is, amely tilt minden nyelvi vagy nyelvi alapon történő megkülönböztetést, kirekesztést, előnyben részesítést.⁵

A korábban szinte tabunak számító kisebbség kifejezést elsőként az ENSZ Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete (UNESCO) kezdte el aktívan vissza-

-
- 1 Minority Schools in Albania, Advisory Opinion, 1935 P.C.I.J. (ser. A/B) No. 64 (Apr. 6). https://www.worldcourts.com/pcij/eng/decisions/1935.04.06_albania.htm
 - 2 UN Special Rapporteur on Minority Issues (2017). Language Rights of Linguistic Minorities: A Practical Guide for Implementation. http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Minorities/SR/LanguageRightsLinguisticMinorities_EN.pdf
 - 3 Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms as amended by Protocol No. 15 * as from its entry into force on 1 August 2021. <https://rm.coe.int/1680a2353d>
 - 4 Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms as amended by Protocol No. 11 Rome, 4.XI.1950. https://www.eods.eu/library/CoE_European%20Convention%20for%20the%20Protection%20of%20Human%20Rights%20and%20Fundamental%20Freedoms_1950_EN.pdf
 - 5 Convention against Discrimination in Education, adopted 14 December 1960. http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=12949&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html

hozni a köztudatba, s a polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya (ICCPR) végül megtöri a kisebbségre való konkrét hivatkozással szembeni lappangó ellenállást. Az egyezségokmány fogalmazása szerint „azokban az államokban, amelyekben etnikai, vallási vagy nyelvi kisebbségek léteznek, az ilyen kisebbségekhez tartozó személyektől nem lehet megtagadni azt a jogot, hogy a csoportjuk többi tagjával együtt élvezzék saját kultúrájukat, gyakorolják a vallásukat vagy gyakorolják saját nyelvük használatát”.⁶ A 20. század végén a kisebbségi jogokkal foglalkozó dokumentumok is elszaporodtak.

A kisebbségek alapvető jogait illető nézetkülönbségek egyike az is, hogy nemzetközi jogviszonylatban maga a fogalom továbbra sem tisztázott, s máig nincs egyetemes, mindenki által elfogadott definíciója. A leginkább használt és elterjedt meghatározás Francesco Capotorti (a megkülönböztetés megelőzésével és a kisebbségek védelmével foglalkozó albizottságnak volt a különmegbízottja) nevéhez kötődik, aki egy tanulmányában adta meg azt a definíciót, amely a leginkább elterjedt a köztudatban. Javaslatát az ENSZ Polgári és Politikai Egyezségokmányának 27. cikkelyében rögzítették; eszerint a kisebbség: „egy állam lakosságának többi részéhez képest számbeliileg kisebb, nem domináns helyzetben levő csoport, amelynek tagjai – állampolgárok lévén – a lakosság többi részétől eltérő etnikai, vallási vagy nyelvi jellemzőkkel rendelkeznek.”⁷

Természetesen ezt a definíciót több kritika is érte, és nem minden ENSZ-bizottsági tag fogadta el. Alapvető problémaként szokták felhozni, hogy ki milyen szöveggörnyezetben értelmezi (*travaux préparatoires*) az idézett megfogalmazást, valamint hogy nem állnak meghatározott követelményi rendszerek mögötte. (Wolfrum 1993) Úgyszintén kifogásolják, hogy e megfogalmazás nem nevezi meg, milyen korlátok közt kezelendő az így meghatározott kisebbség fogalma. A konszenzus hiánya miatt máig sok az eltérő álláspont, például egyes országok a bevándorlókat vagy az őslakosokat sem tekintik kisebbségnek, míg mások igen. További kérdéseket vetett fel, vajon szükséges-e egy adott állam állampolgárságával rendelkezni ahhoz, hogy kisebbségi jogokkal rendelkezőnek minősítsék az adott személyt. Bár Capotorti tanulmánya kedvező fogadtatásban részesült, ám az ENSZ tagállamai egységesen soha nem fogadták el meghatározását. A már idézett 27. cikkely ugyanakkor egyértelműen meghatározza a kisebbségi jogok jogosultjait; eszerint a kisebbséghez tartozhat minden személy függetlenül nyelvi, vallási vagy etnikai hovatartozására. Vagyis ez a jog nem korlátozódik sem az állampolgárookra, sem a történelmi vagy hagyományos kisebbségekre, sem a nem domináns kisebbségekre, de kiterjedhet az „új” kisebbségekre is. Nem melléke-

6 International Covenant on Civil and Political Rights, adopted 16 December 1966. <http://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx>

7 International Covenant on Civil and Political Rights, ratification and accession by General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966, entry into force 23 March 1976. <https://www.ohchr.org/sites/default/files/ccpr.pdf>

sen az egységokmány kimondja, hogy a szerződéseket jóhiszeműen és megfelelően kell értelmezni, tekintettel tárgyára és céljára.

3. A kisebbségek anyanyelven történő oktatása Szerbiában

Szerbia függetlenségét megelőzően a jugoszláv nyelvpolitikát a nyelvi egységesítés policentrikus paradigmája jellemezte, amelynek célja az etnikai kisebbségek és az etnikai csoportok méltányos képviseletének biztosítása volt. (Bugarski 2013) Jugoszlávia felbomlását követően a szerbhorvát nyelv fennmaradt annak ellenére, hogy 1990 után négy különböző nyelvre oszlott (szerb, horvát, bosnyák és 2007-től montenegrói). A nyelvhasználat a függetlenné vált országokban politikai eszköz lett, amelyet az etnikai különbségek hangsúlyozására és az etnikai hovatartozás felmérésére vettek igénybe. (Bugarski 2007) Szerbiában a szerb nyelvre a korábbi szerbhorvát nyelv alapjaként tekintettek. A szerb nyelv adott otthont olyan egyéneknek és informális csoportoknak, akik felvállalták a „nyelv őrzőinek” szerepét. (Bugarski 2013, 98. p.) A tömeg nacionalista felbujtásával és a haladó (Európa-orientált) értelmiség kitaszításával az állam már nem a multikulturális előnyöket, hanem a politika etnifikációját részesítette előnyben. Szerbia lakossága nem reagált egyformán az állam intézkedéseire: régiók és tartományok jelentős különbségeket mutattak fel. A lakosság kulturális szintjének, a történelmi múltnak, a nemzettudatnak és a regionális tudatkülönbségeknek köszönhetően az egyes országrészek lakossága más-más mentalitással és magatartással fogadta a változásokat. (Gábrity Molnár 2006) A balkáni zűrzavarban és a nehezen demokratizálódó társadalmi légkörben a lakosság jelentős része elvesztette társadalmi szerepvállalásának motiváltságát, ki akart maradni a változások forgatagából. Hozzáértők szerint az ún. „balkáni fatalizmus” szindróma uralja őket: úgymint a tehetetlenség, a passzivitás vagy az apátia. Eluralkodtak azok az érzések, amelyek a válságos társadalmat jellemzik: az aggodalom, a félelem, a tehetetlenség, a düh. (Gábrity Molnár 2010)

Ugyanakkor a sokéves háborús helyzet után Szerbia végre egy szerkezetváltást kiváltó tranzíciós társadalmi helyzetbe jutott, amely előidézte a közoktatási rendszer megreformálását. (Göncz 2006) A szerkezetváltás további célja az ország Európai Unióhoz történő mihamarabbi csatlakozása. Szerbia elkötelezettségét az EU-tagságra az jellemzi, hogy a nemzeti politika és az uniós politika közötti konvergencia folyamata beindult. (Šabić–Brankovic 2013) Az Európai Unióhoz való csatlakozás egyik alapja természetesen a kisebbségek jogainak tiszteletben tartása.

Szerbia nagy lépéseket tesz a kisebbségek jogainak megvédése érdekében, és az ezzel járó kötelezettségeinek teljesítéséhez. Ennek első lépése A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartájához (továbbiakban Karta) való csatlakozása. A csatlakozás egyik, ha nem legfontosabb oka, hogy a nyelvi sokszínűség megőrzése az ország kulturális örökségének értékes aspektusa, amely egyúttal hozzájárul az európai kulturális gazdagság és hagyományok megtartásához és ápolásához. A fentiek fényé-

ben Szerbia valóban a Kartából eredő kötelezettségek teljesítése mellett tör lándzsát, kinyilatkoztatva célját: „a szerb társadalom tudatos elősegítésének és toleranciájának előmozdítása a kisebbségi nyelvek és kultúrák irányába, Szerbia örökségének szerves részeként.”⁸

Szerbia és Montenegró még egységes államként, 2005-ben írták alá, majd 2006-ban ratifikálták a Kartát. A Karta 2006. június 1-jétől lépett életbe, a már Montenegrótól elkülönült Szerbiában. Az elfogadott Karta az alábbi kisebbségeket ismeri el Szerbia területén: albán, bosnyák, bolgár, bunyevác, horvát, cseh, német, magyar, makedón, roma, román, rutén, szlovák, ukrán és vlach. Nem mindegyik élvez azonban teljes körű védettséget, egyes kisebbségek csak bizonyos korlátokon belül gyakorolhatják az anyanyelven történő oktatásához való jogukat. Minden ország, amely ratifikálta a Kartában foglalt vállalásait, ötévente köteles jelentést készíteni a Szakértői Bizottság számára. Szerbia hatodik időközi jelentését 2023. január 5-én nyújtotta be. Itt fontos megjegyezni, hogy ennek a jelentésnek már hamarabb el kellett volna készülnie, de a Covid-19-járvány közbeszólt a kivitelezésében. E jelentést az ország a szerbiai Emberi és Kisebbségi Jogok Minisztériumával közösen készítette el, összeállításában további szervezetek is aktív részt vállaltak, mint például: az Oktatási, Tudományos és Technológiai Fejlesztési Minisztérium, az Igazságügyi Minisztérium, a Kulturális és Tájékoztatási Minisztérium, valamint a Vajdaság Autonóm Tartomány hatóságai. Fontos kezdőlépésként életbe léptették A hivatalos nyelvhasználatról szóló törvényt: 11. cikkelyének (2) bekezdése szerint az önkormányzat köteles egy kisebbségi nyelvet hivatalos célokra használni, ha a megfelelő nemzeti kisebbséghez tartozó személyek száma eléri a helyi lakosság 15%-át. Később ezt a korábban elfogadott és az Alapokmányban lefektetett (magas, 15%-os) küszöbértéket az önkormányzatok által tett javaslatok figyelembevételével hatékonyan csökkentették. Ez még azokban az esetekben is megtörtént, amikor a nemzeti kisebbséghez tartozó személyek száma minimális volt.⁹

Az állam emellett fokozott finanszírozást nyújt azon nemzeti kisebbség nemzeti tanácsának, amelynek a nyelvét hivatalos célokra használja. A nemzeti tanácsok feladata az adott kisebbségi nyelv megfelelő használatának felügyelete.

A Szerb Köztársaság következetesen biztosította a kisebbségi nyelvek elismerését, felfedezését, megteremtését, tanulmányozását, megőrzését és reprezentációját. A gya-

8 Szerb Köztársaság Alkotmányának 76. cikkelye – A nemzeti kisebbségekkel szembeni diszkrimináció tilalma. Устав Републике Србије - Забрана дискриминације националних мањина. Letölthető: http://www.parlament.gov.rs/upload/documents/Ustav_Srbije_pdf.pdf

9 Szerb Köztársaság Alkotmányának 10. cikkelye – A hivatalos nyelvhasználatról szóló törvény. Устав Републике Србије. Letölthető: http://www.parlament.gov.rs/upload/documents/Ustav_Srbije_pdf.pdf

korlatban a hatóságok egy sor intézkedést hajtottak végre. Ezek közt érdemes megemlíteni az oktatás terén tett változásokat, amelyek biztosítják:

- a kisebbségi nyelvek történelmének és kultúrájának megismerését;
- a kisebbségi nyelvek fontosságának tudatosítását;
- a kisebbségi nyelvek használatát mint a kulturális gazdagság forrását;
- a nyelvek, népszokások megőrzését és ápolását;
- a népi kreativitás ápolását és ösztönzését;
- a szülőfölddel való együttműködést.

Az említetteken kívül még fontos kiemelni, hogy a Szerb Köztársaság részt vesz a Sokszínűség és egyenlőség előmozdítása Szerbiában elnevezésű projektben, amely része az Európai Unió és az Európa Tanács közös programjának.¹⁰ A projekt célja a nemzeti kisebbségek jogainak védelme, a diszkrimináció elleni küzdelem, összhangban az Európa Tanács által meghatározott szabványokkal és ajánlásokkal. Szerbia a kisebbségekkel kapcsolatos politikáját, jogszabályait és gyakorlatát arra alapozza, hogy határozott lépéseket kell tennie a kisebbségi nyelvek javítása és megőrzése végett. A kisebbségi nyelvek használatának megkönnyítése és ösztönzése társfinanszírozott programok végrehajtása révén valósul meg. Az alapot a Szerb Köztársaság Alkotmánya biztosítja a kisebbségek tagjainak: 79. cikkelye szavatolja nyelvük és írásuk használatának jogát; 80. cikkelyének értelmében a joguk van a zavartalan kapcsolattartáshoz és együttműködéshez az ország területén kívül élő honfitársaikkal;¹¹ 81. cikkelye értelmében az oktatás, a kultúra és a tájékoztatás területén Szerbia ösztönzi a tolerancia és a kultúrák közötti párbeszéd szellemét, s hatékony intézkedésekkel a kölcsönös tisztelet, megértés és együttműködés előmozdítását szorgalmazza.¹² A nemzeti kisebbségekről szóló törvény 10. cikkelye pedig előírja, hogy a nemzeti kisebbségek tagjai szabadon használhatják nyelvüket a mindennapi beszédben és írásban.¹³ Az

10 Európai Unió/Európai Tanács: Sokszínűség és egyenlőség előmozdítása Szerbiában (Promotion of Diversity and Equality in Serbia). Letölthető: <https://www.coe.int/en/web/belgrade/promotion-of-diversity-and-equality-in-serbia>

11 Szerb Köztársaság Alkotmányának 80. cikkelye – A honfitársaival való egyesülési és együttműködési jog. Устав Републике Србије - Право на удруживање и на сарадњу са сународницима. Letölthető: http://www.parlament.gov.rs/upload/documents/Ustav_Srbije_pdf.pdf

12 Szerb Köztársaság Alkotmányának 81. cikkelye – A tolerancia szellemének fejlesztése. Устав Републике Србије - Развијање духа толеранције. Letölthető: http://www.parlament.gov.rs/upload/documents/Ustav_Srbije_pdf.pdf

13 Szerb Köztársaság Alkotmányának 10. cikkelye – Az egyediség megőrzésének joga. Устав Републике Србије - Право на очување посебности. Letölthető: http://www.parlament.gov.rs/upload/documents/Ustav_Srbije_pdf.pdf

alkotmány tilt minden, nyelvi hovatartozáson alapuló közvetlen vagy közvetett megkülönböztetést.

Szerbiában jelenleg a kisebbségi nyelvoktatás három formája érvényesül:¹⁴

1. Oktatás a kisebbség nyelvén. A nemzeti kisebbségek számára ezen a 8 nyelven biztosított a teljes körű anyanyelvi oktatás: albán, bolgár, bosnyák, horvát, magyar, német, román és szlovák. Ezeknek a nemzeti kisebbségnek lehetőségük van arra, hogy az összes órát anyanyelvükön abszolválják, ugyanazzal a tantervvel, mint azok a diákok, akik a szerb nyelvű oktatást választják.

2. Szerb nyelven, a „nemzeti kultúra elemeit tartalmazó anyanyelv” tanulásának lehetőségével. Egyes nemzeti kisebbségek nem választhatják a teljes körű anyanyelvi oktatást, mivel létszámuk alacsony (pl. a macedón, bunyevác). A vlach kisebbségnek még nincs egységesített írott nyelve, ezért csak szóbeli vlach nyelvként oktatható a nemzeti kultúra elemeivel. Vannak olyan kisebbségek, amelyek nem rendelkeznek olyan képzett tanárokkal, akik az adott kisebbségi nyelven oktathatnának: bunyevác, roma, macedón, ukrán; Szerbiában egyetlen egyetemen sincs ezekre a nyelvekre szakosodott kar. Ezért nem is lehetne általános vagy középiskolai szintű oktatást biztosítani számukra függetlenül attól, hogy hány diák választaná ezt az oktatási nyelveket. A tanulók e csoportja szerb nyelvű iskolába jár – az első kategóriába tartozó tanulók egy részével együtt. Minden diáknak, aki a szerb nyelvű oktatást választja, lehetősége van a „nemzeti kultúra elemeit tartalmazó anyanyelv” tantárgy tanulására, ez választható tantárgy.

3. Kétnyelvűen. A kétnyelvű oktatásról szóló rendelet elismeri a kétnyelvű oktatást szerb és idegen (az általános és középiskolákban szerb–angol, szerb–francia, szerb–német és szerb–olasz kétnyelvű osztályok formájában) vagy kisebbségi nyelven. A nemzeti kisebbségek jogainak megvalósítására vonatkozó cselekvési terv a kisebbségi oktatás és a kétnyelvű oktatás új modelljeinek bevezetését javasolja: kisebbségi nyelvvél kombinált államnyelv lehet az egyik bevezetett modell. A téma körül azonban viták alakultak ki, mivel ha nem megfelelően valósul meg a kétnyelvű oktatás, az asszimilációhoz és a kisebbségi oktatás eltűnéséhez vezethet.

Az oktatási rendszerről szóló törvény szerint az alapvető célkitűzések a következők:⁷

- az oktatás fejlesztése és tiszteletben tartása;
- a nyelvi egyenlőség, a tolerancia és a sokszínűség tiszteletben tartása;
- a szerb nyelv és kultúra tiszteletben tartása és ápolása;
- az anyanyelv ápolása és tiszteletben tartása;
- az interkulturalitás fejlesztése.

14 Szerb oktatási törvény és az oktatás alapjai. Закон о основама система образовања и васпитања. Letölthető: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_visokom_obrazovanju.html

Szerbiában 15 kisebbség nyelvén folyik oktatás: albán, bolgár, bosnyák, bunyevác, horvát, cseh, német, magyar, makedón, roma, román, rutén, szlovák, ukrán és vlach. Kisebbségi nyelvek oktatása az oktatás minden egyes szintjén jelen van, az óvodai oktatástól az egyetemig. Mint azonban az 1. táblázat is mutatja, kisebbségi nyelvek elsajátítása nincs minden kisebbség számára minden egyes oktatási szinten biztosítva, s némelyik számára semmilyen szinten nincs.

Szerbiában az óvodai nevelésről szóló törvény előírja, hogy a nemzeti kisebbségek tagjai számára az oktatási és pedagógiai munkát a nemzeti kisebbség nyelvén kell végezni. Lehetőség nyílik továbbá arra, hogy kétnyelvűen, a nemzeti kisebbség nyelvén és szerbül is lehet végezni, ha a szülők vagy a gyermekek törvényes képviselőinek több mint 50%-a ezt kéri. Az óvodai oktatás a következő kisebbségek számára biztosított: albán, bolgár, bosnyák, horvát, cseh, német, magyar, román, rutén, szlovák.

1. táblázat. A kisebbségi nyelvek oktatásának szinterei Szerbiában

	Óvodai oktatás	Általános iskolai oktatás	Középiskolai oktatás	Szakképzési oktatás	Felsőoktatás/ egyetem
albán	+	+	+	+	+
bolgár	+	+	+	+	+
bosnyák	+	+	+	+	+
bunyevác	-	-	-	-	-
cseh	+	+	+	-	+
horvát	+	+	+	+	+
magyar	+	+	+	+	+
makedón	-	-	-	-	+
német	+	+	+	+	+
roma	-	-	-	-	-
román	+	+	+	+	+
rutén	+	+	+	-	+
szlovák	+	+	+	+	+
ukrán	-	-	-	-	+
vlach	-	-	-	-	-

Az általános és a középiskolai oktatásról szóló törvény előírja, hogy a nemzeti kisebbségek tagjai számára az oktatási és pedagógiai munkát a nemzeti kisebbség nyelvén kell végezni. Adott a lehetőség az oktatói tevékenységek kétnyelvűen történő átadására is: a nemzeti kisebbség nyelvén és szerb nyelven. Az oktatás ilyen formáinak megvalósításához legalább 15 beiratkozott tanuló szükséges, ha azonban ez szám nem éri el a 15 főt, az oktatásért felelős minisztérium a nemzeti kisebbség megfelelő nemzeti tanácsának véleményét követően jóváhagyhatja, hogy az anyanyelvi oktatást végezzék 15-

nél kevesebb beiratkozott tanuló esetében is. Az általános és középiskolai oktatás az alábbi kisebbségek számára biztosított: albán, bolgár, bosnyák, horvát, cseh, német, magyar, román, rutén, szlovák.

A felsőoktatási törvény lehetővé teszi a kisebbségi nyelvek egyetemi vagy főiskolai tantárgyként való tanulását is, mivel az egyetem és más felsőoktatási intézmények autonómiája magában foglalja egyebek között a tanulmányi programok meghatározásának jogát, a tanulmányi szabályok és a hallgatók felvételére vonatkozó követelmények meghatározásának jogát, valamint a belső szervezet szabályozásának jogát.

4. A kisebbségek anyanyelven történő oktatása Montenegróban

A montenegrói nyelv a szabványosítás kezdeti szakaszában van, és számos kihívással szembesül, ami jelentős zavarokat eredményez, különösen a média nyelvében, az angol kifejezések átvételében és az ekavizmusok¹⁵ elterjedtségében. (Lakić 2007, 333. p.) A montenegrói alkotmány is garantálja az anyanyelvi oktatáshoz való jogot minden nemzeti kisebbség számára.¹⁶ Az oktatási törvény előírja, hogy a nemzeti kisebbségek nyelvén kell tanítani azokon a településeken, ahol a nemzeti kisebbség többséget alkot, vagy a lakosság jelentős részét. A jogokról és szabadságokról szóló, valamint a kisebbségek jogairól szóló törvény előírja, hogy a tanórákat a kisebbségek nyelvén kell megtartani.¹⁷ Ez utóbbi törvény továbbá előírja, hogy a tanórák során fontos szerepet kell kapnia a kisebbségek kultúrájáról szóló témaköröknek.¹⁸ A törvény lehetőséget biztosít azoknak a tanulóknak, akik nem tartoznak nemzeti kisebbségekhez, hogy megtanulják azon kisebbség nyelvét, amelyekkel együtt élnek. A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája Montenegróban 2006. június 6-án lépett hatályba, s az alábbi kisebbségeket ismeri el az ország területén: albán, bosnyák, horvát és roma. Teljes körű védeltséget élvez az albán és a roma nyelv, míg a bosnyák és a horvát kisebbségek csak bizonyos korlátokon belül gyakorolhatják az anyanyelven történő oktatásához való jogukat.

15 A kifejezés a kiejtésre vonatkozik, az egykori szláv „jat” hangéra: amikor az e hang a normatív (ekavizmus, ekavi kiejtés), vagy ellenkezőleg, je, ie, ije hangként ejtik. A kiejtés egyben nemzetspecifikus jelleg hordozója is. (A szerk. megj.)

16 Montenegró Alkotmánya - Устав Црне Горе. Letölthető: <https://www.paragraf.me/propisi-crnegore/ustav-crne-gore.html>

17 Általános oktatási törvény – Opšti zakon o obrazovanju i vaspitanju. Letölthető: <https://www.paragraf.me/propisi-crnegore/opsti-zakon-o-obrazovanju-i-vaspitanju.html>

18 A kisebbségek jogairól és szabadságairól szóló törvény – Повеља о људским и мањинским правима и грађанским слободама: СЦГ 6/2003-1. Letölthető: <https://pravno-informacioni-sistem.rs/SIGlasnikPortal/reg/viewAct/69763efd-f830-4bbe-b5b2-60e906dfa0da>

Az elmúlt években a montenegrói parlament több módosítást is elfogadott a nemzeti kisebbségek védelmére vonatkozóan. A kisebbségi jogokról és szabadságjogokról szóló törvény legutóbbi módosítása óta a kisebbségek anyanyelvi oktatáshoz való joga terén nem történt előrehaladás. Ez a stagnálás leginkább a roma nyelv tekintetében mutatható ki, amelyet a Karta II. és III. része egyaránt véd, de Montenegró alkotmányában továbbra sem szerepel.¹⁹ A kisebbség tagjai fenntartják álláspontjukat, mely szerint a kisebbségi törvény 11. és 28. cikkelyeit illetően jogaik és szabadságuk gyakorlása tekintetében még mindig problémák vannak. A nemzeti kisebbségek nyelveinek és kultúrájának támogatására szánt forrásokat 2020 óta csökkentik. E tekintetben sok tennivaló vár A Kisebbségi Kultúra Megőrzésének és Fejlesztésének Központjára (CEKUM), amelyet a kölcsönös megértés, a tolerancia és a kulturális sokszínűség előmozdítása érdekében hozott létre a montenegrói kormány.²⁰ Fontos szerep hárul A Montenegrói Kisebbségi Jogok Védelmének és Gyakorlásának Alapjára is, amelynek feladata a kisebbségi jogok, a nemzeti kisebbségek kulturális, nyelvi és vallási identitásának megőrzése és fejlesztése.

Az általános oktatásról szóló törvény²¹ szerint az általános iskolai tanterv 20%-a ún. nyitott tartalomnak minősül: az egyes iskoláknak kell eldönteniük, milyen tartalmak tükrözik a helyi problémákat a tanított tantárgyakban. A tantervek előírják, hogy egy adott tanintézmény milyen mértékben használja fel a rendelkezésére álló 20%-ot a kisebbségi nyelvek javára. Sajnos nem minden tanintézmény fordítja fel a „nyitott tartalmat” a nemzeti kisebbségek nyelvének, kultúrájának vagy történelmének oktatására. Az is előfordul, hogy egyes tanárok útmutatás és konzultációk hiányában e „nyitott tartalmat” saját elképzeléseik szerint használják. A konzultációk célja az lenne, hogy a kisebbségi oktatást illetően iránymutatásokat adjanak ki a tantervek kidolgozásához. Az oktatási törvény szerint a „nyitott tartalomról” való döntés joga a tanintézménynek van fenntartva, nem pedig az állami hatóságoknak.

A legtöbb olyan tanintézményben, ahol jelentős számú kisebbségi diák tanul, elterjedt a diákok számára az ún. kétnyelvű oktatás. Ezekben a „kétnyelvű oktatás” lényege, hogy a kisebbségi diákok az adott kisebbség nyelvén tanulnak (ha ezt a nyelvet kívánják használni), míg a többi diák az államnyelven. Ez azonban olyan rendszer, amelyben

19 Montenegró Alkotmánya 13. cikkelyének 3-ik bekezdése. Letölthető: <https://www.paragraf.me/propisi-crnegore/ustav-crne-gore.html>

20 Official Gazette of Montenegro, No. 060/17 of September 2017 - Službeni list Crne Gore. www.sluzbenilist.me

21 Általános iskolai törvény Montenegróban – Закон о измјенама и допунама Општег закона о образовању и васпитању. Letölthető: <https://www.gov.me/cyr/dokumenta/636d3819-5e67-4339-9045-205bf09cde85>

mindenkor csak egy nyelven folyik az oktatás, így a tanulók nem érintkeznek a tőlük eltérőek nyelvével. Az albán kisebbség folyamatosan rámutat erre a problémára.²²

Azokon a településeken, ahol az albán nyelv széles körben elterjedt (például a főváros és környéke), albán nyelvű osztályokra van hatalmas igény. Az albán nyelv egyébként az oktatás minden szintjén elérhető, tanárai fontos szerepet játszanak az albán nyelvet oktató tanintézmények vezetésében, az albánul beszélők pedig fontos pozíciókat töltenek be minden olyan településen, ahol többségben élnek. Az általános iskolai oktatás albán és montenegrói nyelven hat állami iskolában folyik. Az óvodai oktatás szintjén az albán és a montenegrói nyelvet külön oktatási csoportokban használják. Napjainkban az albán nyelvű tankönyvek tartalmi minősége emelkedőben, a minisztérium által jóváhagyott új program minden nemzetközi szabványnak megfelel. A bosnyák és a roma nyelvű tananyagok minősége az utóbbi időben javult, a montenegrói nemzeti kisebbségek történelmét és kultúráját bemutató tartalmak kidolgozására azonban nagyobb figyelmet kellene fordítani.

A bosnyák nyelv általános helyzete nem javult az elmúlt években. A bosnyák, a horvát és a montenegrói nyelv közötti hasonlóság – és ebből következően a beszélők vonakodása a bosnyák nyelv használatától – felgyorsíthatja az asszimilációs folyamatot.²³ Az albán nyelvhez hasonlóan a bosnyák is jelen van az általános iskolai oktatásban. Az albánok osztják a többi nemzeti kisebbségi tanács véleményét, mely szerint a tantervek „nyitott tartalmának” 20%-át jobban fel lehetne használni saját kisebbségi kultúrájuk és történelmük népszerűsítésére. A bosnyák nyelvet a középfokú oktatásban egyetlen (egyházi) magániskolában tanítják. A bosnyák kisebbség képviselői azon munkálkodnak, hogy a nyelvük tanulható legyen (akár választható tárgyként) egyes montenegrói egyetemeken. A horvát nyelv általános helyzete sem javult: nem használják óvodai szinten, de az általános és középiskolákban tanítják, tanórán kívüli tantárgyként is oktatják. A tananyag szabad 20%-át a horvát kisebbség szerint is jobban fel lehetne használni a horvát anyanyelvűek kultúrájának és történelmének népszerűsítésére.

A montenegrói kisebbségek helyzetét figyelembe véve a roma közösség az, amely a periferián is kívülre esik, és nem kap kellő támogatást. Ez leginkább a roma nyelv elfogadása és elfogadtatása körüli intézkedéseket illetően mutatható ki; elegendő csak azt megemlíteni, hogy a roma nyelvet a Karta II. és III. része egyaránt védi Montenegróban, de az alkotmány nem ismeri el mint hivatalos, használatban levő nyelvet. Nyilvánvaló ütközés van a nemzeti jogszabályok és a Karta által előírt kötelezettség között. A roma nyelv védelme tekintetében célszerű lenne egy olyan stratégia kiépítése, amely

22 Hatodik időszaki jelentése az Európa Tanács főtákarra részére benyújtott jelentés az Alapokmány 15. cikkével összhangban. Podgorica, Montenegro, 2022 július. Letölthető: <https://rm.coe.int/montenegropr6-en/1680a9d224>

23 A 2011-es népszámlálás alapján a bosnyák nyelvet a montenegrói lakosság 5,33%-a beszéli. Letölthető: <https://www.monstat.org/cg/page.php?id=534&pageid=148>

védi és népszerűsíti is a nyelvet. Első körben a roma nyelv alkotmányba foglalása lenne kívánatos, ez ugyanis további garanciákat biztosítana a nyelv védelmére és megőrzésére. Ehhez a hatékony politikai konszenzushoz több fontos lépésnek is meg kellene valósulnia az országban. A roma nyelv elismerését és népszerűsítését tovább nehezíti az a tény, hogy a beszélők nagyrészt a fővárosban és környékén élnek. Ezért is szükséges a nyelv elismertetése, hiszen így idővel a kis létszámú településeken is részévé válna a mindennapi hivatalos nyelvhasználatnak.

Montenegróban a roma nyelvet még mindig nem tanítják a közoktatásban, csak a helyi roma szervezetek nem megfelelően képzett munkatársai tanítják önkéntes alapon. Az oktatás nyári és téli iskolákban vagy táborokban folyik, napi egy órában, mindössze egy hétig. A tananyagok a szomszédos országokból származnak. A pénzügyi támogatás főként nemzetközi forrásokból ered, külföldi szervezetektől és adományozóktól. A képzett tanárok hiánya továbbra is akadályozza a roma nyelv oktatásának bevezetését az iskolákban és az oktatásban.

2. táblázat. A kisebbségi nyelvek oktatásának szinterei Montenegróban

	Óvodai oktatás	Általános iskolai oktatás	Középiskolai oktatás	Szakképzési oktatás	Felsőoktatás/Egyetem
albán	+	+	+	+	+
bosnyák	-	+	+	-	-
horvát	-	+	+	-	+
roma	-	-	-	-	-

* (csak egy helyen)

5. Összehasonlító elemzés

A jogi keret által biztosított lehetőségeket és kiváltságokat figyelembe véve a szerbiai kisebbségi oktatás jelenleg kielégítő szinten van. Ha figyelembe vesszük a végrehajtás során felmerülő nehézségeket, még van lehetőség a javulásra. A jelenlegi kiváló gyakorlatok fenntartása mellett elengedhetetlen lenne időt és forrásokat fordítani arra, hogy minden kialakított eljárás megfelelően működjön. A montenegrói kisebbségek helyzete viszont nem ilyen kedvező, és jogaik biztosítása körül is több megkérdőjelezhető döntés figyelhető meg. Annak ellenére, hogy a montenegrói alkotmány garantálja az anyanyelvi oktatáshoz való jogot minden nemzeti kisebbségnek, mégis jogi szabálysértések figyelhetők meg, amelyeknek legnagyobb elszenvetői a kisebbség tagjai.

A Szerb Köztársaság előrelépést mutatott kötelezettségvállalásai teljesítése terén, amit számos tevékenység fokozott végrehajtása és kivitelezése is bizonyít. További intézkedések szükségesek azonban annak érdekében, hogy a kisebbségi nyelvek nagyobb mértékű használata elterjedhessen az országban. A kisebbségi nyelvek hasz-

nálata az oktatás nem minden szintjén biztosított, a bunyevác, a makedón, a roma, az ukrán és a vlach kisebbségek számára pedig egyik szinten sem.

Annak ellenére, hogy Montenegróban több olyan szervezet is létrejött, amelyek a kisebbségi jogok megőrzésére és fejlesztésére szakosodtak, mégis egyes politikai döntések, továbbá az anyagi források csökkentése, a konzultációk és iránymutatások hiánya hátráltatják a kisebbségek felzárkóztatását. A hiányosságok kiküszöbölése végett elengedhetetlen lenne a többnyelvű oktatás biztosítása és kiterjesztése. Az oktatást azokon a kisebbségi nyelveken is elérhetővé kellene tenni, ahol korábban erre nem volt lehetőség, ilyen például az óvodai nevelés biztosítása a bosnyák, a horvát és a roma kisebbség számára.

Szerbiában célszerű lenne az óvodai, általános és középiskolai oktatásban felkínálni vagy bővíteni a kétnyelvű oktatást bunyevác, makedón, roma és ukrán nyelven. Emellett aktívan népszerűsíteni kellene ezt az oktatási módot a többség körében.

Montenegróban első lépésként a jogsértések tisztázása, majd megoldása lenne célszerű. Ezzel a lépéssel feloldódnának az alkotmány és a kisebbségi jogok garantálását biztosító jogok körüli ellentmondások. Ezt követően a támogatások növelését és olyan programok szervezését kellene biztosítani, amelyek a kisebbségek kulturális identitásának előmozdítását segítik elő.

Az elemzés rámutat arra, hogy noha mindkét országban hasonló a kisebbségek nyelvoktatása, mégis ellenkező utakat járnak be. Szerbiában az „anyanyelv a nemzeti kultúra elemeivel” választható tantárgy/program, több kisebbség számára is elérhető, mégis csak heti két órát biztosít több kisebbségi nyelv oktatására, ami nem felel meg az előírásoknak. A regionális vagy kisebbségi nyelv által képviselt történelmi és kulturális szempontok oktatása kapcsolódik ugyan a szélesebb körű ismeretterjesztéshez, de specifikusabb oktatási anyagot igényel. Montenegróban több kérdés is felmerül az ún. „kétnyelvű oktatás” alkalmazása terén, mivel ez az oktatási séma a megfelelő alkalmazás és konzultációk nélkül csak a kisebbségek asszimilációjához vezethet.

Szerbiában és Montenegróban egyaránt van albán, bosnyák, horvát és roma kisebbség. Szerbiában az albán nyelvű oktatás óvodai, általános iskolai, középiskolai, szakképzési és egyetemi szinten érhető el. Az óvodákban tervezett kétnyelvű oktatás folyik albán és szerb nyelven. A Belgrádi Egyetem albán nyelv, irodalom és kultúra kurzusokat kínál. Montenegróban minden szinten elérhető az albán nyelv oktatása, az iskolákat azonban a „kétnyelvű oktatás” miatt számos elmarasztalás is éri, a nyitott tantervek 20%-nak nem megfelelő felhasználása és alkalmazása miatt pedig egy további kritika is megfogalmazódik: a kölcsönös tolerancia, az interkulturalizmus és a többnyelvűségre való oktatás hiánya.

A bosnyák nyelvű oktatás az elmúlt években jelentős javuláson ment keresztül Szerbiában. Ma már magában foglalja az óvodai, az általános iskolai, a középiskolai és a szakképzési szintet; ez utóbbi korábban nem volt garantálva. A bosnyák nyelv egyetemi szinten tudományos diszciplínaként választható, és ezen a területen zajlanak is

kutatások. Montenegróban a bosnyák nyelvű oktatás nem élvez akkora támogatást, mint Szerbiában. Kezddőlépésként a bosnyák nyelv fenntarthatósága szempontjából nélkülözhetetlen lenne, hogy teljes körű jogokat biztosítsanak neki, és kiterjesszék a Karta III. részében megfogalmazott alapelvekre. A bosnyák kultúrát és hagyományokat láthatóbbá kellene tenni, az oktatásban pedig tovább népszerűsíteni, hogy javuljon a bosnyák kisebbség iránti kölcsönös elfogadás és tolerancia. Az államnak támogatnia és finanszíroznia kellene a bosnyák nyelv oktatását.

Szerbiában a horvát nyelv oktatása biztosított az óvodai, az általános iskolai, a középiskolai és a szakoktatási szinteken. Az egyetemi oktatásban horvát nyelvű kurzusok is elérhetők a diákok számára. Montenegróban hasonló a helyzet, mint a bosnyák nyelvet illetően: a montenegrói hatóságoknak biztosítaniuk kellene a horvát nyelv oktatásának és tanulásának formáit és eszközeit minden szinten. A horvát kultúra és hagyományok népszerűsítése kiemelt fontosságot kellene, hogy játsszon az oktatásban.

A roma nyelv helyzetét tekintve mindkét elemzett országban problémák merülnek fel, ezért több fejlesztési javaslatot is igényel. A romát sem Szerbiában, sem Montenegróban nem használják az óvodai, középiskolai és szakképzési oktatási szinteken, viszont figyelemre méltó tény, hogy a roma nyelv mindkét országban a Karta által biztosított szabad nyelv gyakorlásának II. és III. részébe kapnak besorolást, ami azt jelenti, hogy mindkét félnek biztosítania kellene a Kartában vállalt kötelezettségeit a roma nyelv védelmét illetően. Montenegróban további bonyodalmakat okoz, hogy a roma nyelv hiába kap védelmet a Karta által, a montenegrói alkotmány mégsem ismeri el mint hivatalos használatban levő nyelvet. A roma nyelv megfelelő oktatása mindig is problémákba ütközött mindkét országban, mivel a tanárok továbbképzése és a tananyag hiánya megnehezíti az oktatási gyakorlat megvalósítását. Úgy tűnik, nincs politikai akarat a roma nyelv hivatalos nyelvként való elismertetésére.

6. Összefoglalás

A tanulmány a kisebbségek anyanyelven történő oktatáshoz való jogának kérdését tárgyalja Szerbia és Montenegró vonatkozásában, különös tekintettel a két ország szétválását követő időszakra. Bemutatja, hogyan változott meg a nyelvpolitika a függetlenné vált államokban, kiemelve a nacionalista érzelmek felerősödését és az ezzel kapcsolatos nyelvi kérdéseket, amelyek kihatottak az oktatásra és a kisebbségek nyelvhasználati jogaira. A nyelvi jogok elismerése és biztosítása mind Szerbiában, mind Montenegróban előrelépést mutat, bár a gyakorlatban még mindig számos kihívás áll fenn. Szerbiában a kisebbségi nyelvek védelme megerősödött, különösen az oktatási rendszerben. A kisebbségi nyelvek oktatását többnyire törvényekben és rendeletekben szabályozzák, a kisebbségi tanácsok aktív szerepet játszanak a nyelvi jogok felügyeletében. Az oktatási rendszer három formában biztosítja a kisebbségi nyelvek oktatását:

teljes körű oktatás a kisebbségi nyelven, szerb nyelvű oktatás kisebbségi elemekkel, valamint kétnyelvű oktatás. Az elemzés kitér az albán, bosnyák, horvát és roma nyelv helyzetére, amelyek mind Szerbiában, mind Montenegróban jelen vannak, de az állami támogatást eltérő mértékben élvezik. Montenegróban számos jogi és gyakorlati akadály nehezíti a kisebbségek nyelvhasználati jogainak teljes körű érvényesülését. A roma nyelv oktatásának biztosítása például nagy kihívást jelent, és az oktatásban tapasztalható hiányosságok miatt a nyelv fenntarthatósága veszélyben van.

Irodalom

- Bossuyt, Marc 1990. The United Nations and the Definition of Minorities. *Plural Societies* 21, 129–136. p.
- Bugarski, Ranko 2007. *Linguistics in application*. Beograd, Čigoja štampa/XX vek
- Bugarski, Ranko 2013. Language Policy and Language Reality in Serbia after 1991. In Požgaj Hadži Vesna (ed.): *Jezik između lingvistike i politike*. Beograd, Biblioteka/XX vek.
- Capotorti, Francesco 1983. *Study on the Rights of Persons belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*. New York, UN, Dept. of Public Information. 18–19. p.
- Fink, Carole 2000. Minority Rights as an International Question. *Contemporary European History* 9 (3), 385–400. p.
- Fink, Carole 2014. *Defending the Rights of Others*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Gábrity Molnár Irén 2006. *A kultúráközvetítés gyakorlata a Vajdaságban – Szerbia felkészültsége az EU-csatlakozásra*. Előadás európai uniós szakmai-közéleti konferencián.
- Gábrity Molnár Irén 2009. A regionális identitás és az Európa-orientáltság összefüggései a Vajdaságban: generációk a tájtudatról és az EU-ról. In Jancsák Csaba (szerk.): *Pillanatfelvételek a Kárpát-medencei ifjúságról*. Szeged, Belvedere Meridionale, 165–185. p.
- Göncz Lajos 2006. Iskolaválasztás Vajdaságban. In Gábrity Molnár Irén–Mirnics Zsuzsa (szerk.): *Oktatási oknyomozó*. Szabadka, Magyarságkutató Tudományos Társaság, 125–140. p.
- Lakić, Igor 2007. Crnogorski jezici – traženje identiteta. In Granić, Jagoda (ed.): *Jezik i identiteti/Languages and Identities*. Zagreb–Split, HDPL.
- Šabić, Norbert–Brankovic, Jelena 2013. *Europeanising national research policies: the case of Serbia*. Belgrade, Serbia, Centre for Education Policy.
- Wolfrum, Rüdiger 1993. The Emergence of ‘New Minorities’ as a Result of Migration. In Brömann, Catherine–Lefebvre, René–Zieck, Marjoleine (eds.): *Peoples and Minorities in International Law*. Boston, Springer, 161–164. p.

Dokumentumok

- A felsőoktatási törvény Szerbiában – Zakon o visokom obrazovanju. Letölthető: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_visokom_obrazovanju.html
- Az általános iskolai oktatásról és a középiskolai oktatásról szóló törvény Szerbiában – Закон о основном образовању и васпитању. Letölthető: <https://pravno-informacioni-sistem.rs/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2013/55/1/reg>
- Az ENSZ Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya. Letölthető: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=97600008.tvr>
- Az óvodai nevelésről szóló törvény Szerbiában – Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju. Letölthető: <https://www.paragraf.rs/propisi/zakon-o-predškolskom-vaspitanju-i-obrazovanju.html>

GERGELY HLADONIK

THE RIGHT TO EDUCATION OF NATIONAL MINORITIES IN THE MOTHER TONGUE IN SERBIA AND MONTENEGRO AFTER THE SEPARATION OF THE TWO COUNTRIES

The study discusses the issue of the right of minorities to education in their mother tongue in Serbia and Montenegro, with a special focus on the period following the separation of the two countries. The study shows how language policy in the newly independent states has changed, highlighting the rise of nationalist sentiment and related language issues that have affected education and language rights of ethnic minorities. Recognition and safeguarding of language rights in both Serbia and Montenegro has shown progress, although a number of obstacles remain in practice. The analysis specifically addresses the situation of Albanian, Bosnian, Croatian and Roma languages, which are present in both Serbia and Montenegro but benefit from different levels of state support.

A SZLOVÁKIAI MAGYAR LEVÉLTÁR KALAUZA

MOLNÁR IMRE

Emléktöredékeim Tóth Károlyról és a rendszerváltozás hajnaláról*

Kezdetben volt a színpad, mármint az irodalmi színpad, s a vele egy töről fakadó klubmozgalom. Mindkettőt feszítette s hajtotta a bennünk rejlő visszatartathatlan közlési vágy. Vagyok, tehát szólni akarok, mert mondanivalóm van...Tóth Károly is a galántai Vág kisszínpad és a vágsselyei Vörösmarty Klub háza tájékáról, tehát a Mátyusföldről érkezett Pozsonyba, ahol 1977-ben kezdtük meg tanulmányainkat a pozsonyi Comenius Egyetem magyar-történelem szakán. Karcsi olyan személyiségek társaságából érkezett, mint amilyen Szanyi Mari, Lőrincz Jocó, Pék Laci, Szabó Frici, Tóth Lajos volt, no meg aztán el ne feledjem, ott volt a csapatban egy későbbi sorstárs, Csanaky Eleonóra is. Amíg a klubmozgalom nemzedékem számára a hiányzó ismeretek megszerzésének alkalmi fóruma volt, a színpad sokkal inkább a némaságra kárhóztatott társadalom szellemi szóvivőjének szerepét próbálta felvállalni. A színpad, ahol egyszerre lehetett alkotni és alakulni, de mindenekelőtt közösséggé, csapattá, (már-már) családdá válni és változni s mindezt azért, hogy a kimondott szó a viták tüzeiben megédződve még hitelesebb, még igazabb legyen. Mert megszólalni, beszélni kellett, kimondva a lehetetlent, felnyitni a szemeket, „hogya látva lássanak”, s néven nevezni a gonoszt. Ezt követően pedig gyógyítani az általa okozott sebeket. Kimondva vagy kimondatlanul erre vállalkoztunk, se többre, se kevesebbre, mi néhányan, akik 1978-ban egy izsai előfelvételis nyári építőtáborban, régi római köveket kapirgálva találtunk egymásra. Őszől már a Comenius Egyetem magyar szakosaiként kötöttünk, ma már bátran mondhatom, életre szóló barátságot vagy inkább szövetséget egymással. Innen kerültünk a malomvölgyi diákotthonba, ahol zajos kollégiumi éjszakákba nyúlóan folytatódtak véget soha nem érő beszélgetéseink. Ezekben a sokszor kiabálva, hadonászó érvekkel, még többször elfojtott hangú suttogással vagy épp elfúló lélegzettel végtelenített beszélgetésekben kívántuk megnevezni kisebbségi és többségi nyomorúságunk okait, s kerestük annak módját, hogy félelmeinket legyőzve miként tudnánk a cselekvés és a tettek

* Elhangzott 2019. október 28-án Budapesten, a Tóth Károly-emlékkonferencián. <https://kisebbsegkutato.tk.hu/esemeny/2019/10/az-orok-epitkezo-toth-karoly-19592016-emlekkonferencia>
A következő dolgozat, Szarka Lászlóé is ide tartozik.

mezejének közelébe merészkedni. Társakat kerestünk, előbb olyanokat, akiknek példájából bátorságot tudunk meríteni saját igazságaink felismeréséhez. Majd társakat kerestünk a felismert igazságot gyakorlattá változtatni akaró stratégia kidolgozásához és megvalósításához. Mindezt azért, hogy a felismert igazságot megfogalmazni, közzétenni, azaz érthető módon leírni, kinyomtatni, sokszorosítani és terjeszteni tudjuk.

Így, ebben a környezetben született meg a vers, a novella, a kritikai irodalom, majd célkeresztbe került az annyira áhított és tervezett tanszéki újság, melynek nagyjából már az első száma és a neve is megvolt: *RáMa*. Egy virtuális lap, melynek emléke máig ott él a lelkünkben, talán leginkább azért, mivel engedélyezésére sose került sor. Maradt tehát a szövetségesek keresése, s erre kitűnő terepnek bizonyult a korabeli Pozsonynak a maihoz képest összehasonlíthatatlanul pezsgőbb irodalmi élete, klubmozgalma, megannyi szellemi műhelyként létező és működő kocsmája, sörözője, borozója, parnasszusinak nem mindig nevezhető szerkesztőségi szobája. De mi ezeket a köröket is tágítani szerettük volna, ezért szerveztünk a legalitás határán mozgó klubrendezvényeket előbb a JAIK-ban, majd rejtett szabadegyetemi előadásokat, saját kivitelenesű önképzőköröket kollégiumi szobáinkban. Karcsi szervezőkészsége már ekkor megmutatkozott: témafelelősökre osztotta a veszélyt vállalni merő, nemcsak egyetemista érdeklődőket, ahol kinek-kinek a maga témáját kellett kidolgoznia, majd bemutatni afféle rögtönzött kiselőadás vagy referátum keretében. A matéria a bennünket körülvevő társadalom volt, ennek működése, színe, szaga, szövete (azaz szociológiája) érdekelt bennünket, ezt szerettük volna megérteni, feltárni, nota bene megváltoztatni. Igen, nem féltünk a szótól, megváltoztatni, a változást óhajtottuk mindenáron, akár a rendszer bukását előidéző forradalom (na jó inkább sok kis forradalom, forradalmacska) megszervezése árán is. De mire ezt felismertük, már kötésig álltunk a politikai másként gondolkodás szellemi gátszakadást okozó áradatában. A felismerés, hogy nemzeti/kisebbségi közösségi nyomorúságunk a társadalom egészének megváltozása nélkül csupán Don Quijote-i (olykor Sancho Panza-i) szélmalomharc csupán, szinte vakító fénnel töltötte be öntudatunkat. E felismerést kezdetben csak szűk körben, csupán egy-két emberrel, pl. Duray Miklóssal tudtuk, mertük megvitatni, ami nem volt könnyű dolog, pláne azt követően, hogy Miklósnak köszönhetően 1978-ban létrejött a felvidéki magyarság illegitimitásban működő Jogvédő Bizottsága, melynek körleveleket, felhívásokat terjesztő munkájába már mi is bekapcsolódtunk. Miklós oldalán kikezdehetetlen érvként ott volt az a tény is, hogy ő azon kevés szlovákiai állampolgár közé tartozott, aki aláírta a Chartát, s ezzel a gondolkodásunknak is szárnyat adott. De a továbblépéshez leginkább mégis egy derült égből nyakunkba szakadó váratlan lehetőség segített bennünket, történetesen az, hogy féléves ösztöndíjat kaptunk, (amit akkoriban részképzésnek neveztek), s aminek következtében, mintha hétmérföldes csizmánk lett volna, Pozsonyból egyszerűen átléphetünk a szegedi Juhász Gyula Főiskolára.

Szegeden egy olyannyira vágyott és keresett szép új világ várt ránk, néhány egyszerű tanárral, a kitáruló, kibontakozó diákszabadság megannyi ízével, a reformláz

állapot jeleit mutató egyetemi lehetőségekkel. Az alföldi rónaság fővárosában, Szegeden elsőként ismét régi/égi szerelmünk, a színház világa ejtett rabul bennünket egy-egy pillanatra. Az akkor épp Szegeden rendező Árkosi Árpád színházának világa után szinte zarándokként kerestük fel a szolnoki, majd az akkoriban üstökösként robbanó kaposvári színházi forradalmat, de napirenden volt néhány pesti színház is, mint pl. a Víg Színházban dolgozó Ljubimov orosz rendező látomásos rendezései. Ezek az előadások valóságos alkotóműhelyek voltak (a bemutató után a foajékban rendezett nyílt vitákkal, ahol már nagyon közel éreztük magunkhoz a változás levegőjét), s megállásról itt már nem lehetett szó. Robogni, menni, tenni és tudni szerettünk volna minél előbb és minél többet. Kezdetben érdekes újdonságként hatott a nyakunkba kapott, határon túlról jövő kisebbséginek kijáró felületes sajnálkozás, de hamar rájöttünk, nekünk is van mondanivalónk a többségi létben, a kádári gulyáskommunizmus szellemi altatójába némileg belekényelmesedő honfitársaink, egyetemi hallgatótársaink számára. Volt mondanivalónk, mellyel túl szerettünk volna lépni a nemegyszer kínosnak tetsző nép/nemzeti-urbánus viták „mai kocsmáján”. Máig sem feledem a számunkra akkor már szinte természetes szóhasználatná váló forradalmi radikalizmusunkra rácsodálkozó szegedi diáktársaink tanácsalanságát. Mi, a már az égetően szükségnek vélt nagy társadalmi változást hozó kibontakozás lehetőségeit boncolgattuk, míg náluk a legfőbb kérdés gyakran az volt, hogy vajon az eljövendő nagy reformhoz vezető változtatásokat a KISZ-en belül vagy a KISZ-en kívül érdemes-e elkezdni. Újabb és újabb viták és szerelmek világa volt ez, ahol az új barátságok születése mellett épp a rendszer nyíltabb és nyitottabb természete ellenére kellett meg tapasztalnunk az ellenséges tekintetek és rosszindulat felénk irányuló villanásait is. Pozsony után itt is találkozunk kellett az ember nyomában járó rendőri megfigyelés, a besúgói hálózat világával is. Ezen nem is lehet csodálkozni, hisz Szegeden még a Komócsin elvtársak világa virult vörös televényként, ám ahol ennek ellenére is számos nagyszerű személyiséggel és kezdeményezéssel szembesülhettünk. Akkori (odaáti) diáktársaink becsületére legyen mondvá, megpróbáltak megérteni minket, s ami talán a legtöbb és egyben a legszebb volt, amit a barátságon kívül tőlük kaphattunk, hogy feltételek nélkül hallgattak meg és fogadtak be bennünket. A szegedi egyetemen közel jutottunk az álmaink egyik ágának beteljesedéséhez, a *Gondolatjel* szerkesztéséhez, a lap hangnemének egyre bátrabb, radikálisabb hangúvá átalakításához. A szegedi *Gondolatjeltől* aztán csak egy lépésre volt a magyar „második nyilvánosság”, a szamizdat világa, melynek olvasása, majd később határokon való átcsempészése már egyértelműen az ellenzéki stratégiai gondolkodás és cselekvés világába sodort bennünket. Reformreményeink napja itt mintha végleg leáldozott volna. Az ellenzéki körökhöz való tartozás már egyértelmű kockázatot, az áldozatvállalás lehetőségét is magában hordozta (beleértve az áldozattá válás lehetőségét is: kirúgnak az egyetemről, hazarendelnek). Érdekes, hogy számunkra ez a perspektíva soha nem jelentett megtorpanást vagy meghátrálást. Sokkal inkább a tudatos cselekvés, az eltökélt változtatni akarás szándékát erősítette

bennünk. Az egyre szaporodó szegedi, majd pesti ellenzéki rendezvények, az olykor-olykor már a terekre is ki-ki lóduló elégedetlenség csak erősítette azon meggyőződésünket, hogy jó irányba haladunk.

Szegeden terek, térképek és határok nyíltak ki előttünk. Nemcsak a második nyilvánosság pesti, majd általunk is létrehozott szegedi körei felé, hanem a határon túli honfitársaink világának megismerése felé is. Döbbszent szembesülések voltak ezek a harmadik külön univerzum, Erdély (Kolozsvár, Sepsiszentgyörgy) és a negyedik dimenzió Vajdaság (Szabadka, Újvidék) értelmiségi köreinek be- és lehatárolt világával, egyre inkább a Balkán felé lejtő társadalmi valóságával. Erdélybe könyvet, Bibliát kellett csempészni, Újvidékre Rubik-kockát. Cserébe onnan *Ellenpontokat*, eminően Danilo Kiš, Hamvást és Szolzsenyicint lophattunk át visszafelé jövet a határon. De az igazi tágasságot lelkünknek a lengyel Szolidaritás szakszervezet '80 augusztusában kirobbanó sztrájkmozgalma adta. Ősszel már a Varsói Egyetem, majd a Politechnika robusztus aulájának oszlopaira kiragasztott, szabadon szóló plakátviharát böngészők, néhány nappal később pedig a lódzó diákokkal sztrájkoltunk, tüntettünk együtt „a Ti és a Mi szabadságunkért”. Hajnalokig tartó lázas beszélgetések és viták után napközben a Szolidaritás jogászai, értelmiségi szakértői magyarázták, hogy miként lenne lehetőség mindazt nálunk is megcsinálni, amit ők már úgymond majdhogynem a tökéletességig kikombinálva elvégeztek. Legalábbis az akkori helyzetben mindez a megvalósult álmoknak tűnt számunkra, s talán lengyel barátaink számára is. Mert a Szolidaritás karneváli hangulatában szinte mindenki biztos volt a győzelemben. Varsó volt a hön áhított szabadságba való minidisszidálásunk célja, ahol nagyokat lehetett lélegezni egy másfajta valóság világlátásból. De Varsóból nem szerettünk hazagondolni, mert lázban égő lelkünkön azonnali úrrá lett a szkepszis: „Igen, ha nekünk volna ilyen szakszervezetünk, ilyen egyetemünk, ilyen értelmiségünk, ilyen egyházunk és valami efféle nemzetünk” – hangzottak folyamatosan a nagy sóhajokba csomagolt, többnyire egymondatos kapitulációk. Mindezt aztán némi szegényérzet is elfogta az embert, aminek ellensúlyozásaként Varsóból hazaindulva több táskányi szamizdatot rejtettünk el a vonatszerelvények ilyen-olyan, általunk biztos rejtekhelynek vélt zugaiban. A csehszlovák–lengyel határon persze mindent megtaláltak és elkoboztak, egyedül az én vászonsztyűömben maradt egyszer egy tucatnyi röplap és néhány brosúra, mert arról megfellebbeztem, hogy oda is pakoltam valamit. Bár a kopott vászontarisznia nem érdekelte vámosokat, meg voltunk győződve, hogy Budapesten, az állomáson a hekusok vagy ahogy akkor mondtuk, a titkosok várnak bennünket. Ezért remegő gyomorral, többnyire az állomás valamely oldalbejáratán távoztunk a peronról. Elkobzott szamizdat ide vagy oda, egy biztos, néhány nap múlva a szegedi egyetem faliújságjain megjelentek az egyetemisták 12 pontos követelését tartalmazó tacepaók, melyek tartalma feltűnően hasonlított a Szolidaritás Gdańskban kivívott huszonegy pontos (21xTAK) követeléseiben foglaltakra.

A félév eltelte után Karcsi, Öllös Lacival, Császár Gyöngyivel s másokkal visszament Pozsonyba, én egy ideig még Szegeden maradtam, de utunk ezt követően csak

annyiban vált ketté, hogy ugyanazt folytattuk tovább, csak a pálya, vagyis az államhatár más-más térfelén. Volt még néhány közös kiruccanás Prágába, a cseh (chartás) ellenzékkel való találkozás céljából, ami a lengyel barátainkkal való találkozáshoz mérten ugyan kisebb reménykedéssel, de mégis hasonló lelki töltettel ajándékozott meg bennünket. Prága, Varsóhoz képest mégiscsak hazai pályának számított. Ettől kezdve azonban felosztottuk egymás között a területeket. Én jobbára a magyar ellenzékkel, Karcsi, Laci, Sándor Eleonóra és a pozsonyi csapat a csehvel tartotta a kapcsolatot, Lengyelországba pedig felváltva jártunk más-más helyszínre, amíg lehetett (vagyis az 1981-es hadiállapot bevezetéséig). Az én lengyel kapcsolataim új fejezetét a hadiállapot után a lengyel zárandokutakon megismert lengyel egyház szabadságpártoló tevékenysége, Jerzy Popiełuszko atya és bátor paptársai adta hatalmas reménytöbblet nyitotta meg. De ezekre az új utakra már pozsonyi barátaim nélkül indultam. Közös tevékenységünk területe egy ideig a malomvölgyi kollégiumon működtetett szabadegyetem volt, ahová többnyire én szerveztem be a magyarországi résztvevőket. Ez a szabadegyetemi forma azonban túl sok kockázati tényezőt hordott magában. Emlékszem, egy alkalommal az emeleti ablakon keresztül kellett kimenekíteni a szamizdatot, írógépet, mi egyebet, mert jött a füles, hogy házkutatás lesz a koleszban. Az új megoldás az lett volna, hogy néhány vállalkozó szellemű felvidéki fiatalat viszünk át a biztonságosabb tünő magyarországi helyszínekre, ahol ellenzéki személyiségek tartanak előadást az általunk kért vagy javasolt témákról. Néhány ilyen gyorstalpaló „áttelepülésre” sor is került Pető Iván, Bába Iván, később Szentiványi István és barátai logisztikai szervezésének segítségével. A cél maradt, de a hozzá vezető szándék megvalósítása tehát Pozsonyból egy időre átkerült Budapestre. E találkozókon továbbra is olyan hiánytémákat rendeltünk meg jeles és készséges előadóinktól, melyekhez odahaza nem tudtunk hozzáférni, s melyek művelése szűkebb pátriánkban már egy jövőendőbeli szabad világ kisebb-ségj társadalmának intézményesülési lehetőségét is magában hordozta.

Közben a megboldogult Csehszlovákiában egyre keményebb támadások indulnak a magyar közösség ellen. Duray Miklós kétszeres letartóztatásával, majd bebörtönzésével párhuzamosan Tóth Karcsi aktív közreműködésével 1983 szeptemberében megalakult a Szlovákiai Magyar Iskolák Védelmi Csoportja, amely egy soha nem látott mozgósítás eredményeként borítékokba zárt felhívások százait küldte szét az országban. Ennek következtében tiltakozó levelek ezrei futottak be a kormányhoz és az illetékes hivatalokhoz. Ennek eredményeként sikerült meghátrálásra kényszeríteni a magyar nyelvű oktatás megszüntetésére kidolgozott kommunista iskolapolitika kormányzati elképzeléseit. De ez már egy ismert történet.

Tóth Karcsi útja az egyetem elvégzése után is konzekvensen haladt előre. A vágsselyei Duslo segédmunkásaként, majd a Madách Kiadó szerkesztőjeként ugyanígy konokul a maga útját járta. Ő valóban rendszerváltó ember volt, abból a fajtából való, aki vállalva a kockázatot szinte mindenről kész volt lemondani elvei megtartása, céljai

elérése érdekében. Alapos felkészültsége, széleskörű műveltsége és távlatokba mutató elgondolásai, mind-mind bizonyítékkul szolgálnak a fenti állítás igaza mellett.

Az antikommunista magyar és cseh ellenzékkal való kapcsolatai, nyílt kiállása a bebörtönözött Duray Miklós vagy a veszélyeztetett magyar iskolák megmentése mellett akkoriban már önmagában is nagy kockázatot jelentett. Emellett memorandumot szerkesztett, szamizdatot sokszorosított és illegális ellenzéki politikai összejövetelek egész sorát szervezte. Azt akkor nem lehetett tudni, milyen kimenetele lesz mindennek, s azt sem, hogy tevékenységének eredménye a siker vagy épp a börtön lesz-e majd a jövőben. Biztosan tudom, hogy ő inkább ez utóbbira volt felkészülve...

Tájainkon ritka szerencsének mondható, hogy álmaink, így Karcsi álmainak jó része is (mely oly sokak vágyálmával megegyezett) valóra is válhatott. Az Ő lakásán alakult meg a 2. világháború utáni első szlovákiai magyar független politikai szervezet, mely a parlamentbe is bejutott, s részese lehetett a felvidéki magyar társadalom, valamint az egész akkori Csehszlovákia demokratikus átalakulási folyamatának. Alapítója s vezetője lehetett az egykori koleszbeszélgetéseink során oly sokat tervezgetett tudományos intézetnek, melynek az illegális összejövetelektől kezdődően fáradhatatlan gondoskodással egyengette útját szinte élete utolsó napjaiig. Tudta, az igazi eredményt az jelenti, ha a formákat hiteles és valós tartalommal tudjuk megtölteni. S ez a felismerés adta életének további, jóval nagyobb hatósugarú és mélységű tevékenységi körét.

Szorgalmával, az emberekhez forduló bizalmával, bölcsességével és segítőkészségével a körülötte lévők példaképévé, egyfajta szimbólummá tudott válni. Nem vágyott politikai karrierre, hanem – ha kellett – kész volt a kevésbé látványos posztokon is odaadó munkát végezni a „köz” érdekében. Mert szolgálni akarta a közösséget, melyből vétetett, s amelyhez mindvégig hű maradt, még akkor is, ha minderről oly ritkán beszélt. Krédója egyedül az volt, hogy a jól végzett munka, a tisztas helytállás végül is megtermi a maga méltó gyümölcsét.

„Ennek a munkának folytatódnia kell” – mondogatta gyakran, amikor a Fórum Intézet működéséről beszélgettünk, amely nagyrészt az Ő odaadó ténykedésének köszönhetően a rendszerváltás utáni szlovákiai magyar társadalom egyik legjelentősegteljesebb intézményévé nőtt fel (tegyük hozzá: eközben a korábbi, a felföldi magyarság fennmaradását a szocializmus éveiben is szolgálni tudó intézményi struktúra szinte nyomtalanul felszámolódott).

Temetésén elmondtam azt a már legendává vált történetet, hogy Karcsi naponta, szinte mindenkit megelőzve kezdte munkáját a Fórum Intézetben, ahol délután is rendszerint utolsóként állt fel íróasztala mellől. Első rosszulletekor munkatársai már a szokásos munkakezdő értekezleten ültek – nem tudván, hogy Karcsit egy váratlan rosszullet miatt akkor már kórházba szállították (talán azért nem értesített senkit rosszulletéről, nehogy pánikot keltsen köztük) –, amikor egyikük megszólalt: Hol van Tóth Karcsi?

Legyen ez a kérdés válaszra váró záró kérdése e mostani visszaemlékezésnek is. Hol van Tóth Károly, hol vagy, barátunk, Tóth Karcsi?

Tóth Károly – az autonóm ember

Személyes emlékeim, párhuzamos, majd különváló életútjaink fontos találkozási pontjainak történetei alapján írom ezt a rövid visszatekintést.

A galántai kezdetek –Tóth Károly 1975-ben, jómagam 1968-ban iratkoztunk be az ottani gimnáziumba –, az 1970-es évek alkalmi találkozásai után tíz éven át rendszeresen és távolról tartottuk a kapcsolatokat. Miközben ők már a gimnáziumban is fordalmat csináltak, a hagyományos falujáró esztrádműsorokat sikeres komoly diákszín-padi munkával, az *Alkotó Ifjúság* címmel megjelent stencilezett lap zsengeit színvonalas diáklappal váltották fel, nekem a pesti családalapítás és pályakezdés kapaszkodói jutottak. Karcsiék a pozsonyi magyar és történelem tanszéken szembesültek a korszak ellentmondásaival. Ezért is jelentett komoly fordulatot, amikor évfolyamtársaival lehetőséget kaptak arra, hogy egy szemesztert Szegeden tanuljanak. Ez alatt gyorsan ráéreztek és rátaláltak a magyarországi vezető népi és liberális értelmiségi körökkel való együttműködés fontosságára és lehetőségeire.

Tóth Károly, Öllös László és generációjuk számára ekkortól kezdve folyamatos volt a magyarországi ellenzéki elitcsoportokkal való együttműködés: egyszerre látták és tanulták a rendszerváltáshoz vezető felelős és független gondolkodás technikáit, s hozták haza és adaptálták azokat a késői Kádár-korszaknál évtizedekkel sötétebb, neosztálinista csehszlovák „normalizáció” dél-szlovákiai hithű magyar kommunista apparatcsikok világában. Itthon pedig sikerült felvenniük a kapcsolatokat szlovákiai, majd a csehországi „másként gondolkodókkal” – ahogy a pártállami világot elutasító értelmiségieket nevezték.

Amikor 1977 júniusában friss diplomásként, csehszlovák állampolgárságomtól megfosztva búcsút mondtam Alsószelinek, Galántának, Pozsonynak és a komáromi hídon egyszeri kilépési engedéllyel átkeltem a Duna-határon, a Duray Miklós által kezdeményezett ellenzéki kismagyar világunk már több szálon szerveződött és mozgósított. Jórészt emiatt – a Charta '77 felemás magyarországi visszhangja ellenére – honatalanként Pesten is megfigyeltek a magyar biztonsági szervek. Magyar állampolgárságot szerezve Pozsonyban főleg Duray Miklóssal és a történész kollégákkal, Popély Gyulával, Varga Sándorral, Püspöki Nagy Péterrel találkoztam. Pesten pedig a Törzsök Erikaéknál kialakult pesti támogató körrel – Bencze Györggyel, Benda Gyulával, Hamberger Mihállyal, Jeszenszky Gézával – tartottam a kapcsolatokat, s velük egyeztetve jöttem át és készítettem feljegyzést a Duray-per első napjáról. Tóth Károly, Öllös László ennél jóval mélyebb magyarországi kapcsolati hálót épített ki, amelybe a szá-

mukra meghatározó liberális elitből például Tamás Gáspár Miklós, Kis János, Bencze György, Kenedi János, Solt Otília, Vajda György és a történész Szabó Miklós tartozott. Már korábban, majd a szegedi szemeszter alatt is találkoztak a magukat a népieknek mondó költőkkel, írókkal, például Illyés Gyulával, Csoóri Sándorral, Czine Mihállyal, Görömbei Andrással.

Karcsi az 1980-as években a Madách Könyvkiadó munkatársa volt és mintegy „mellékállásban” ellenzéki mozgalmat szervező értelmiségi forradalmár. Ebben különösen fontos szerepet játszott az 1983-ban Érsekújvár központtal megszerveződött Iródia mozgalom, amely az irodalmi, néprajzi, történelmi munkák, könyvek mellett egyre nagyobb súlyt helyezett a kisebbségi zsákutcs politikával való szakításra. Nem véletlenül vált nélkülözhetetlenné a Kisebbségi Jogvédő Bizottságban, az iskolavédő mozgalomban, a magyarországi, valamint a szlovák és cseh ellenzéki kapcsolatok működtetésében.

Csendesen következetes határozottságával szinte magától értetődően vált a változások itthoni magyar ellenzék vezetőjévé. Ahogy Grendel Lajos jegyezte fel naplótöredékeiben: „Tóth Károly lényegében a motorja volt az Iródia-nemzedéknek. Ő volt az, aki felemelte az Iródiát arra a szintre, amely tulajdonképpen járt neki. A Madách Kiadóban dolgozott (egymás szomszédságában ültünk évekig, míg 1989-ben a Független Magyar Kezdeményezés vezetője nem lett [...] 1986 és 89 között az egyik szellemi vezetője volt a szlovákiai magyar értelmiségnek, holott igyekezett a háttérben maradni jó barátjával, Öllös Lászlóval egyetemben. A gorbacsovi éra új perspektívát nyitott a szlovákiai magyarság számára is. Még nem tudtuk megfogalmazni a lényegét, de valamennyien éreztük, hogy a Husák-rezsim a végéhez közeledik.”

Az önszerveződő Iródia tagjaként, kritikusként ő nevezte nevén a tennivalókat. A kisebbségi magyar rendszerváltozásban reménykedő fiatal elitcsoportban Hodossy Gyulával, Balla Kálmánnal egyetértésben tudatosította, hogy a hivatalos felügyelet alatt működő csemadokos közösségépítés gyakran keveredett a szervezett és a pártállam által engedélyezett irodalmi közélettel, ami a hagyományosan irodalomközpontú magyar közélet mozgásterét, szabadságát egyaránt korlátozta. A Tözsér Árpád, Duba Gyula, Varga Imre, Balla Kálmán szerkesztette *Irodalmi Szemle* vagy az Ozsvald Árpád, Zs. Nagy Lajos, Gál Sándor fémjelzte *Hét* c. hetilap Széplak utcai szerkesztősége a magunkfajta falusi háttérű egyetemista zöldfülűknek az 1970-es évektől kezdve emberileg fontos tájékozódási pontnak számítottak. A lapszerkesztés gályapadjáról még nekik és a többieknek is szembesülniük kellett azzal, hogy az állampárt által behálózott magyar társadalmat a legjobb regényekkel, versekkel is legfeljebb ébren lehet tartani, de radikális változások elindításához az irodalom már kevésnek bizonyult. Emlékszem, amikor a galántai gimnáziumban régimódi latintanárnok vagy a vaskalapos tanár elvtársak milyen megvetéssel kezelték az Egyszemű éjszaka c. antológia iránti lelkesedésünket. Miközben magunk azt hittük, hogy Tóth Lászlóék, Varga Imréék, Kulcsár Ferencék versei forradalmat hoznak, hamarosan be kellett látnunk, hogy az antológia

legfeljebb adalék a mindenkori pályakezdő értelmiségi nemzedékek lázadásának természetrajzához.

Az Iródia megjelenése azonban két szempontból is különbözött az Egyszemű éjszakától. Egyrészt valódi önszerveződés volt, másrészt az akkori rendszer értékvilágának teljes tagadására épült. Úgy volt apolitikus, hogy a legmagasabb rendű politikum értékeit, az autonóm cselekvés szükségességét hirdette és bizonyította. Ahogy minderről Tóth Károly írta 1989 nyarán a mozgalom történetét összegző Autonómia-kísértete c. remek esszéjében: „Mert vidéken szerveződött, meglehetősen sokáig élvezhette a hivatalos irodalom és a hivatalos szervek oda nem figyelését, hogy azután úgy 1985–86 táján annál inkább lecsapjon rá az a bizonyos »bizalmatlanság légköre«, amely máig körüleng minden, nem a megszokott hivatalos elvárásokhoz igazodó kezdeményezést. A vége az lett, hogy pártvonalon az Iródia tevékenységét ellenségesnek, szocialistaellenesnek és nacionalistának bélyegezték, teljesen hivatalos és engedélyezett kiadványát, az Iródia-füzeteket pedig illegális kiadvánnyá nyilvánították, majd, amikor az Iródia ezen ádáz lépésekkel mit sem törődve tovább kívánta folytatni tevékenységét, egy rutinos aláírás szentesítette tevékenységének a felfüggesztését. Az Iródia ennél fogva máig létezik, csak 1986 szeptemberében tevékenységét felfüggesztették.”

A mindig is tagolatlan generációkban gondolkodó százéves közösségi történetünkben az Iródia fontos kísérlet volt a kisebbségi elitiek által gyakran ma is kizárólagos bölcsességgként gyakorolt nemzeti zárványgondolat – Tóth Károly kifejezésével: „megmaradás-ideológia” – meghaladására. Szerinte az 1980-as években eljött az ideje annak, hogy maguk az írástudók is leszámoljanak az irodalmi megváltás illúziójával. „Az alternatív kultúra létrejöttének a megghiúsulása azért jelent fájdalmas veszteséget, mert újra megghiúsult egy kísérlet arra, hogy kiszolgáltatottságmentesen, önállóan, a maga belső törvényeit követve, ne valamivel szemben, hanem önmagáért létezessen az irodalom, egyben olyan struktúrát is létrehozva, amely a kultúra differenciálódásának is fontos elemévé válhatott volna. Az Iródia mind a hivatalos kulturális közegeken belül, mind a kisebbségi irodalmon belül autonómia-kísértetnek bizonyult, amitől talán a kelleténél is jobban megijedtek az illetékesek, valójában azonban csak önkísértés volt, s csak kísérlet maradt.” Fontos volt ez a leltárkészítő szembenézés, mert a '89 nyarán felgyorsuló közép-európai eseményekben valódi autonóm döntésekre és cselekvésre volt szükség.

A negyvenéves közép-európai pártállami zsákutcát Csehszlovákiában végleg felszámoló és ezért megkérdőjelezhetetlenül forradalmi átalakulás az akkor harmincéves Tóth Károly fájdalmasan rövid életének új értelmet adott. Az 1989–1990-es bársonyos forradalom magyar szereplőinek munkájáról A rendszerváltás és a csehszlovákiai magyarok címmel a Fórum Kisebbségkutató Intézet által kiadott kétkötetes oral history interjúgyűjteményében Öllös László beszélgetett Karcsival. Ebből jól nyomon követhető az a több irányú aktivitás, amely a szlovákiai magyar intézményrendszer újraszervezése, átalakítása mellett kezdettől fogva nagy súlyt helyezett arra, hogy az élő magyaror-

szági ellenzéki kapcsolatok mellett minél intenzívebb kooperáció alakuljon ki a prágai, pozsonyi ellenzékiekkel. Sándor Nóra tartotta a kapcsolatokat a prágai chartásokkal, Grendel Lajos a Pesten is ismert cseh értelmiségiekhez, Balla Kálmán pedig a prágai és pesti PEN Klubhoz épített ki összeköttetéseket. Miután Duray Miklóst 1988 augusztusában kiengedték egy amerikai ösztöndíjra, ahonnan csak 1989 decemberében tért haza, Tóth Károly koordináló, vezető szerepe még jobban felerősödött. Az ekkor már Duba Gyula által vezetett Madách Kiadó magyar irodalmi szerkesztőségében Zalabai Zsigmond szabad kezét biztosított számára.

Ami a rendszerváltó magyar pozíciókat azután valóban megalapozta és működőképessé tette, az a szlovák chartásokkal való kapcsolatfelvétel volt. Miroslav Kusý, Milan Šimečka, Martin M. Šimečka, Ivan Čarnogurský, Ján Langoš, Miloš Žiak és még néhány nem kevésbé fontos vezető szlovák ellenzéki értelmiségi kezdeményezésére, az ő folyamatos rendőrségi üldöztetésük ellenére sikerült személyes találkozókat szervezni. Így például október közepén Tóth Károly és Sándor Elenonóra vágsellyei lakásán a börtönből éppen szabadult Miroslav Kusý vezetésével az említett szlovák ellenzékiekkel sikerült egyeztetni a küszöbönálló politikai fordulat feladataiban, prioritásaiban, személyi alternatíváiban. Ez a mára jórészt elfelejtett megállapodás is jelzi, nem lehet és nincs eredményes kisebbségi magyar politikai alternatíva a többségi partnerekkel való megengedezés nélkül. Ennek ugyanúgy, mint ahogy a Magyarországgal való együttműködésben az egyenrangú félként gyakorolt partnerség a lényege. Más szóval: a kisebbségi magyarság közösségként való elismerése és – ennek megfelelően – a közösségi jogok biztosítása.

Aligha véletlen, hogy amikor 1989. november 17-én a pesti ellenzéki kerekasztal delegációjának tagjaként Prágában jártam, az a Bohumil Doležal fogadott bennünket, aki a cseh ellenzékkel való találkozót Tóth Károlyékkal közösen készítette számunkra elő. Mikor azon a verőfényes novemberi napon megérkeztünk, a Národní třídán, a Cseh Nemzeti Színházzal szembeni Moldva-parti Slávia étteremben délután már kitapintható volt a feszültség. Az egyetemisták tömegekben vonultak a Hradžín mögötti Stromovkába szervezett tüntetésre. Kora este – a Prágába meg nem érkező szlovák ellenzékiek nélkül – a magyar–cseh kapcsolatokat ápoló, később Amicus kört alapító Helena Němcová lakásán kezdtük el az egyeztetéseket a cseh ellenzékiek vezetőivel. Hat-hét óra tájban megszólalt a telefon. Akkor derült ki, hogy a rendőrség összeütközött a Stromovka felől a Vencel tér felé vonuló diákokkal, s hogy halottak vannak a Národnín, az akkor ott működő Magyar Kultúra közelében... A magyar–cseh ellenzéki tanácskozás így azután kurtán-furcsán véget ért, mindannyian rohantunk a bársonyos forradalmat kirobbantó utcai ütközet helyszínére.

Én pedig pár órával később vonatra szálltam, hogy 18-án reggel Vágsellyén részt vehessek a Tóth Lajos által összehívott tanácskozáson. Nem a konferencia volt azonban a lényeg, hanem Tóth Károly autonóm politikai döntése: a konferencia után laká-

sukon döntöttek az első szabad csehszlovákiai politikai szervezet, a Független Magyar Kezdeményezés megalapításáról.

Így vált Tóth Károly Duray Miklós amerikai ösztöndíjas hónapjaiban végérvényesen az illegális körülményei közt folyt rendszerváltó előkészületek vezetőjévé. Mindezt én már csak Pestről követtem nyomon. Amikor 1989. december 10-én a magyarországi ellenzéki kerekasztal forradalmi Pozsonyt köszöntő üdvözlétének postásaként egy napon át belülről is láthattam az FMK vezérkarának működését, a VPN-nel közös munkát, a forradalmi lapszerkesztést, Karcsi akkor és ott is higgadtan, céltudatosnak tűnt.

Emlékszem, számomra egyszerre volt meglepő és magától értetődő, amikor párt-politikusként egy szűkebb környezetben bejelentette, hogy önálló magyar tudományos intézet létrehozását készíti elő. Az ő kutatóintézeti álmai, tervei a rendszerváltás előtti időkhöz, a Mihály-kapu utcai Madách Kiadóban, az Új Minden Gyűjtemény ankétjában, az ott közölt tervezetben leírt elképzelésekig nyúlnak vissza. Nem kell sokat magyarázni, miért tudtunk akkor mindannyian egyetérteni abban, hogy a pártállami évtizedek irodalomközpontú kisebbségi metakommunikációját (ami sem az irodalomnak, sem a közéletnek nem tett jót igazán) előbb-utóbb fel kell váltssa a szaktudományos elemzésekre épülő közbeszéd. Ez pedig eleve elképzelhetetlen konszolidált körülmények, kutatóintézeti keretek, hazai és nemzetközi hálózati együttműködés, a kutatási eredmények közreadása, népszerűsítése nélkül.

Merthogy a kisebbségi közösségépítésben a tisztánlátást szolgáló módszeres és idősoros kutatások éppúgy nélkülözhetetlenek, mint az egymással vitatkozó politikai pártok, a vitákban megszülető tiszta szándék és akarat. A mi '68-as nemzedékünk ugyanis hitt és remélhetően többségünk ma is hisz a többpártrendszer nélkülözhetetlenségében. Azt sohasem tartottuk azonosnak a törzsi háborúskodással, mint ahogy sokan ma már hajlanak arra, hogy az ellenzékiiséget régi reflexre hallgatva hazaárulásnak tartsák. Merthogy a kritikai tudományosság és a korrekt, pártszerű vitákban megfogalmazott közös vélemény lehet a legjobb alapja az önkritikus, tárgyilagos önképnek, ami nélkül nincs sikeres közösségépítés, csak megosztottság, szembenállás és bűnbakkeresés. Az én olvasatomban és emlékeimben Tóth Károly – a maga politikai és tudmányszervezői életművével – ezt az autonóm gondolkodásra és cselekvésre alapozott közösségépítő ideált szolgálta.

Ez az intézményközpontú, köintézetekben gondolkodó közösségtervezés Tóth Károly időszámítása szerint már 1989 előtt elkezdődött. Nem a Független Magyar Kezdeményezés-Magyar Polgári Párt körbekerítése és ledarálása után vált számára valamilyen vigaszági tevékenységgé. Ő ugyanis kezdettől fogva tisztán látta, hogy a nyitott határok közt élő, szabadon közlekedő nemzet nem csak a nyelvében, hagyományában, hanem egyre inkább a tudástermelő, tudásátadó intézményeiben él és fejlődik. Különösen a kisebbségi helyzetekben, a kiélezett identitásküzdelmekben a szilárd lábakon álló intézeti bázis képes versenyképes kínálatot adni.

Nincs korszerű közösség tudományos önelemzés, szisztematikus tényfeltárás, kritikai önreflexió, jól megtervezett alap kutatások nélkül. Tóth Károly és munkatársai önálló, független – és ennek köszönhetően – önkormányzati formákban testet öltött szlovákiai magyar társadalomkutatást műveltek. A Fórum ennek a lehetőségét teremtette meg a szlovákiai magyarság, a közösség politikusai, tanárai számára.

Az általa létrehozott intézeti modellben sikerült megteremteni azt a rugalmas és hatékony kutatósszervezési logikát és filozófiát, amely az akadémiai, egyetemi foglalkoztatási gyakorlathoz képest alapvetően a feladatorientált munkavégzést s ezzel együtt a hálózati munkát, valamint a többcsatornás finanszírozási modellt kapcsolta össze igen sikeresen. A kisebbségi magyar lokális világokat, a gömöri roma zárványokat, a kulturális intézményeket, a kisebbségi eliteket vagy éppen a kétnyelvűség sokféle változatát vizsgáló közös kutatásainkban – a projektlogika bukfcencei közt is – sikerült megtalálnunk a mindenki számára megfelelő megoldásokat. Az ő alapötletét, a *Regio* címmel indítandó csehszlovákiai magyar társadalomtudományi szemlét Tóth László kezdeményezésére Pesten hoztuk létre, s vált a *Fórum Társadalomtudományi Szemle* testvérlapjaként az egyetemes magyar kisebbségi tudományosság ma is működő folyóiratává.

Bizonyára sokféleképpen megközelíthető, miért bizonyult a somorjai modell az erdélyi, délvidéki párhuzamos történetekkel összehasonlíthatóan működőképesnek és sikeresnek. Magam is sokszor tapasztaltam, hogy Karcsit mindig is irritálták a Pozsony- vagy Pest-központú centralizáltan etnocentrikus világképek. Az itthoni magyar világot olyan magának és magáért való, autonóm kutatási térként kezelte, amelyben nem volt helye semmilyen marginalitásnak, a centrumokból elhullajtott támogatási morzsáknak. Egyenrangú partner akart és tudott maradni minden közös kezdeményezésben, tervben, fejlesztésben, kutatásban. S ezzel nemcsak munkatársai, hanem a magyar-magyar közlekedésben és közeledésben érintett minden szereplő számára mércét és követésre méltó példát állított.

FÜLÖP LÁSZLÓ

A rövid életű Mondolay család

Mondolay Pálné Pottornyai Anna végrendeletéről – 1595

Az elmúlt években már több felvidéki régi, sokszor már kihalt magyar nemesi családról sikerült írásban emléket állítani és megörökíteni őket itt, a *Fórum* hasábjain a végrendeleteik alapján. Olyan ellentmondásokkal teli középkori okirattal azonban még nem találkoztam, mint a címben említett végakaró testamentuma.

Nem véletlenül írja róla Nagy Iván a IX. kötetében a 466. oldalon: „...egyéb adatokat nem nyerhetvén a családtól, csak az általam ismert adatok és származási töredékekre vagyok kénytelen szoritkozni.”¹ Írásomban a megfelelő helyeken utalok ezekre az ellentmondásokra, pontatlanságokra, helytelenül és bizonytalanul fennmaradt adatokra: nevek, évszámok, rokonsági kapcsolatok. Ugyanakkor a másutt fellelhető dokumentumok, apró megjegyzések alapján kiderített családtörténeti eredményeket szeretném egy téma köré csoportosítva megmenteni az utókornak. Bevezetőmben csupán egyet említek: a végrendelező minden ház körüli szolgáról valamilyen formában (teljes személynév, keresztnév vagy családnév) megemlékezik. Így például a talán legutolsó szolgájáról is, akiről ezt írja: „...Egy szegény vén asszonyi állat vagyon [...] Dócziné...”, aki egy szoknyát örökölt tőle. Miközben egyetlen saját gyermekét sem említi név szerint, sem a lányát, sem a fiait. Ez utóbbinál a többes szám miatt az sem derül ki pontosan, hogy kettő, avagy három fiúról esik-e szó a szövegben.

Pottornyay Anna a testamentumát² 1595. március 1-jén mondta tollba egyik birtokán, Felsőgagyon, egy meg nem nevezett írődeáknak, aki azt végig magyar nyelven rögzítette. Az okirat eredetije később leányági házasság révén a Gömör vármegyei származású, szatmári Király családhoz került, akik Boldván³ őrizték meg az utókornak. Ezt Csoma József közölte átiratban 1901-ben a *Történelmi Tár* című folyóiratban.

-
- 1 Nagy Iván: *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. IX. Pest. 1862, 466–468. p. A későbbiekben nem hivatkozunk minden egyes rokonnál a sorozat megfelelő kötetére és az oldalszámra. Ezt csak akkor tesszük, ha fontos megállapítás, esemény kapcsolódik a nevükhöz.
 - 2 Csoma József: Mondolay Pálné testamentuma. *Történelmi Tár*, 1901, 146–160. p. Megjegyzés: a tartalomjegyzékben szereplő évszám hibás nyomtatással jelent meg.
 - 3 Boldva akkor Borsod vármegyéhez tartozott, 1727-től volt a szatmári Király család birtoka. A dokumentum családi levéltári jelzete: III. k. A. No. 123. Több családtag is számításba jöhet, hogy kinek a révén került a Király családhoz az okirat: Monay Zsófia, Monaky István és fia, Ferenc, Fülöp Mihály – nem tudjuk pontosan.

A lejegyző deák nagyon járatlan lehetett az ilyen típusú dokumentumok elkészítésében, mert az sok helyütt nem felel meg az akkor is már érvényes „jogi” elvárásoknak, szövegszerkesztésnek és külső formáságoknak. Még a nevét sem jegyezte le, nem rögzítette sem a bevezetőben, sem a záradékban. E hiányosságok miatt nem követjük a végakarat sorrendjét, hanem témakörönként csoportosítva mutatjuk be a tartalmát.

Először magáról a végrendelező személyéről és családjáról, valamint a már elhunyt férjről és familiájáról, valamint a szerteágazó és néhol teljesen követhetetlen rokoni kapcsolataikról szólnak. Természetesen mellőzve az interneten is olvasható és ott is sok bizonytalanságot tartalmazó ismertetéseket. Arról sehol sem találtunk említést, a végrendeletben sem olvashatunk róla, hogy a férjnek vagy a feleségnek előtte volt-e már házassága. (Bár ez a kérdés egy személynél, Kornis Péternél felmerül, amint majd a későbbiekben az ezzel kapcsolatos kétélyeinket tárgyaljuk.)

A pottornyai és csáthi Pottornay család a nevét a valamikori Liptó vármegyei Pottornya (Podtureň) községről vette. (A név több változatban szerepel a dokumentumokban, a végrendeletben Potornay alakban írták le.) Két kastélyuk is volt a településen. Az egyik, reneszánsz kúriát András nevű ősük építtette még a 16. században, ezt Simon barokk stílusban alakította át a 18. század folyamán. A másikat Pál a 17. század elején emeltette. Feltevésünk szerint a házaspár először a korábban épült kastélyban lakhatott. Tehát elmondhatjuk, hogy a család a gazdagabb nemesek közé tartozott. Épp ezért bizonyára nem volt véletlen, hogy tagjai a szomszéd Sáros vármegye előkelő, később kihalt Segnyey (Zsegnyey) családtagjaival többszörösen kötöttek házasságot. Az említett András lánytestvére, Pottornay Kata Segnyey László hitvese lett. András lányai, Bora és ifjabb Kata szintén e családból választottak férjet, sajnos az ő keresztnévüket sehol sem örökölték meg a családfakutatók. A későbbiekben olvasható gyámok és gondviselők között még három családtagjukat említi a végrendelet: Segnyey Bálintné „asszonyomat”, valamint Segnyey László és Pottornay Kata két fiát: Segnyey Jánost és Jónást (felesége: rosályi Kun Zsófia volt). Az előző kettőről további adataink nincsenek. Ez a sokszoros rokoni kapcsolat indokolja, hogy a végakarat az ő felügyeletükre hagyta saját kiskorú gyermekeit.

A Mondolay családról szintén kevés írott anyag maradt fenn az utókorra. Nagy Iván művében ezt a családot nem is említi a magyar nemesek között, ezért a korábban élt családtagokról nem rendelkezünk információval. A két Mondolay fiútestvér nevével 16. század közepén találkozunk Borovszky Abaúj-Torna vármegyeről szóló kötetében, amikor azt írja róluk: „A megyébe a XVI. század folyamán származik. Mondolay Péter és Pál új adományban nyerik 1569-ben Felsőgagy, Alsógagy és Újlak részbirtokot. A család már három íz után kihalt.”⁴ Pétert és fivérét, Pált csak 1582-ben iktatták be véglegesen

4 Borovszky Samu: *Magyarország vármegyéi és városai. Abaúj-Torna vármegye és Kassa.* Budapest, 1896. Az interneten oldalszám nélkül.

birtokaikba. Pál és felesége (valamint a báty) valamikor csak ezután költözhetett el a Pottornyán lévő kúriájukból ezen új lakóhelyükre, ahol nem volt kastélyuk, hanem feltehetőleg csak egy nagyobb udvarházuk; a felsorolt, közvetlen őket kiszolgáló személyek számából erre következtethetünk. Péter, a későbbi putnoki várkapitány felesége monaji Monay János egyik lánya, Klára (említett évszám: 1563) volt. Ez utóbbi házaspár Zsuzsanna nevű leányát a később még említett felsőszendi Fülő Mátyás vette el feleségül (1586 k.).⁵ Monay János lányai 1563-ban királyi adományt nyertek birtokukra, azaz fiúsítottak. A még életben lévő férfi rokonuk, Gáspár ennek ellent mondott, és nem fogadta el. Gáspár neve azért érdekes számunkra, mert a felesége ruszcai Kornis Zsófia volt – és az ő személyével lépett be először a Kornis család a Mondolayak körébe. (A Kornis rokonsággal lejjebb még foglalkozunk.)

Körülbelül ennyit sikerült e nemesi familiáról kiderítenünk, amely – mint Borovszky írja – már három nemzedék után kihalt. Későbbi utalásaink inkább már csak a rokoni kapcsolataikról szólnak, amelyek viszont nagyon szerteágazók (és utólag kibogozhatatlanok) voltak az akkori Magyarország északi, északkeleti vármegyéiben.

Amint korábban már utaltunk rá, Mondolay Pálné egyetlen gyermekének a nevét sem íratta le a végrendeletben. Neki bizonyára természetes volt akkor, hogy azokat mindenki tudja, ismeri. Azonban egy végakarat esetében, amikor esetleg csak tizenvilahány év múlva érvényes annak egy-egy kitétele a még kiskorú gyermekei esetében, akkor már elgondolkodtató ez a pontatlanság. Hisz akár pár év, de főként egy évtized alatt rengeteg változás történhet minden család életében – itt ismét utalok a lejegyző nem alapos, kevésbé hozzáértő, nem körültekintő munkájára.

Az határozottan kiderül a szövegből, hogy legidősebb gyermeke leány volt; őt minden föllelt forrás szerint Klárának hívták. Fia kettő, esetleg három lehetett. Ez utóbbira utal egy mondatban „A többi ruhából elégítsék ki az én fiaim az én kisebbik fiamat.” Más bekezdésekben azonban a többes számú fiaim szó határozottan csak kettőre utal (például csak két dajkáról szól velük kapcsolatosan, bár az egyik állítólag két gyermeket is nevelt) – nem tudjuk a valós számot eldönteni. Mindezt megzavarja az, hogy volt egy fogadott fia is az úrasszonynak. A tehetősebb nemesi családoknál ebben a korban szokás volt, hogy egy árva vagy félárva gyermeket, aki vagy egy távolabbi rokon, esetleg egy hű szolga fia/lánya volt, magukhoz vették, felnevelték és ki is házasították. Mint írja: „Az mely gyermeket gyermekségétől fogva tartottam Berthát [Bertalant?] hagyok neki két béres lovat, két tulykot...”

Azt kéri, hogy a gyerekeket ne vigyék el ebből a gagyi házból, míg „oskolába kell járatni addig az dajka viselje gongyát”, és „Kornis Péter legyen jó gongyok viselő”, ha pedig már iskolába járnak, akkor pedig a tutoraik. A végrendeletben itt szerepel a legproblémásabb személy neve, ez pedig Kornis Péteré. Vele kapcsolatos a legnagyobb

5 Nagy I.: *i. m.* VII. Pest, 1860, 549–560. p.

bizonytalanság és egyben ellentmondás. Több helyütt találkozunk azzal, hogy Annáék Klára nevű leányának ő volt a férje.⁶ Viszont az anya úgy ír a lányáról, mintha az akkor még nem ment volna férjhez, idézzük: „Ha énnekem ez mostani betegségemben holtom történnék, tehát az én magam képébe [helyettem] az én gyermekemnek elházásítására hagyom gondviselőül...”, és ezután következik annak az öt rokon asszonynak a neve, akikre ezt a feladatot bízta (Segnyey Bálintné, Fülő Mátyásné Mondolay Zsuzsanna, Kun Mártonné, András Péterné Becz Zsófia – székely nemes család sarja – és Szemerei Sebestyénné Fülő Magdolna. Ugyanakkor Kornis Pétert kilenc (!) alkalommal említi mint örökös, sőt két ízben fiamnak (nem vőmnek) nevezi. Az is kiderül a sorokból, hogy ott lakott Gagyon Anna házában. Őt jelöli első gyámként is a fiaihoz, ráhagy hat szekeres lovat, egy skarlát mentét, és rábízta több zálogos, valamint adós ügyének elintézését. (Csupán kérdésként merül föl a végrendelkezést olvasóban, hogy az anyós és veje közti szorosabb, bizalmas kapcsolatra utal mindezzel?)

De ki is volt ez a Kornis Péter? A Nagy Iván-féle terjedelmes, közel tízoldalas családleírásból⁷ sem derül ki. Az biztos, hogy a göncruszkai Kornis család valamelyik ágából származott. Egyes leírások ifjabb Boldizsár fiának tartják, ezt az állítást azonban nem tudjuk bizonyítani. (Az anyja neve, a személyével kapcsolatos évszámok mind eltérőek és bizonytalanok, a ma még élő utódok sem tudtak a RadixFórumon határozottan és egyértelműen segítséget nyújtani.) Az biztos, hogy [valamelyik] Kornis Péter Klára férje volt, ebből a házasságból azonban utód nem született, mert ennek sehol sincs nyoma. Nagy Iván szerint gyermektelenül halt meg – bár ő egy időben korábban élt Boldizsár fiaként írja le! Orgona Angelika dolgozatában azt olvashatjuk, hogy 1598 előtt (1597?) hunyt el, azaz hamarosan az anyósa halála után, tehát a későbbiekben nem lehetett a kiskorú fiúk elsőként megnevezett gyámja. Felesége 1598-ban már özvegyként szerepel az említett leírásban,⁸ ezután pedig újra férjhez ment.

Amint láttuk, a végakarat nagyon sok nevet tartalmaz. A hat gyámon és a „nyoszo lyó asszonyokon” kívül a befejezésben Anna felsorolja a tizenegy tanú nevét is, akiknek a jelenlétében készült az okirat. Ezek a nevük akkori leírásával a következők: Tornaj János szendi⁹ prédikátor, Eperjesi János gagyí prédikátor, Pánthos György nemes személy, Vadasi János (bíró? itt a központosítás nem következetes), Baczó Balázs alsógagyí bíró, Szeczi Balázs „másik” bíró, valamint az esküdt polgárok: Vida Máté, Király Antal, Barthók Benedek, Tapolcsáni Ádám és Saarosi András. (Mint már fentebb említettük, a fogalmazó íródeák neve hiányzik.)

6 T. Orgona Angelika: *A göncruszkai Kornisok. Két generáció túlélési stratégiái az erdélyi elitben (1546 k. – 1648)* Doktori disszertáció. 2007.

7 Nagy I.: *i. m.* VI. Pest, 1860, 357–366. p. Az I. tábla: 359. p.

8 T. Orgona: *i. m.* 37. p.

9 Mai neve: Szalaszend.

A főszöveg elején Mondolay Pálné végrendelete arról szól, hogy kiknek és mit zálogosított el, név szerint kik tartoznak neki, valamint hogy ő mely személyeknek adósa. Ebben a fejezetben is sok, számunkra furcsa szokást olvashatunk. Ezek közül az egyik az abban a korban bizonyára általánosan elfogadott, úgynevezett elzálogosítás volt. Ha egy személy, család anyagilag kedvezőtlen helyzetbe került, akkor zálogba adták értékes ingóságukat (általában arany- és ezüstdarabjaikat, ékszereiket), de nagyon sokszor még ingatlanjaikat is (kastély, vár, föld, szőlők stb.). Majd amikor anyagi helyzetük rendeződött, akkor ezeket visszaváltották, feltehetően valamilyen megállapodott feláron az ideiglenes tulajdonosoktól. Mondolayné első mondatai is ilyen esetről szólnak. Férje halálakor, annak „eltakarítására”, azaz temetésére kénytelen volt Fáy István¹⁰ rokonának átadni két, 124 forint értékű aranykupát. Utólag számunkra mindez érthetetlen, hisz a későbbiekben felsorolt vagyonából és egyéb jöszágaiból mindezt fedezni tudta volna, ki tudta volna fizetni. Fülöp Mátyásnál aranyos nyakbavaló, Csenyétén Szakal (Szakáll?) Istvánnál 19 forint értékű aranyozott kanna, Horváth Péternél egy kis lábas ezüst pohár volt zálogban.

A végrendeletében Anna csak a saját (leánynegyed?) részét örökíti rokonaira, szolgálóira, az elhalt férje tulajdonát a fegyvereken, a közösen szerzett lovakon, szekereken kívül sehol sem érinti, azzal nem rendelkezik. Ezért is lehet az, hogy a hátrahagyott öröksége nem nagy, viszonylag kevés számú ékszer, értékes ruhadarab, egyéb ingóság maradt utána. Ez alól csupán a tekintélyes számú állatok a kivételek: 46 tehén, 7 jármos ökör, 6 háta¹¹ és 6 szekeres ló (ez utóbbi mind Kornis Péter öröksége lett), 100 disznó malacostul, 233 juh Gagon és 200 juh Juhász Gabi (így becézve) szolgájánál a szomszéd faluban, Csenyétén.

Mondolayné több mesterember nevét, valamint a háznál tevékenykedő, őket közvetlenül segítő szolgálinak a nevét is megörökíti, ez utóbbiakra mindre hagy valami örökséget. Érdekes ezeket a későbbiekben mind megemlítenünk, hogy nevüket és tevékenységüket megörökítsük az utókorok.

Négy mestert is megnevez, akiknél valamilyen megrendelése volt. Mind a vármegye székhelyén, Kassán éltek és dolgoztak. Különben Kassáról úgy ír, mint a környék, azaz északkelet „fővárosáról”, ami abban a században, sőt, később is helytálló is volt. Császár (Csiszár? – lehet elírás vagy félreolvasás) Lőrincnél egy fringia¹² szablya hüvelyre csinálására. Ezután három aranyműves következik: Eötvös Mihálynál, Czaplár (Csaplár?) Gergelynél és Eötvös Tamásnál különböző aranytárgyak (gyűrűk – köztük

10 Fáy István (*? – †1602 k.) Abaúj vármegye országgyűlési követe, majd törökországi követ.

11 Ezek között van egy, amelyet még a férje hagyott a lányának. Ritka eset ebben a korban, hogy egy lónak a nevét megörökítették, feltehetően valamilyen nagyon pozitív tulajdonsága miatt: Calvasi. Az írásképből nem derül ki a név ejtése, így a jelentése sem.

12 Hosszú, széles pengéjű, enyhén görbülő, finom acélból készült szablya.

egy smaragd és rubin kövel –, függők, kupák, nyakláncok), hogy azokból készítsenek más aranyműveket. Az Eötvös nagybetűs írása ellenére valószínűleg nem családnév, hanem inkább az illető foglalkozását jelölte. Megjegyezzük, hogy Kassa városában több aranyműves tevékenykedhetett, ha egyszerre három személyt is megbízott ilyen kéréssel.

A továbbiakban röviden csoportosítva mutatjuk be hátrahagyott ingóságait, ezek közül csupán néhány érdekesebb darabot emelünk ki. Mivel konkrétan készpénzről nem ír, először az arany- és ezüstitárgyait sorolja föl, amelyből viszonylag kevés van. Köztük a legértékesebb egy aranylánc, amelyben 82 (!) darab arany van, egy aranyozott és egy ezüstnyelű bot. Ezt követik a női ruhaneműk, szintén kevés, azonban mind a legértékesebb anyagokból¹³ készültek: szoknya, subácska, főkötő, dolmány, zöld bársony és egy rókamállal bélelt skarlát mente, amelyet Kornis Péternek hagyott. A férje fegyverei: páncél, sisak, fegyverderék, szablyák, öt lóra minden szerszám, 11 (!) lobogó. Majd két vasas (felvasalt) szekeret és az utazásaihoz szükséges, kényelmes kocsit említ. Az élelmek közül csak a búzát, amelyből tetemes mennyiség, 290 köből volt a különböző vermekben (csak Kázmárkon 144 köből). És természetesen az akkor víz helyett ivott bor sem maradhatott ki a lajstromból.

A ház körüli szolgálai mind örökölték tőle különböző dolgokat, csak néhányat sorolunk föl ezek közül: dolmány, nadrág, mente, szoknya, saru, fejér ruha, vászon, gylcs; paripa, tulok, borjús tehén. Mielőtt az összesnek a nevét ismertetnénk, egyet feltétlenül ki kell elsőként emelnünk: Ádám szolgálja lehetett a legkedvesebb számára, mert neki Felsőgagyon egy fél házhelyet örökölt 40 forint értékben (Lantos László szomszédja mellett), mégpedig véglegesen. Ha meghalna, akkor ez a „maradékira”, azaz a gyermekeire száll, azaz övék lesz. Fiainak a dajkái Németh Bálintné (ő két! fiát nevelte) és Herczegh Katalin voltak, ők maradnak a fiúk mellett addig, amíg nem mennek iskolába. A többiekéről kevesebbet tudunk meg, néha csak a nevüket: András a férje inasa volt, Urbán (róla többet nem ír), Vadas János, Tamás, a fia szolgálja (melyiké, ha még kiskorúak?), Czecei Mihály, Bullos Mátyás, Katona András, a már említett Juhász Gabi (akinél 200 juha volt), ennek fia, Juhász Mihály, valamint Gabi testvére, Juhász András. Amint végigolvassuk a háziszolgák neveit, feltűnik, hogy a meg nem nevezett egyéb cselédeken kívül sokan segítettek a ház úrnőjének és gyermekeinek mindennapjait.

Pottornyay Anna csupán két ingatlanról tesz említést végrendeletében, mégpedig két szőlőről: az egyik Felsőgagyon, a másik Alsógagyon volt. Az utóbbi „Vida Barlobástul maradt” a családra, ennek a nevét úgy jegyezték le, hogy „hajnal nevű szőlő”. Bár a hajnal szó kisbetűsen van leírva, biztosan tulajdonnevet takar. Mivel még a volt tulajdonosa nevét is rögzítették, így nem lehet az, hogy róla nevezték volna el ezt a hegyrészt.

¹³ Kamuka – damasztzövet, tábit – habos selyem, tafota – vászonkötéssel készült selyemszövet.

Ezeket nem örökíti név szerint senkire sem, a családtagok közös tulajdonában maradtak.

Volt pottornyai kastélyukról és a hozzá tartozó birtokaikról, azok sorsáról, családja esetlegesen még ott élő tagjairól egyetlen mondattal sem emlékezik meg, még közvetett utalást sem tesz azokra.

Mondolay Pálné a 16. század végén mondta tollba végrendeletét. Borovszky szerint a család később már csak három nemzedéket ért meg. Tehát ha élő fiai felnőttkorúvá váltak és megházasodtak is, feltehetően vagy gyermek nélkül haláloztak el, vagy pedig csak lányaik születtek, akik nem vitték tovább a családnevet. Ezért az 1800-as évek második felében, amikor a hazai családfakutatás a reneszánszát élte, már nem volt közülük senki sem, aki biztos tényekkel szolgálhatott volna az akkor megjelent írássok, kötetek szerzőinek. Négy száz év elteltével pedig a még élő rokon utódok nem emlékezhetnek részletesen a kihalt családra, annak nemzedékrendi és családtörténeti adataira. Mindezek hiányában a végrendeletben olvasható ellentmondások közül napjainkban egy sem oldható föl.

POPÉLY ÁRPÁD–SIMON ATTILA

Magyar parlamenti képviselőket Csehszlovákiában

Magyar nemzetiségű képviselők
a prágai és a pozsonyi parlamentben
1918–1992

Fórum Kisebbségkutató Intézet

Köszön(t)ő

Nyílt levél a 85 éves Voigt Vilmosnak

Kedves Tanár Úr, köszöntő helyett (vagy inkább: mellett, hiszen születésnapod alkalmából a *Számodra* elképzelhető legjobbakat kívánom Neked szeretettel) most inkább valami köszönetféleséget szeretnék elrebegni. Szűk fél évszázada (kimondani is szédítő) ismerjük egymást, először inkább (részemről, diákként) egyoldalú volt ez az ismertség, gondoltam akkor, miközben egy tanszéki kiránduláson megdöbbenve szembesültem vele, hogy (noha nem Nálad írtam a szakdolgozatomat) pontosan tudtad, mi a témám. Hogy honnan? Valamelyik évfolyamtársam egy őrségi (?) temetőben referált, és amúgy Voigt Vilmos-osan feltettél neki egy keresztkérdést, én azonnal rá akartam vágni a választ, mire leintettél: „ezt magának hivatalból tudnia kell”. Tényleg büszke voltam a belém fojtott szóra. S noha azt nem állíthatnám, hogy kesztyűs kézzel bántál velünk (ad notam: „ha kimegy az épületből, nézze meg, mi van kiírva a bejárati ajtó melletti táblán: egyetem! és nem óvoda...” stb.), voltaképpen mégis folyamatosan önbizalmamat növelt (nem túl nagy sikerrel, de ez már nem Rajtad múlt), hiszen az imént felidézett eset után is rohantam az Országos Széchényi Könyvtárba, majd a második vizsgapróbálkozást kitűnő minősítéssel abszolváltam. Na lám, képes vagyok Voigt Vilmosnál is a legjobb eredményt elérni! És jöttek az ilyen, kritikával, szarkasztikus megjegyzésekkel, apró tanácsokkal, olykor csak egy grimasszal dúsított, a vad elé célzó támogató biztatások (tisztában vagyok vele: ez képzavar, de hadd maradjon így). Most nem tudom őket hiánytalanul felsorolni, de részben már máshol megtettem,¹ s egyszer tényleg össze fogom őket, egytől-egyig szedni. Amikor első, makogó német nyelvű előadásom után egy nemzetközi konferencián megdicsértél, majd hozzátetted, a jövőben azért olykor néztek fel a papírból; amikor először hívtál meg vendéglőadónak a budapesti tanszékre, én meg szabadkozni kezdtem, hogy majd miről fogok és miről nem beszélni, a megjegyzésed: „meghívtam, ebből adódóan arról beszél, amiről akar: ez egyetem!”; majd biztatásaid,

1 Az olvasók kedvéért hadd utaljak itt gyűjteményes kötetemre, ahol több, az Ünnepelettel kapcsolatos emlékezés, köszöntő is olvasható: *Kísérletek. Kritikák, vitairatok (és egyéb úri huncutságok) a néprajzi tudományok köréből*. Fórum Kisebbségkutató Intézet–Etnológiai Központ, Komárom–Somorja, 2023, 69–95. p.

hogy kapcsolódjak be a doktori folyamatba („nézzél körül a papírkosaradban”); majd disszertációm hajnalba nyúló kivesézése, órák hosszat fél fenékkal ülve keszegfalvi házunk nappalijának rozoga ülőgarnitúráján (de még jóval előtte: kisdoktorim földbe döngölő, mégis egekbe emelő, kimerítő bírálata); közös bajorországi, erdélyi, itáliai, szlovákiai utazások, amikor látszólag nem tanítottál (de hát a Magadfajta azzal is tanít, ha hallgat), csak ezt-azt elpötytyintettél, zsinórban (!), s ha az ember csak egy kicsit is figyelt, bődületesen sokat tanulhatott belőle. (Az más kérdés, hogy az ember, én! zömét el is felejtette. De ez szintén nem Rajtad múlt.) Mint ahogy, amint azt többször kifejezésre juttattad, Te is folyamatosan tanultál. Amikor első alkalommal vettél részt egy általunk szervezett komáromi nemzetközi konferencián, a zárszóban kijelentetted, hogy „most is rengeteget tanultam”. Egy pillanatra elállt a lélegzetem. Hogyan? Hogy Voigt Vilmos bármit is tanult? *Tőlünk*? Aztán idővel ezt a fordulatot többször is hallva, megtanultam: igen, az ember, még egy Voigt Vilmos is! mindenhol tud újat találni, tanulni. Aki nem, hát, ott vannak a gondok...

Ezek persze senkit nem érdeklő személyes, lelkes diáklányos rajongások, emlékek, viszont hogy a Szakma (szakma? szakmák!) mit köszönhet Neked, azt Te sokkal jobban tudod, mint én, csak jelezni szeretném, hogy valamit én is sejtek (vagy inkább: érzek) belőle, s szeretném, ha ezt tudnád. Nincs rá felhatalmazásom senkitől, de ha tehetném, a tudományelmélet, a folklorisztika (azon belül mesekutatás, parömiológia), a szemiotika, a vallásetnológia, az irodalomtudomány és még ki tudja mi (vagy ki) minden(ki) nevében szeretnék hálás köszönetet mondani. Ha valaki hallgatna rám, azt tanácsolnám, naponta olvassanak Voigt Vilmost. Bármit tőle, hiszen az egy dolog, hogy rengeteget lehet tanulni belőle, de ami a fontosabb, minden egyes sora inspiráló tud lenni. Közel hajolsz egy mondatához, és mögötte egy tárgy, addig ismeretlen vagy figyelemre nem méltatott világ bontakozik ki, ahova ha belépsz, egyszer csak egy további Voigt Vilmos-mondatba botlasz, amit, ha figyelmesen elolvasod, egy további szín pompás, eddig (legalábbis számodra) ismeretlen univerzum bontakozik ki. És most *pionír becsületszavamra*, nem mesterségesen, a szöveg érdekében kimódolt példa következik. Miután ezeket leírtam, ennyi jött ki belőlem egy szuszra (terjedelmileg ennyi szokott), esti olvasmány után kezdtem el pásztázni dolgozósobám könyvespolcán. Egy vékony könyvecske akadt a kezembe: *Eszméletcsere*. Mi a fityene ez, s egyáltalán: honnan került a polcomra? Bergson filozófiájáról van benne szó, a többi között, Dienes Valéria (ki ő?) kapcsán. (Bergsonnal először – és [szégyen és gyalázat] utoljára! – talán gimnazista vagy kora-egyetemista koromban találkoztam Babbitson keresztül.) Ágyba viszem, felütöm, egy emlékkonferencia anyaga, s mit látok benne?! Voigt Vilmos egy előadásának a szövegét: *Szemiotika – orkesztika – táncelmélet és a Bergson-fordító Dienes Valéria*. Szó van benne a tánc mellett filozófiáról, szemiotikáról... Teletűzdelve (egyik) kedvelt kifejezésbokrával: *köztudott, ismeretes, közismert*. Olyan dolgokkal kapcsolatban szűrja oda ezeket, amikről halvány rózsaszín fogalmam, elképzelésem sincs. De hát nyilván nem tarto-

zom a „köz”-be. Az olvasás során pedig, ahogy fentebb próbáltam jelezni, zenei tételbe rendezve teljes univerzumokra nyílnak ajtók, ablakok, elbűvölve, egyszersmind ingerelve az olvasót, hogy ehhez is, ahhoz is hozzáolvasson, továbbkalandozzon, böngésszen, fürkésszen...

Tessenek tehát Voigt Vilmost olvasni! Mondatja velem az értő fülekben (szemekben, fejekben) bízó örök optimizmusom...

Neked, kedves Tanár Úr, meg a hálás köszönetet mondom.

Szeretetteljes, tanítványi tisztelettel:

Liszka József

Zuzana Panczová–Gabriela Kiliánová–Tomáš Kubisa: *Národopis na Slovensku v službách Tretej ríše*. Bratislava, Ústav etnológie a sociálnej antropológie Slovenskej akadémie vied–Marenčin PT 2021, 195 p. /Etnologické štúdie, 52./

Zuzana Panczová–Gabriela Kiliánová–Tomáš Kubisa: *Volkskunde in den Diensten des Dritten Reiches. Deutsche Forscher und Forscherinnen in der Slowakei*. Berlin–Münster, LIT Verlag 2023, 190 p. /Kultur, Forschung und Wissenschaft 26./

A néprajz mint tudomány (mondhatnánk, *sajnos*, ha az ilyen érzelmi megnyilvánulás nem minősülne eleve tudománytalannak), szóval a néprajz már születése pillanatában (már amennyiben „pillanatról” beszélhetünk egy viszonylag lassan kialakulófélben lévő, teljesen, a szigorúan vett tudományos diszciplínák értelmében a mai napig *nem kialakult* – hiszen még megnevezése is folyamatosan változik! – tudományos diszciplínáról), szóval inkább mondjuk így: (ki)alakulási folyamata kezdeti szakaszától a politika szolgálóirányának szegődött. Hogy aztán az éppen hatalmon lévő politikai garnitúrák fel- és kihasználják, eredményeivel (vissza)éljenek. Az európai nemzettudatok, illetve a modern európai nemzetek, nemzetállamok ideológiai megalapozásában a 18. század végén, a 19. elején, talán túlzás nélkül állíthatom, kulcsszereppel bírtak a kezdeti néprajzi, induláskor főleg népköltészeti gyűjtések, s főleg azok eredményeinek közreadásai. Azt feltételezve (s azonnal arról meg is győződve), hogy a parasztság, a köznép az egyes nemzeti nyelvek autentikus hordozója, amiből kiindulva adottnak tartották (és ez a súlyosabb), hogy ugyanennek a köznépnak a nyelv *mellett* egyéb kulturális jellemzői is élesen kontúrozzák az adott nyelvi közösséget, s így módon a népköltészet, hit- és szokásvilág, viselet, táplálkozás, építészet stb. szintén a

nemzeti identitás autentikus tartóoszlopait jelentik. Elkezdődött (és a mai napig tart!) egy-egy adott nemzet egyedülállóságának hangos szajkózása. Nem, nem erős ez a szajkózás, hiszen tényleg idézni lehetne egy sor olyan jelenséget, hozzájuk kötődő nyelvi fordulatot, amelyek különféle nyelveken a *saját* egyedülvalóság bizonyítására ugyanazokat az érveket, szóvirágokat hangoztatják (hogy mást ne mondjak, legyen elég itt a kürtöskalács mint „tradicionális nemzeti termék” már-már a nevetségesség határát súroló esetére utalni). Állításom: nem csak az európai népi kultúrák azonos gyökereik, voltaképpen egymás variánsai, hanem a velük foglalkozó nemzeti néprajztudományok is. Itt persze nem szabad abba a hibába esni, hogy ezeket a „nemzeti néprajztudományokat” sommásan valamiféle monolitikus egységekként szemléljük (kezeljük, ábrázoljuk), de időről-időre a fősodrokra mégis jellemző a fentebb jelzett tendencia. És amikor a fősodor a politikummal egybefonódik, a *tudomány* szempontjából ez halálos ölelésnek minősülhet, hiszen a tudományt ideális esetben csak tudományos szempontok vezérelhetik. Ez a humán- és társadalomtudományok, így a néprajz esetében, finoman fogalmazva, nem egészen van így, s ahogy az alább tárgyalandó munka szerzői (mindhármán a Szlovák Tudományos Akadémia Etnológiai és Szociálandropológiai Intézetének a munkatársai) is megjegyzi (2021, 13. p.; 2023, 7–8. p.), még a totalitárius rendszerek ellenpólusként számontartott liberális berendezkedés sem mentes a tudomány befolyásolására tett kísérletektől.

Nyilván vannak fokozatok, s az alább bemutatandó könyv éppen egy ilyen, csaknem halálos ölekezés pillanatainak, a náci német néprajz második világháború alatti szlovákiai ténykedésének és térnyerésének látletét tárja eléink. Maga a szöveg először 2021-ben szlovák nyelven, elektronikus formában vált

hozzáférhetővé,¹ majd két évre rá már a német befogadóközönség számára enyhén módosított, német nyelvű nyomtatott változat is kézbe vehették.

A könyv négy fejezetre tagolódik. Az első abba a második világháború előtti (és alatti) diskurzusba enged bepillantást, amelynek hívószavai a *nacionalizmus*, *néprajz* és *kisebbségek* voltak. A második a késmárki Szülőföldkutató Intézet (*Institut für Heimatforschung*) működésébe enged bepillantást. A szepességi lokálpatrióta százszázalékos kutatóintézeteként korábban létrehozott, majd afféle *előretolt helyőrség* szerepébe emelt szervezetet, intézményt a Harmadik Birodalom hatalmas összegekkel támogatta abból a célból, hogy az ott folyó munka a birodalmi expanziós törekvésekhez szolgáltatson „tudományos” érveket. Kiemelt figyelmet kap a fejezetben a háború alatt az intézmény igazgatójának, a szudétanémet Hertha Wolf-Beranecknak (1912–1977) a szerepe. A harmadik fejezet, súlypontilag a habán-kérdés megítélésének a fényében, Franz Josef Beránek (1902–1967) munkásságát elemzi. Tanulságos az etnocentrizmusok egymásnak feszülései, ahogy a hivatalos Szlovák Állam a kutatóktól a szlovák elem hangsúlyozását várta el (a némettel szemben), s aminek kézzelfogható eredménye az akkoriban megjelent *Slovenská vlastiveda*. A német kutatók (úgy tűnik, a szlovákokkal hol együttműködve, hol nekik ellentartva) viszont a német dominancia kultúrtörténeti jelentőségét igyekeztek kiemelni. Végül a negyedik fejezet a neves szudétanémet kutató, Bruno Schier (1902–1984) szlovákiai (pedagógiai és tudományos) tevékenységét veszi górcső alá. (Az a helyzet, hogy amikor először szembesül-

tem a könyvvel, a főcím alapján arra gondoltam, hogy a szlovák kutatás náci ideológiától való érintettsége a téma, de az alcím ezt azonnal megcáfolta. Nos, Schier kapcsán viszont mégis célkeresztbe kerül néhány szlovák kutató is. De erről alább még részletesebben is szólok.) Ahogy az lenni szokott, a szövegközi archív fotókon túlmenően a könyvet bőséges irodalom- és forrásjegyzék egészíti ki.

Nyilvánvaló, hogy egy recenzió szűkre szabott terjedelmi keretei nem teszik lehetővé egy ilyen, rengeteg kapcsolódási pontot kínáló munka részletekbe menő tárgyalását. Csak egy, talán másfél szempontot vetek föl, amihez vissza kell kanyarodni a bevezetéshez. Mélységes együttérzéssel olvastam a szerzők alábbi sorait: „A 2016 óta folyamatosan végzett kutatásunk eredményei arra ösztönöztek bennünket, hogy tágabb kontextusban is elgondolkodjunk a (nemzeti) néprajztudomány és az ideológia kapcsolatának mibenlétéről. Természetesen közvetlen elődeink, személyesen ismert kollégáink is képbe kerültek, akiknek a fasiszta, majd később a kommunista totalitárius hatalom idején kellett megküzdeniük a szakmájuk iránti hűség és szeretet, a személyes ambíció és a karrierjükre gyakorolt esetleges következményektől való félelem sokszor egymással szembemenő kihívásaival. Sokan az opportunizmust választották, sőt a meggyőződéses ideológus szerepébe bújtak, többüket meg a fennálló hatalom elzárt a tudományos tevékenység lehetőségétől, mások viszont, személyes integritásuk megőrzése érdekében önkéntesen a háttérbe húzódtak, miközben a többség valamiféle elfogadható egyensúly megtalálásával próbálkozott.” (2021, 9. p.; 2023, 2. p.) Érteni vélem e sorokat, meg azt a (csak a szlovák változatban szereplő) mondatot is, amely ezeket követi („Érdekes, de nem éppen könnyű feladattal szembesültünk tehát.”), mert magam is ezt a feladatot tartom a legnehezebben elvégezhetőnek. A hazai (értsünk ez alatt szlovákokot,

1 <https://www.sav.sk/uploads/monography/40/154/fulltext/0518141503100950Narodopis%20na%20Slovensku%20v%20sluzbach%20Tretej%20rise.pdf> [utolsó megtekintés: 2024. 12. 27.]

magyart, mindegy) kutatók nyílt vagy álcázott politikai szerepvállalásaival való őszinte és kendőzetlen szembenézés kérdését. Ami a német kutatást illeti, annak náci érintettségével a német szakmai utókor több felvonásban is szembenézett, a lényegi vonásokat (azt hiszem) feltárta. Viszont tudjuk, hogy az ördög a részletekben rejlik, ezért nagyon is helyénvaló és fontos a most szóban forgó könyv szerzőinek alapos, tényfeltáró munkája. Amely, ahogy arra már utaltam, nem kerüli meg a szlovák kutatók érintettségével való szembenézést sem. Szerepel a kötetben egy „leleplező” archív fotó (ebben a mai világban divatos politikai karaktergyilkosságok „bizonyító erejű” aduásza lehetne), amin öt alak lépdel mosolygós vidámsággal a kamera irányába: Bruno Schier, Andrej Melicherčík, Mária Lacková, Soňa Žuffová (a későbbi Kovačevićová) és egy horvát egyetemi hallgató. (2021, 122. p.; 2023, 144. p.)

Kettejük viszonyulását Bruno Schier tanításaihoz a szerzők részletesebben is kibontják. Most csak röviden: Andrej Melicherčík (1917–1966) 1941-től Schier asszisztense a Szlovák Egyetem bölcsész kara néprajzi szemináriumában, egy szemesztert Lipcsében is eltölt, a kezdeti időszakban, úgy tűnik, legalábbis nagy vonalakban, átveszi Schier nézeteit, viszont nagyon gyorsan inkább Bogatyrev, illetve a funkionalista-strukturalista szemlélet követőjének szegődik, ahogy (a képen 22 éves) Soňa Žuffová (1921–2009) is. Utóbbi hatvan évvel később egy interjúban élesen elhatárolódott Schier nézeteitől. Akkor már könnyű volt, tehetjük hozzá rosszmájúan, de hát egy nagyon rövid időszak volt ez, ő ráadásul egyetemista, s amikor első, meghatározó funkionalista-strukturalista ihletettségű tanulmányai nem sokkal később megjelentek (1946, 1947), nos, akkor sem volt már oly nehéz látni a náci eszmék tarthatatlanságát. Az ilyen tanulmányok viszont nem az egyik napról a másikra születnek. A képen ellenben önfel-

ledten mosolyognak és lépdelnek egy szebb jövő felé... Akár (a szarkazmust fokozandó!) az 1938-ban bevonuló magyar honvédeket fogadó boldogságot sugárzó „felvidéki magyarok”, vagy az ötvenes (és későbbi) évek május 1-jei felvonulásának résztvevői örömtől ragyogó arcai...

Rudolf Bednáríkról (1903–1975) ilyen, legalábbis publikus kép nem maradt fenn, mégis ő az, aki eszmerendszerében a legközelebb állhatott Schier náci és/vagy etnocentrikus nézeteihez, tudományos metódusához. Aki etnocentrizmusra etnocentrizmussal válaszol és a német kisajátítással szemben megvédi a szerinte szlovák csicsmányi lakóházakat. Annak feszegetésétől most tekintsünk el, hogy mennyire lehet hiteles az a hagyomány, mely szerint a 15. században a török elől ide menekülő bolgárok alapították. Mindenesetre Csicsmány mára a szlovák népi kultúra egyik, a külföld felé is terjesztett jelképe lett (lásd: útlevélügy), miközben a sajátos, kívülről festett geometrikus díszű faházak Szlovákián belül is egyedinek számítanak. Akár a matyó hímzés mint magyar nemzeti jelkép...

És akkor, ha már úgyis erre kanyarítottam mondataim fonalát, engedtessek itt meg egy kis kitérő a korabeli magyar néprajzkutatás irányába. Merthogy a szembenézés nem történt meg. Két, legalábbis problematikus munkát hozok fel példaként. Az egyik az első bécsi döntést követő 1938-as terület-visszacsatolásokat ünneplendő, 1939-ben megjelent, *A visszatért Felvidék adattára* című kötetben látott napvilágot Manga János tollából, *A visszatért Felvidék néprajza* címen. A kor egyéb propagandakiadványaihoz (pl. Juhász Vilmos: *Felvidék! A visszaszerzett és a még visszavárt Felvidék története, mai élete, kultúrája, földrajza, néprajza, műemlékei*. Budapest, 1939) képest ebben nincs kikacsintás a további területszerzésekre... Noha! Noha Manga nemes egyszerűséggel „visszatért Felvidék” címen olyan területek népi kultúrájára

ról is beszél, amelyek az akkori Szlovákia kereitei között *maradtak* (pl. Zoboralja), vissza-visszatérő szófordulata az „ősi halászélet”, „ősi házassági forma”, „ősi évkezdő ünnep” stb. Ha jól számolok, egy alkalommal említi a térségben élő szlovákokat egy hiedelemalak kapcsán. Erről egy másik, Manga számára szervezőként használt munka jut az eszembe, mégpedig Györffy István „szellemi végrendelete” (*A magyar néphagyomány és a nemzeti művelődés*. Budapest, 1939), amelynek egyik fejezetcíme (*Nemzetiségeink és a magyar néphagyomány*) minimálisan meg kell, hogy hökkentse az embert. Aztán, ha elolvassa a fejezet első sorait, ez a meghökkenés dermedtövévé kezd válni: „Habár a velünk együtt élt nemzetiségek: tótok, oláhok, szerbek, horvátok, sokácok, vendek, magyaroroszok anyanyelvüket megtartották, mégis sokkal inkább magyar hagyományok szerint élnek, mintsem ők és a magyar közvélemény gondolná. Részint nyelvi különállásuknál, részint határszéli településüknél fogva minden magyar műveltség hatás később jelentkezik náluk, ennél fogva tovább is őrzik azokat, mint a magyarság, mely mint magasabb műveltségű, jobb területeken élő, vezetésre hivatott nép hamarabb újít.” (Györffy 1939, 58. p.)

Nem állítom, hogy náci (pedig de!), de hogy mélységesen etnocentrikus és a korabeli magyar kormányzat revizionista politikáját kiszolgáló, felsőbbrendűséget hirdető szövegekről, szövegkörnyezetekről van szó, az egyértelmű. (Érdemes lenne egyszer mélyebb, összehasonlító analízis tárgyává tenni a korszak szlovák és magyar néprajzi szintéziseit!)

Mindamellett egy-egy kulturális jelenség gyökereit kutatni nem ördögtől való dolog. És most egy tudatosan nem a könyv közvetlen tárgyába vágó példát hozok, hanem megmaradok még egy csöppet Györffy vonzásában. Hogy hogy is van ez? Ki mit és kitől vett át? Az 1980-as évek második felében szlovákiai magyar néprajzkutatók egy csoportja a szlová-

kiai Kisalföld néhány magyar településén végzett monografikus kutatásokat. Köztük az Ipoly menti Lelédén is. Az akkor szinte színmagyar falucska különféle néprajzi aspektusait vizsgáltuk, majd a kutatás legvégén derült ki, hogy a mai lelédiek őseit a 18. század végén, a török kiűzése után az esztergomi káptalan telepítette ide a többi között Liptó megyéből. A 20. század elején a faluban az idősök egymás közt még szlovákul beszéltek. A kutatás idejére viszont a település magyarrá vált. Föltehető (és föl is teendő!) a kérdés, ezek a nyilvánvaló szlovák gyökerek vajon tetten érhetőek a ma (vagy közelmúlt) mindennapi kultúrájában? A táplálkozásban például? Vagy a hiedelem- és szokásvilágban? Később kapcsoltunk, az akkori kutatás során ezeket a kérdéseket már nem vizsgálhattuk, viszont azóta is foglalkoztatnak. És valós, korántsem szórványos jelenségekre mutató kérdések ezek. Lehet itt utalni Jozef Ludovít Holuby (1836–1923) tanulmányára, amely a Galgóc környéki egykori magyar, Holuby idejére elszlovákosodott falvak magyar kulturális vonatkozásait tárgyalja, Bodnár Mónika szép dolgozatára a Kassa közeli Horváti magyarrá vált ruszin lakossága kulturális jelenségeiről, a Nyitra környéki települések évszázadok alatti nemzetiségi, a magyar és a szlovák közti ide és oda ingadozásairól (asszimiláció–disszimiláció), de ugyanúgy, ahogy (és itt visszakanyarodom jelen recenzió közvetlen tárgyához) szülőfalum (Köbölkút) és a szomszédos Német-Szőgyén esetére: a mára elmagyarosodott egykori német lakossága a mai kultúrán ott hagyta-e és ha igen, konkrétan miben, a névjegyét? Szóval csak oda szeretnék kilyukadni, hogy az ilyen kutatások, még ha sokszor csak kevés és szerény megbízható eredményt ígérnek is, nem tekinthetők megalapozatlannak és fölöslegesnek. És nem azért, mert ezek az eredmények bárkit, bármely politikai hatalmasságot is területi (vagy egyéb) igények hangoztatására jogosíthatnának fel, hanem egyszerűen azért, mert

szeretnénk közelebb kerülni egy valós múltismerethez, a honnan jöttünk, hol vagyunk és merre tartunk kérdéseinek a megtárgyalásában.

A fentiek megfogalmazásához (bocsánat, de most kapok észbe, hogy szinte csak) ürügyként szolgáló kiadvány célja, a szerzők világos megfogalmazása szerint is, hogy hozzájáruljon a néprajzi tudományok egészséges (ön)reflexiójához. Noha, amint arra a bevezetőben már részletesebben is kitértem, a néprajz, igaz, változó mértékben és intenzitással, de mindig is kiszolgálója és kiszolgáltatottja volt a regnáló ideológiáknak, politikai rendszereknek. A magyar olvasó számára hadd hozzam ide példának Kovács Ákos eléggé nem méltányolt, hatalmas munkáját, *A kitalált hagyományt* (Pozsony, Kalligram, 2006), ami e kiszolgáltatottságoknak és kiszolgálásoknak sok tucatnyi megnyilvánulási formáját mutatja be. Jelen kötet szerzői a történelemnek egy olyan szeletét, Európának egy olyan területét választották, amikor és ahol a tudomány a hatalomért és a területi igények igazolásáért folytatott harc katonai stratégiáinak organikus része lett. Noha tudományos diszciplíná(i)nk eredményei első ránézésre sokszor öncélúnak tűnnek, némi szarkazmussal: a „társadalmi hasznosíthatóság” kézzelfoghatósága nem annyira szembeötlő (ott van az persze, még ha nem szemkibökő készülék formájában is), ebben az esetben egészen más a helyzet. Még ha a történelem nem ismétli is önmagát (jómagam ebben sem volnék biztos), bizonyos „megoldási” formák időről-időre hajlamosak visszatérni. A bennünket körülvevő, nem túlzás: forrongó világ meg arra figyelmeztet, hogy érdemes és szükséges szembenézni a saját tudományos múltunkkal is. Beleértve ebbe a háború utáni ingadozások és sarkosságok kérdéseit is. De ez már egy másik történet. Tényleg?

Liszka József

Vörös Ferenc: Név- és nyelvhasználat a magyar nyelvterület peremvidékén. Szombathely, Savaria University Press, 2022, 336 p.

Vörös Ferenc legújabb könyve olyan nyelvészeti-nyelv földrajzi elemzéseken alapul, korábban konferenciakötetekben, antológiákban megjelentetett írásokat tartalmaz, amelyeket közös gondolat, az anyaországon kívül élő magyar beszélőközösségek név- és nyelvhasználatára kapcsol egybe. A gyűjteményben közzétett tizenkét tanulmányban a szerző egyebek között olyan fontos kérdésekre keresi és találja meg a választ, mint például: miképpen befolyásolták a határon túli magyarok név- és nyelvhasználatát a múlt század történelmi változásai, milyen következményekkel járt az utódállamokba kényszerült magyarok anyanyelv- és névhasználatának a formális szinteken való korlátozása vagy megtiltása, milyen különbségek mutatkoznak az egyes régiók nyelv- és névhasználatában. Mindezekből jól látható, hogy vizsgálódásai során Vörös Ferenc a nyelvtudomány több területéhez is kapcsolódik, kutatási eredményei elsősorban a történeti személynévtan, a modern onomasztika, a szociolingvisztika és a kontaktológia számára izgalmasak és hasznosak. A továbbiakban az egyes közlemények vonatkozásában mutatjuk be a kiadványt.

A *Nyugat-magyarországi és burgenlandi családnevek a történeti nyelv földrajz nézőpontjából* (13–49. p.) c. írásában a szerző a 18. század eleji magyar nyelvterület legnyugatibb peremével érintkező Vas, Sopron és Moson megye családnévállományát vizsgálja majd veti össze a 2009-es magyarországi, illetve osztrák-magyar határmenti régió nyelv földrajzi vonatkozásaival. A vizsgálódás irányvonalát annak tanulmányozása adja, hogy miként járulhatnak hozzá a történeti névtani kutatások a 18. század eleji Magyar Királyság magyar nyelvterületének nyugati peremére jellemző nyelvi-etnikai viszonyok körülhatárolá-

sához. Ehhez Vörös meggyőződése szerint alapvetően a térség német, szláv és magyar eredetű családnevei nyelvi alkatának vizsgálata szolgálhat közvetett támpontul. Az élénk tárt névanyag középpontjában az Unger családnév áll, ezt követi az -ics végű szláv eredetű családnevek, majd a -mann utótagú nevek téri tagozódásának vizsgálata. A továbbiakban a szláv eredetű -szky (-ský) képzős nevekkal és azok nyelvöldrajzból levonható tanulságaival foglalkozik a szerző, majd a Rozmán családnév lexikális típusa alá besorolható névváltozatok morfofonetikai kérdéseit boncolgatja. A vizsgált családnevek sorát a magyar névképzésnek tekinthető Nagy név háttérben álló sokféle motiváció zárja.

A Családnév-regionalizmusok a 18. század eleji Magyar Királyság nyugati térségéből (51–76. p.) c. dolgozatában a szerző arra a földrajzi területre irányítja a figyelmet, amelyet az első világháború befejezése után Ausztriához csatoltak. A szóban forgó régióban három fő etimológiai réteggel, döntően német, kisebb részben pedig szláv és magyar eredetű családnevekkel találkozhatunk. A jellegzetes német és szláv névképzések morfoszemantikai típusai alapján végzett vizsgálatok összegzéseként Vörös megállapítja, hogy a történelmi Sopron, Vas és Moson megye területén a népességi és gazdasági viszonyok 1720-as országos összeírása döntő többségében német eredetű családnevekről tanúskodik; ugyanakkor úgy véli, hogy „egy-egy név eredete és viselőjének nyelvi-etnikai hovatartozása között többnyire nincs szükségszerű összefüggés, hiszen az etimológia sokkal inkább a névadó közösséget, mintsem a névgazdát jellemzi”. (61. p.) A dolgozat részét képező térképmellékletek szerint a németiség jelentős helyi többséget alkotott a Magyar Királyság legnyugatibb megyéiben, de a régióba a 15. századtól előbb szórványosan, később tömegesen betelepülő horvátok is jelen voltak a teljes nyugati határszáron. A magyar eredetű családne-

vek kis számát a szerző azzal magyarázza, hogy a nemesi kiváltságokkal rendelkező őrvideki települések népessége kívül esett az összeírók látókörén (történelmi források szerint a katonai hatóságok nem engedték a határőrvideki lakosságot összeírni), így személynévanyaguk nem lett feljegyezve.

A felsőpulyai magyarságról az ezredforduló után két évtizeddel (77–92. p.) címmel közzétett írás keletkezését az a Felsőpulyán (Oberpullendorf, Ausztria) végzett terepmunka inspirálta, mely a szerző szakmai vezetésével valósult meg 2016-ban. Az összegyűjtött adatok feldolgozását megelőző kitekintés arról tanúskodik, hogy a település népességének jelentős részét egykor őshonos magyarok alkották. 1910-ben Felsőpulya lakosainak már csak 36,67%-a, száz évvel később, 2010-ben pedig mindössze 22%-a vallotta magát magyarnak. Annak ellenére, hogy az Osztrák Szövetségi Kormány 2000. évi állásfoglalása szerint a településen a német nyelv mellett a magyar is hivatalos státuszt élvez, az őshonos magyar népesség identitása – más, magyar hagyományokkal rendelkező felső-őrségi településekhez hasonlóan – megváltozott: nem magyaroknak, hanem osztrákoknak vallják magukat. Vörös úgy véli, hogy az efféle önazonosság-tudat háttérben az áll, hogy úgy érzik, „a számukra jólétet biztosító osztrák államhoz e tekintetben is lojálisnak kell lenniük”. (83. p.) A felsőpulyai magyarság mára több kutató véleménye szerint a nyelvcsere folyamatának végállomásához érkezett. Ennek különböző okai vannak, közülük a szerző elsőként nevezi meg a késve érkezett kisebbségvédelmi intézkedéseket, amelyek, ha időben jönnek, még megállíthatják volna a folyamatot.

A Népességmozgás modellálása történeti és jelenkori családnévöldrajzi térképlapok alapján (93–132. p.) c. dolgozatban a 18. századi Magyar Királyság keleti peremvidékének leggyakoribb családneveit, illetve ezeknek a 2009-es magyarországi családnévállomány-

ban való előfordulását veti össze Vörös Ferenc, miközben a két idősíkból származó családnevek etimológiai rétegeinek gyakoriságára fókuszál. Vizsgálati eredményei alátámasztják azokat a feltételezéseket, miszerint létezik egyfajta korszakokon átívelő névföldrajzi állandóság, melyben egyértelműen szerepet játszik a nyelvet használó beszélőközösség konzerváló ereje. A tanulmánynak hasznos részét képezik azok a táblázatok, amelyek felvonultatják a vizsgált Árgyelán, Erdelyán, Marosán, Moldován családnevek ejtés- és/vagy írásképváltozatait, illetve ezek gyakorisági előfordulását a történeti és a jelenkori korpuszban. Vitathatatlanul értékesek továbbá azok a mellékletként csatolt kartogramok, melyek áttekinthetően szemléltetik az -inger képzős német családnevek történeti névföldrajzát, a Csémy név történeti és jelenkori névföldrajzát, valamint az Árgyelán és az Erdelyán, a Marosán és a Moldován családnevek változatainak mindkét időszámban való térbeli eloszlását települések és megyék szerinti bontásban.

A *Névhasználati motivációk a Kárpát-medencei magyar nyelvterület külső régióiban* (133–152. p.) c. írás a trianoni békeszerződés után a peremállamokban (Ausztria, Horvátország, Románia, Szerbia, Szlovákia, Szlovénia, Ukrajna) kisebbségi helyzetbe szorult magyarság személynévállományának változását vizsgálja. A szerző előbb felsorakoztatja e változások okait, melyek egy része a hatalom államnyelvűsítési törekvéseivel hozható összefüggésbe, másik része pedig a többségi társadalom névasszimilációs szándékaihoz köthető. A továbbiakban a kisebbségben élő magyarok névhasználatának jellegzetességeit az egyes utódállamokban hatályos névjogi vonatkozású jogforrások ismeretében tárgyalja. Vizsgálódásának eredményeképpen megállapítja, hogy „bármely magyarlakta Kárpát-medencei külső régió személynéves korpuszát tanulmányozzuk a formális nyelvhasználati színtereken, közös sajátosságnak fogjuk talál-

ni, hogy a 20. században a magyar beszélőközösség személyneveit tömegesen államnyelvűsítették”. (145. p.) Az egyes régiókban végbe ment folyamatok és változások rokon vonásainak részletes egybevetésétől eltekint a szerző, ehelyett olyan régiós jellegzetességeket emel ki, amelyek az adott térséget megkülönböztetik a többi régiótól.

Az *Erdélyi szótörténeti tár és a család-névföldrajzi kutatások kapcsolódási pontjai* (153–181. p.) címen közzétett tanulmányt a Szabó T. Attila regionális szótárában előforduló etimológiai és nyelvföldrajzi kapaszkodók, valamint a szócikkekben található család- és személynévi példák ihlették. Vörös Ferenc az Erdélyben jellemző családnevek közül két lexikális és egy morfoszemantikai típust állít vizsgálódásai középpontjába, az összevetéshez azonban kiinduló forrásától, az Erdélyi szótörténeti tártól jellegében teljesen eltérő korpuszt használ: az 1720-as országos családnév-állományt. A szótörténeti tárból elsőként a regionalizmusnak tekintett fazakas címszót emeli ki, párhuzamba állítva vele az 1720-as összeírásban előforduló, a foglalkozásnévből származó családnevek nyelvjárási változatainak nyelvföldrajzát. Másodikként a helynévből eredeztethető Ohaba családnév változatait vizsgálja, végül a -fi névrészes családnevek ortográfiai szempontból is nagyfokú változottságot mutató változatait tekinti át nyelvföldrajzi szempontok alapján. A dolgozat részét képező kartogramok ezúttal is megyénkénti és településenkénti bontásban szemléltetik az 1720-as országos összeírásból szerzett adatokat.

Az *Államnyelvűsített kárpátaljai személynéveink kálváriája a 20. és 21. században* (184–194. p.) c. írás az ukrán nyelvtörvények és névjogi vonatkozású szabályozások oldaláról vizsgálja a kárpátaljai magyar kisebbségek hivatalos és informális névhasználatát. A szerző saját kutatásai, valamint kárpátaljai magyarok által a rendelkezésére bocsátott, ukrán

hatóságok által kiállított személyi okmányok névadatai alapján szemlélteti a kárpátaljai magyarok névviselésének sajátosságait. A dolgozatban található 2. táblázat szemléletesen ábrázolja a magyarországi és a kárpátaljai magyar nők hivatalos és informális névhasználati lehetőségeit, s egyben alátámasztja azt a tényt, hogy a „kárpátaljai magyar nőknek sokkal szűkebb repertoárt kínál a jog, mint a magyarországiaknak”. (193. p.)

A *Peremvidéki családnév-etimológiák nyelvöldrajzáról* (195–213. p.) c. tanulmány a szerzőnek azon tapasztalatán alapul, hogy az 1720-as összeírásból ránk maradt családnévnek nemcsak az olvasata, hanem a képzésükkel kapcsolatos kérdések megválaszolása is gyakran okoz fejtörést a kutatók számára. Mivel a fentiekből következően e nevek nyelvi hovatartozásának etimológiai megközelítése nem mindig vezet megnyugtató eredményre, Vörös Ferenc néhány, a fennmaradt névkörpuszból kiválasztott példa segítségével szemlélteti a névelemzés során felmerülő problémákat. A különféle eredetű névkeletkezés kor a névalkotás módját veszi figyelembe, így több csoportot alakít ki: az elsőbe a magyarban, a másodikba a szláv nyelvek valamelyikében, a harmadikba a németben keletkezett családnévket sorolja; miközben elkülönítve kezeli azokat a neveket, amelyeknél a képzésmód alapján többféle besorolási lehetőséget feltételez. Vizsgálódásának eredményét adekvát magyarázatokkal alátámasztva a dolgozatban közzétett kartogramokon követhetjük nyomon, melyek a magyar, szláv, német, illetve német–magyar és szláv–magyar névképzéssel létrejött családnévket nyelvöldrajzát ábrázolják az 1720-as közigazgatási beosztás nyugati és déli megyéiben.

A *Horvátországi magyarok a huszonegyedik órában* (215–231. p.) c. írásában a szerző a horvátországi magyarság fennmaradásának feltételeit vizsgálja a kisebbségek nyelvi jogait biztosító szabályozásoktól kezdő-

dően az informális színtereken, az oktatásban, a kultúra és a tömegtájékoztatás területén tapasztalt nyelvhasználati jellemzőkön keresztül egészen a hitéletig. Összegzésül megállapítja, hogy bár a jelenlegi horvátországi nyelvpolitika lényegében minden nyelvhasználati színtéren biztosítja az országban élő magyar közösségek anyanyelvének használatát, kutatása során a hosszabb távú fennmaradás szempontjából több kedvezőtlen tényezőt is észlelt. Ezek közé sorolja a horvátországi magyarok viszonylag alacsony lélekszámát, a szórványban élők nyelvhasználati lehetőségeinek korlátait, a vegyesházasságok növekvő számát, a horvátdomináns kétnyelvűség erősödését, s az utóbbi következményeként a magyar nyelv presztízsének csökkenését a magyar gyökerű családokban. A fentiek következtében „Szlavónia számos magyar gyökerű falva szolgál napjainkban élő laboratóriumaként ennek a folyamatnak, illetőleg a helyi beszélőközösségekben bekövetkező nyelvcsereinek/nyelvhalálának a tanulmányozására”. (229. p.)

A *Kárpát-medencei névpolitikai sereg-számla* (233–280. p.) c. dolgozatban a szerző a tudományos, illetve politikai vonatkozású névpolitika tükrében tanulmányozza a peremországok magyarlakta régióinak helyzetét. Vizsgálódásai során állami hovatartozásuk betűrendjében veszi sorra a Kárpát-medence külső térségeinek névpolitikai gyakorlatát: alapvetően a hely-, személy- és intézménynevek használatának jogi szabályozását és gyakorlati megvalósulását állítja a középpontba, de esetenként a nyelvi tájkép alakulását befolyásoló informális tényezőkre is kitékint. A kutatás tanulságaként megállapítja, hogy a térségben „mind pozitív, mind negatív tartalmú nyelv- és névpolitika esetében találkozhatunk a) megengedő és/vagy támogató, illetőleg b) korlátozó és/vagy tiltó gyakorlatot folytató államokkal, de a kettő akár egyazon országon belül is jól megfér egymás mellett”. (236. p.)

A *Miről vallanak a kelet-szlavóniai Rétfalu hajdani családnevei?* (281–315. p.) c. tanulmányban névföldrajzi térképlapokkal ered a hajdani Baranya vármegye, ma Horvátország fennhatósága alá tartozó település egykori és jelenlegi magyar népességének nyomába Vörös Ferenc. A rendelkezésére álló névkorpusz (a rétfalui református temető magyar, illetőleg magyar eredetű személyneveket tartalmazó sírfeliratai; továbbá a település általános iskolája végzőseinek névjegyzéke az 1957/58-as tanévtől kezdődően) alapján kartogramok segítségével mutatja be a Rétfalu temetőjében gyűjtött jellegzetes családnevek, a Magdika, Ledő, Gyana/Gyanó, Tósa és Gajnok nyelvföldrajzát, összevetve az 1948-as népszámlálás adatait az 1720-as országos összeírás és a 2009-es magyarországi családnévkorpusz névadataival.

A gyűjtemény utolsó, *Melyik maradjon: a hit vagy a nyelv?* (318–336. p.) c. dolgozatában a szerző a hitélet megtartó szerepét vizsgálja a burgenlandi Felsőőr református beszélőközösségének vonatkozásában. Áttekinti a gyülekezet mindenkori előjáróinak azon döntését, melyek 1922-től, a település Ausztriához való csatolásától napjainkig biztosították/biztosítják a felsőőri beszélőközösség által használt két nyelv, a német és a magyar közötti egyensúlyozást. Fontos üzenetként tárja elénk azt a magyarnyelvűség megtartását célzó felsőőri törekvést, miszerint a 2019-es lelkési pályázat kiírásában alapvető szempontként szerepelt, hogy a gyülekezet élére meghívandó lelkész németül és magyarul is képes legyen szolgálni a híveket.

Vörös Ferenc fenti tanulmánykötete betekintést nyújt a szerző eddig megjelent 19 monografikus munkájának, valamint magyarországi és külföldi szerkesztett és lektorált gyűjteményekben, szakmai folyóiratokban közölt csaknem másfél száz tanulmányának kutatási eredményeibe. Jó alapot szolgál tovább, a történeti és jelenkori családneveket a

nyelvföldrajz keretébe ágyazó kutatások megtervezéséhez, folytatásához; a szerző módszertani alapvetései mindemellett nagymértékben segítik a személynevekkel foglalkozó fiatal kutatók munkáját. A kötetben megjelenő írások értékét emelik a kiváló minőségű, professzionálisan szerkesztett térképmelléletek.

Misad Katalin

Varga P. Ildikó: A kultúraszervező Vikár Béla. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2023, 224 p.

Varga P. Ildikó kéziratári és levéltári kutatásokon alapuló monográfiája új megvilágításba helyezi a Kalevala-fordítóként és a népköltészet gyűjtőjeként ismert Vikár Béla (1859–1945) alakját. A Vikárt mint kulturális menedzsert bemutató kötet egyrészt a levelezés tanulságait összegzi tematikus kategóriákba rendezve, az időrendtől sem szakadva el, másrészt áttekintést ad Vikár életéről és pályájáról, az életmű legfontosabb szegmenseiről. A szerző a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Irodalomtudományi Intézetének adjunktusa és az *Erdélyi Múzeum* folyóirat főszerkesztője, a finn–magyar kulturális kapcsolatok és a magyar műfordítástörténet elismert kutatója, a finn irodalom fordítója. Varga P. Ildikó korábbi műveiben is foglalkozott Vikárral: *Hiisi szarvasától a csodaszarvasig* című monográfiájában (Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2010) a magyar Kalevala-fordításokat elemezte, 2017-ben pedig Vikár Béla 600 levelét rendezte sajtó alá *Finnország egyik leg-lelkesebb diplomatája itt több mint ötven éven keresztül* címmel. A magyarországi és finnországi levéltárakból összegyűjtött Vikár-levelek nagy része finn címzettekhez szól vagy finn tárgyú, a finn nyelven írottakat maga Varga P. Ildikó fordította magyarra.

A *kultúraszervező Vikár Béla* című kötet is számos Vikár-levelet vagy levélrészletet

közöl; az esettanulmányok a leveleket megfelelő elméleti és kultúrtörténeti kontextusba helyezik, háttérinformációkat nyújtanak, feltárják a vonatkozó események láncolatát, bemutatják az értelmiségi hálózatokat és elemzik a motivációs rendszereket. Elméleti alapozásként az Itamar Even-Zohar többrendszer-elméletével összekapcsolt hálózatelmélet szolgál. Vikár több tekintetben is egy-egy kapcsolati háló csomópontjaként működik, ez leginkább a finn–magyar kapcsolatok terepére érvényes, ám szerkesztői és szervezői tevékenysége horizontjában ott van pl. a politika, a nyelvtudomány, a néprajz, de még a nőügy és a feminizmus is. A szerző a hálózatok működése mellett, illetve azokkal összefüggésben vizsgálja az önkultuszépítés stratégiáit is, ez azért is tanulságos, mivel a kultuszépítésnek fontos szerepe volt Vikár Kalevala-fordításának kano nizálódása szempontjából is.

A monográfia felvázolja a magyar–finn kapcsolatok alakulását 1945-ig. A témának nemcsak nyelvészeti, irodalmi, kulturális, hanem politikai vetületei is vannak, a személyes kapcsolatok mellett az intézményes és államközi viszonyokat is számba kell venni. Mivel az 1930-as években az intézményes kapcsolatoknak a rokonság ápolásán túl a célja az is, hogy Magyarország a készülő revízióhoz külföldi támogatókat keressen, s a turanizásgeszme egyre inkább a politikai jobboldal eszméivel azonosult, „már nem a nyelv vagy a kultúra rokon vonásai kerültek előtérbe a turáni népek kapcsán, hanem a fajiság, a vérrokonsági kapcsolatot”, ezért a „mérsékelt” Vikár a magyar–finn kapcsolatokat inkább az általa alapított La Fontaine Társaság keretein belül ápolta. Az eredetileg 1920-ban, La Fontaine meséinek kiadására létrehozott társaság célja az európai kultúrák közti közvetítés volt, s a több nyelvből is fordító Vikár ezen különös igyekezettel dolgozott, egészen 1945-ben bekövetkezett haláláig.

Az elméleti megfontolások és a kapcsolattörténeti áttekintés után az esettanulmányok a Vikár-életrajz kronológiája szerinti sorrendben tárgyalnak pár kiemelt témát, Vikár első finnországi útjától (1889) kezdve (mely Szentpéterváron és Karjalán keresztül vezetett, s melynek a Kalevala-fordítás lett a legfőbb hozadéka) a Vikár emlékezetét, kettős temetését és a temetési beszédeket tárgyaló záró fejezetig.

Vikár első finnországi útja alkalmával kezdett érdeklődni a nőkérdés iránt is, ezt követően szerkesztőként Magyarországon is megpróbálta előmozdítani a női emancipáció ügyét. A témában cikkei jelentek meg az *Élet* hasábjain, a folyóirat szerkesztőjeként pedig igyekezett női szerzőket is publikálásra biztatni, különösen az arisztokrata körökből, hiszen ezt tartotta a nőügy előmozdítása szempontjából a leghatékonyabbnak. Finnország mint követendő példa jelent meg az 1890-es években, hiszen míg Magyarországon 1896-ig nem volt leánygimnázium, a lányok csak magánúton, miniszteri engedéllyel érettségizhettek le, Helsinkiben a lányok már 1886-tól nem is leánygimnáziumban, hanem koedukált iskolában tanulhattak a fiúkkal együtt. Vikár levelezett Alexandra Gripenberg bárónővel is, a finn nőmozgalom kiemelkedő alakjával és Minna Canth írónővel, a 19. századi finn irodalom egyik legjelesebb alakjával, és közölte szövegeiket az *Élet* folyóiratban. Az *Élet* szerkesztősége 1892-ben megpróbálta előmozdítani egy alapítandó leánygimnázium ügyét, de a minisztériumból nem sikerült megszerezni rá az engedélyt.

Külön esettanulmány foglalkozik a *Westöstliche Rundschau* politikai és irodalmi folyóirattal, mely 1894 és 1896 között jelent meg, s melynek Vikár szintén a szerkesztői között volt. A lapot, mely nemzetközi összefogással született, Németországban adták ki, de Magyarországon szerkesztették, s tulajdonképpen oroszellenes jellege volt. Vikár levele-

zéséből kiderül, hogy finn szerzőket próbált a lap munkatársaivá tenni, Minna Canth *Ompelija* (Varrónő) c. elbeszélése pl. meg is jelent a lapban németül, magyarul pedig ugyanez a szöveg a szintén Vikár szerkesztette *Életben*.

A levelezésből kiolvasható háttérinformációk alapján vizsgálja a szerző Vikár akadémiai karrierrel kapcsolatos terveit, puhatolózásait, próbálkozásait és kudarcát. Vikár 1901-ben pályázott a kolozsvári egyetem magyar és finnugor összehasonlító nyelvészeti állására. Varga P. Ildikó kimutatja, hogy a siker érdekében Vikár milyen módszerekkel konstruált magának tudósidentitást, hogyan domborította ki leveleiben azokat az életrajzi tényeket, amelyeket az elérni kívánt cél érdekében fontosaknak tartott. Hivatkozik nyelvészeti tanulmányaira, a tájékozódások gyűjtésére, finn nyelvtudására és terepmunkáira, arra, hogy ő Budenz tanítványa, de arra is, hogy ő mint „a hatalmi tényezőkkel jó lábon álló” képes lenne elérni azt, hogy a tanszéket kettősszák, s még egy tanári helyet kialakítsanak. Az állást végül nem Vikár, hanem Szilasi Mór klasszika-filológus, finnugrista kapta meg, s ekkor a sérődött Vikár (akinek levelezésére egyébként nem jellemző az antiszemita hang) Szilasi és elődje, Halász Ignác származására utalva írja barátjának, Emil Setälä finn nyelvésznek: „Furcsa is, hogy a magyar nyelv tudománya mintegy örökségkép szálljon zsidóról zsidóra.” (112. p.) Ugyanakkor a szintén zsidó származású Munkácsi Bernát kompetenciáit egyáltalán nem kérdőjelezi meg; a kolozsvári egyetem zoológus professzorához, Apáthy Istvánhoz írt levelében, melyet Varga P. Ildikó szintén idéz, Vikár leszögezi, hogy finnugor és magyar nyelvészeti tanulmányai révén „Munkácsit kivéve” csak ő volna hivatott erre a katedrára. Varga P. Ildikó körütekintően, több irányból közelítve tárgyalja az ügyet, rámutat egyebek között arra, hogy Vikár ugyan folytatott nyelvészeti tanulmányokat, az egyetemet azonban nem

fejezte be (bár ez a probléma, ahogy Vikár egyik levelében utal rá, egy különengedéllyel elintézhető lenne).

Külön fejezet foglalkozik Vikár második és harmadik finnországi útjával, az 1935-ös jubileumi magyar Kalevala-kiadással, a La Fontaine Társasággal (ez utóbbiról csak röviden ír a szerző, mert a témát külön monográfiában készül feldolgozni). Vikár 1905-ben miniszteri megbízással utazott Finnországba, megismerkedett a finn politikai, művészeti, kulturális élet jelentős személyiségeivel (pl. Akseli Gallen-Kallela festővel, akinek nem sokkal később, 1908-ban a Szépművészeti Múzeumban is kiállítása volt), s fontos finn-magyar irodalmi projektek előmozdításán (a Toldi-trilógia finn és a Kalevala magyar fordításának állami támogatással megjelenő díszkiadása) ügyködött. Varga P. Ildikó a Vikár-levelezés alapján a Gallen-Kallela-szakirodalom egyes állításait is ki tudja igazítani, s rámutat a nagyszabású tervek megghiúsulásának lehetséges okaira (a Toldi finn fordítása végül elkészült, de a tervekkel ellentétben nem az Otava, hanem a WSOY kiadásában jelent meg, Vikár teljes magyar Kalevala-fordítása pedig illusztrációk nélkül jelent meg 1909-ben, pedig a tervek szerint Gallen-Kallela készített volna hozzá illusztrációkat). Később, 1935-ben, Gallen-Kallela halála után egy díszkiadást is kiadtak, Kallela fiának, Jormának a közreműködésével. 1928-ban Vikár a finn Kalevala-ünnepségek díszvendége volt, finnül tartott előadást a Kalevala magyar fordításáról (ezzel kapcsolatban az akkor Helsinkiben tartózkodó magyarok az önreklámozást vetették a szemére).

A kötet a háttéranyagok tükrében bemutat egy izgalmas, a fordítói szerzőséggel kapcsolatos vitát is: Vikár finnre fordított egy magyar színdarabot (Hunyadi Sándor Feketeszáru cseresznye című drámáját), melyet azonban a finn színházban végül a színházigazgató egyik rokonának fordításában játszott-

tak, a sértődött Vikár azonban tekintélye révén elérte, hogy az ő nevét is feltüntessék fordítóként a plakátokon és műsorfüzeteken. Varga P. Ildikó bemutatja, hogyan válik a fordítói szerzőségről folytatott vita kultúrdiplomáciai ügyvé, s milyen szerepet kap ebben a manipuláció.

A kötetet záró, *Önkultuszépítés mint marketingstratégia* című izgalmas fejezet egyebek között azt vizsgálja, hogyan járult hozzá Vikár önmenedzselése (melynek a korábbi fordító, Barna Ferdinánd lejárata is a része volt) ahhoz, miként ítéli meg a mai olvasóközönség a Kalevala magyartításait. A Vikárról mint nyelvzseniről szóló anekdota révén még tovább erősödik az a kultusz, melyet Vikár magának felépített.

Vikárt először 1945-ben Dunavecscén temették el, majd újratemették 1948-ban, amikor a Farkasréti temetőben kapott díszsírhelyet a fővárostól. A Vikár-hatástörténet fontos eleme az újratemetés, melynek, amint arra a szerző rámutatott, „az új pártpolitikai paradigmába illeszthetőség” is a tétje volt.

Polgár Anikó

Weber, Samuel: Preexisting Conditions. Recounting the Plague. New York, Zone Books, 2022. ISBN 9781942130727 (hardback) / 9781942130734 (ebook)

Ötéves a Covid-járvány. A kitörése óta eltelt időszakban számos alkotás, irodalmi mű, film stb., illetve történeti és kultúratudományi munka foglalkozott a világjárványok kulturális hatásaival. Samuel Weber *Preexisting Conditions* című könyve egyike azoknak a nagyszabású, egyben ösztönző vállalkozásoknak, melyek létrejötté a Covid-19-hez (is) kötődik. A szerző az előszóban ki is tér erre a szituációra, megemlítve egy konkrét egyetemi szemináriumhoz fűződő diskurzust, amely számára Albert Camus *A pestis* című kulcsregé-

nyének újraolvasásában nyilvánult meg. A regénnyel, az irodalmi fikcióval, majd pár hétre rá a konkrét járványtapasztalattal való szembesülés elindított (vagy beteljesített) egy folyamatot számára, amely a járványok, a járványfikciók és az emberi történelem összefonódásának újragondolását eredményezte.

Mindez aztán egy igen különleges és megfontolt, bátran kijelenthető, hogy megkevlhetetlen koncepcióként öltött alakot, melyet Weber így fogalmaz meg: „Az olyan katasztrófákkal ellentétben azonban, mint a cunamik, földrengések, vulkánkitörések és asztrális ütközések, a járványok megjelenése és fejlődése nem csupán természeti okokra, hanem a már meglévő társadalmi körülményekre is reagál. Ha a járványok előfordulását hagyományosan »látogatásként« írkják le, akkor a járványok és a már létező körülmények közötti kapcsolat azt mutatja, hogy meghívott látogatók, még akkor is, ha a meghívás minden, csak nem szándékos, önkéntes vagy egyértelmű. A pestiseket az általuk meglátogatott helyek sajátos, sőt szinguláris »előfeltételei« hívják meg. Ahogy a »látogatás« fogalma is sugallja, a csapások mindig mozgásban vannak. Az általuk kiváltott válaszoknak figyelembe kell venniük ezt a mobilitást.” (11. p.)

A könyv lényegében a járványokat lehetővé tevő preegzisztens (kb. előzetesen adott, meglévő vagy fennálló) állapotokra és válaszreakciókra (pl. az izolációra és következményeire) fókuszál, miközben a választott irodalmi művek elemzésén keresztül felnyitja a járványok nyelvi és kulturális kontextusát, felvázolva egy kultúrorvostani irodalomtörténetként is olvasható interpretációs hálózatot. A mintázatban a testamentaritás komplementer fogalmi rendszereket feltételez, melyekben a fizikai világ és a lingvisztikai kód, az egyedi és az általános, az egyéni és a közösségi, az elszigetelt és a nyilvános stb. kapcsolódik össze vagy cserélődik fel az aktuális járványdinamika fényében. „Itt – írja a szerző – a »pes-

tis» különböző megnyilvánulásait vizsgáljuk meg az emberi és környezeti feltételek pályáján belül, ahogyan azt a nyugati hagyomány írói dokumentálták, akik egy népesség közös halandóságával való szembesülését vizsgálták, ami egyben közös életük tanúságtételének is bizonyul.” (13. p.) Ennek megfelelően Weber koncepciója – és ez nem paradoxon – metonimikusan fogja át a nyugati kultúra járványtörténeteinek spektrumát.

A *Preexisting Conditions* a *The Local and the General* című fejezettel kezdődik, amely elsőrangú kezdőpontnak, egyben alapnak bizonyul. A kiindulópont a Covid-19, illetve a bakteriális és a vírus okozta fertőzés közti különbség. Mivel a Covid-19 minden idők legjobban dokumentált járványa, számos olyan következtetés vonható le a nyilvános adatok alapján, melyek egyrészt visszamenőleges érvényűek, másrészt modellértékűek lehetnek a további járványok tanulmányozásakor. Az egyik legegyszerűbb ezek közül talán az, hogy a fertőzésnek való kitettség különböző mértékben érint különböző (társadalmi) csoportokat, ahogyan a halálozásnak sem teljesen azonosak az esélyei.

Weber szerint: „Itt, mint másutt, a Covid-19-nek, akárcsak az azt megelőző járványoknak, kinyilatkoztató funkciója van: pontosan a betegségre való fogékonyságot és sebezhetőséget megkülönböztető »előfeltételek« létezését tárja fel. Mindenki halandó, de nem mindenki egyformán halandó. Vagy inkább nem mindenki ugyanolyan módon halandó. Így nem véletlen, hogy a Covid-19 megjelenése katalizátorként szolgált a társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségek előfeltételei elleni tiltakozó mozgalmak ösztönzésére.” (19. p.) Ez a változó, de számos antropológiai állandót is tartalmazó feltételrendszer előkészítette a világgjárványok kialakulását a fekete haláltól a spagnyolnáthán és a HIV-fertőzésen át a Covid-19-ig.

Webernek az ismétléssel, a rezonanciával és a várakozással kapcsolatos pontos megfigyelései már az előszóban is kiegészülnek egy irodalmi párhuzammal (ahol a szerző ismét Camus regényére utal), majd Walter Benjamin híres, a poszttraumatikus stressz szindrómával foglalkozó esszéje (*The Storyteller*) kerül szóba, amely arra a kérdésre ad választ, hogy az emberek miért mesélnek történeteket a járványokról. Weber ezután kilenc fejezetben beszél el, elemzi a járványirodalom gondosan megválasztott csomópontjait. A mintázatban a Biblia után Thuküdidész, Boccaccio, Luther, Defoe, Kleist, Artaud, Camus és Hölderlin írásai kerülnek fókuszba, melyek különböző korokban reagáltak a járványok kísérőjelenségeire, antropológiai és kulturális faktoraira, a preegzisztens állapotok kardinális tényezőire.

A fejezetek külön-külön is bevilágítják a járványszituációk által inspirált (alternatív) politikai gyakorlatokat, együttesen pedig elbeszéli a nyugati kultúra pandémiai töréspontjainak nagyon is összefüggő történetét. Weber könyve mértékadó teljesítmény, amely alapvető hozzájárulás a járványdiskurzusok megértéséhez. Szempontrendszeréből következően ugyanakkor arra is alkalmas, hogy megalapozza és élénkítse a járványirodalom legfrissebb fejezetének tanulmányozását; a Covid-19 idején született művek közül főként azokat (mint pl. Orhan Pamuk *A pestis éjszakái* című regénye), melyek komplex módon viszonyulnak valamely aktuális járvány temporális, de részben ismerős dinamikájához. Végezetül, a *Preexisting Conditions* megmutatja azt is, hogy az identitásainkat – az írás közbejöttével – miként értelmezhetjük a biopolitika és a bio-poétika köztes termékeként.

H. Nagy Péter

Raskó Gabi: Hoztok nekünk túrórudit? Külföldön élő magyar gyerekek igaz történetei. Budapest, Zazie Books, 2024, 168 p.¹

Raskó Gabi *Hoztok nekünk túrórudit? Külföldön élő magyar gyerekek igaz történetei* című könyve a diaszpóralét mindennapjaiba enged betekintést az olvasónak a gyerekek szemüvegén keresztül. A könyv szerzője végzettségét tekintve jogász, a diaszpóralét azonban meghatározó szerepet játszik az életében: családjával négyéves korában Mexikóba, majd pár év itthonlétet követően Brazíliába költöztek. 2022-től férjével és fiával együtt Balin élnek. A könyv elkészülésében nagy szerepet játszott, hogy „a fiúknak nagyon hasonló nehézségekkel kell megbirkózniuk, mint nekem kellett, amikor gyereként külföldön éltem. (...) Az ő örömeiket és gondjaikat látva jutott eszembe, hogy talán segíthetnék a külföldre költöző gyerekeknek és családoknak azzal, ha megosztom velük olyan gyerekek történeteit, akikkel mindez már megtörtént”. (11. p.) A könyv tehát azt igyekszik feltárni, hogy milyen érzésekkel rendelkeznek azok a magyar gyerekek, akik külföldre költöznek, milyen nehézségekkel kell szembenézniük és milyen élmények érik őket.

A könyv a szerző gyerekkori tapasztalataival együttvéve összesen 14 család életét mutatja be, akik többnyire a jelentősebb magyar diaszpórák központjában élnek, mint Ausztria, az Egyesült Királyság, az Egyesült Államok, találunk azonban köztük kevésbé szokványos helyszíneket is, mint Bali, Japán és Szaúd-Arábia. A történet főszereplői a gyerekek, akik elmesélik, milyen élményeket,

tapasztalatokat szereztek Magyarországtól távol, s milyen nehézségekkel kell szembenézniük. Közülük néhányan Magyarországon születtek és átölték a kiköltözés bizonytalanságát, de akadnak olyanok is, akik már másodgenerációsként a diaszpórában születtek. A hazaköltözés tekintetében is rendkívül eltérően gondolkodnak, néhányan ugyanis már visszatértek Magyarországra, vannak, akik tervezik a jövőben, és olyanok is, akik egyáltalán nem szeretnék visszatérni Magyarországra. Ennek megfelelően akár családon belül is mindenkinek mást jelent az otthon és a haza fogalma. A könyv szerzője így fogalmaz: „Mégis, bármennyit köszönhetek a külföldi tapasztalataimnak, és bármennyi időt töltök Magyarországon kívül, soha sehol nem érzem magam annyira otthon, mint Budapesten. Amikor leszáll velem Ferihegyen a repülő, és földet ér, azt érzem, hazaértem.” (130. p.) Dániel, a Dél-Afrikai Köztársaságban élő kislány azonban így fogalmaz: „Abban viszont mindketten hiszünk (ő és az édesanyja), hogy bárhol is legyünk, ha együtt vagyunk a családukkal, azokkal, akiket szeretünk, akkor jól leszünk. Afrika vagy Magyarország, vagy bármely más ország, ami fontos számomra, az elsősorban nem egy földrajzi hely, hanem egy hely a szívemben, amit érzek, amikor rá gondolkodom.” (111. p.) Máté, a szerző 12 éves fia így írja le az otthon fogalmának dilemmáját a családon belül: „Sokat szoktunk erről beszélgetni, hogy kinek mi jelenti az otthont. Papának az otthon az, ahol mi négyen együtt vagyunk és olyan az élet, amiben mindannyian jól érezzük magunkat, legyen az bárhol a világon. Mamának az otthon az Magyarország, mert ott vannak a szülei, tesói, az igazán régi barátai, és szerinte az otthon-érzést ez a sok emberi kapcsolat adja együtt, még akkor is, ha valami nem tetszik az ottani életben. (...) Mi Félixszel most Mamával értünk egyet, de ki tudja, felnőttként lehet, hogy másképp

1 Készült a Kulturális és Innovációs Minisztérium EKÖP-24-2 kódszámú Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Programjának a Nemzeti, Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával.

gondoljuk majd, ezt most még nem tudom megmondani...” (79. p.)

Az elbeszélések többségéből kitűnik, hogy a családok ragaszkodnak magyar hagyományaikhoz, kultúrájukhoz, így például az anyák napját is a magyar naptár szerint ünneplik, és a Mikulás december 6-án látogatja meg a gyerekeket. Vannak azonban olyan ünnepek, amelyeket a helyi szokásokból vesznek át, például Lorenzo és Sebastian Olaszországból január 6-án hajnalban Befana érkezését várják: „aki egy nagyon ronda, hosszú orrú és púpos, de jószágos boszorkány. Seprűnyélen repül és cukorkákkal tömi meg a zoknijainkat...” (101–103. p.) A magyar nyelv használata is kiemelt fontossággal bír a családok életében, bár néhány esetben előfordul, hogy a legkisebbek nem szeretnek magyarul kommunikálni, mert nem érzik magukat biztosnak a nyelv használatában. A magyar nyelv ismerete így négy fokozatra osztható: érti, tud beszélni, tud olvasni, tud írni. Sokaknál azonban épp a kortársakkal való kapcsolatfelvétel okozott nehézséget a nyelvi különbségek miatt, bár többségük soknemzetiségű oktatási intézménybe jár, ahol különböző nyelvű és kultúrájú gyerekekkel vannak együtt. Gyakran előforduló tényező még a gyerekek esetében a kevert nyelv, azaz a hunglish használata, amikor az idegen nyelv logikájával fejeznek ki valamit (például hidegem van a fázom helyett), vagy idegen nyelvű szavakat látnak el magyar toldalékokkal. Raskó Gabi könyvével arra buzdítja a külföldön élő családokat, hogy törekedjenek a magyar kultúra és a magyar nyelv átadására, ugyanis ez segíti a gyerekeket abban, hogy tudják, honnan jöttek, valamint kapcsolatot tudjanak fenntartani a Magyarországon élő rokonokkal, barátokkal. „Ráadásul – mivel magyarul nagyon kevesen beszélnek a világon –, különleges és ritka tudás lesz a birtokukban.” (12. p.) – vallja a könyv írója. A könyvből szereplő gyer-

mekek elbeszélései alapján azonban elmondható, hogy sokan közülük találkoznak magyar mesékkel vagy úgy, hogy szüleik olvasnak nekik, vagy rajzfilmeket keresztül. Ilyenkor a klasszikusabb mesék mellett, mint például a Vuk, Vízipók-csodapók, előkerülnek az újabbak is, mint a Jégvarázs, Tesz-Vesz város, a Bogdy és Babóca.

A könyv Magyarországra és a külföld vonatkozásában is megfogalmaz számos különbséget, és jelentős eltérések mutatkoznak az egyes külföldi országok között is, így például olvashatunk olyan gyerekekről, akik a barátaikkal az iskola után a tengerparton töltik minden szabadidejüket, míg másokat biztonsági okokból mindenhol a szüleik visznek autóval. Egyeseknek nagy élmény a budapesti villamosozás, míg mások a hazatérésben a rokonok és barátok meglátogatását szeretik a legjobban. A Balaton azonban szinte minden gyerek kedvence. Ezekre a helyi sajátosságokra maga a szerző is felhívja a figyelmet. „Vannak országok, ahol az emberek mosolygósak, kíváncsiak, szívesen barátkoznak és örömmel megosztják mindenüket másokkal. És vannak országok, ahol morcosabbak, zárkózottabbak az emberek, és nem annyira nyitottak az idegenekre. Vannak helyek, ahol szigorúan betartják a szabályokat, percre pontosan érnek a találkozókra és nem okoznak nagy meglepetéseket, és vannak helyek, ahol a káoszban is jól kiismerik magukat, órákat késnek, és mindig akad valami izgalom körülöttük. Vannak országok, ahol az emberek hangosak, optimisták és tele vannak reménnyel, máshol csendesebbek, búskomorabbak és sötétebben látják a jövőjüket. Vannak országok, ahol a nőknek még a haja és az arca sem látszódhat ki a ruhájuk alól, és vannak olyanok, ahol az sem lep meg senkit, ha meztelenül napozik valaki a strandon vagy mezítláb megy be a boltba. Vannak országok, ahol az emberek azt hiszik, hogy mindenképpen gazdagnak kell lenniük

ahhoz, hogy boldogok legyenek, és vannak országok, ahol a legszegényebb emberek is gyakran boldognak érzik magukat.” (129. p.)

Az elbeszéléseket követően Raskó Gabi képeket helyezett el azokról a családokról, akiknek nézőpontja megjelenik a könyvben. Ez segít abban, hogy a megszólalókat közelebb hozza az olvasóhoz, mert ők így a képek segítségével megjelennek az olvasó szeme előtt, és ez megtölti a szöveget érzelemmel. A könyv illusztrációit Grela Alexandra készítette, aki maga is megtapasztalta a diaszpóralétet, ugyanis Lengyelországban született, majd élt Líbiában és Németországban is, 18 évvel ezelőtt költöztek Debrecenbe, a férje szülővárosába, és gyermekeik már Magyarországon születtek.

Az utolsó oldalakon Szabó Vivien Svédországban élő pszichológus tanácsai olvashatók mindazok számára, akik a könyvet olvasva magukra ismertek néhány elbeszélésben: vagy akik már külföldön élnek, vagy még csak tervezgetik a külföldre költözést. A pszichológus célja, hogy ezekkel a javaslatokkal olyan fogódzót nyújtson az érintetteknek, amelyek segítségükre lehetnek a nehéz pillanatok átvészelésében. A könyv tippeket fogalmaz meg külön a gyerekek és a szülők számára. A javaslatok a gyerekek felé főként a kreativitást, az új iránti nyitottságot, a régi életből való emlékek gyűjtését jelentik. A pszichológus felhívja a figyelmet arra, hogy a költözéssel nem kell, hogy megszakadjanak az otthoni kapcsolatok, ugyanis az internet világa már számos lehetőséget kínál a másikkal való kapcsolódásra a világ különböző pontjairól is. Ezenfelül pedig igyekszik tudatosítani a gyerekekben, hogy hibázni oké, hiszen nagyon kicsi az esélye annak, hogy elsőre minden tökéletesen menjen. Arra sarkallja őket, hogy merjék használni a nyelvet, amelyre az új helyen szükségük van, még ha hibásan is, mert ez is azt eredményezi, hogy ezáltal sokkal többet tanulhatnak. A szülők

felé a következő tanácsokat fogalmazza meg a pszichológus: kommunikáljanak őszintén és nyitottan a gyerekekkel már a költözés előtt is, adjanak pozitív megerősítéseket nekik, teremtsenek olyan helyzeteket, amelyek sikert eredményezhetnek, legyenek példák a nehézségek leküzdésében, fogadják el a gyermekben megjelenő negatív érzelmeket is, segítsék őket a társas kapcsolataik kialakításában, biztosítsanak számukra közös élményeket, engedjenek teret a családi tradícióknak és mutassák ki feléjük szeretetüket elkerülve a bármiféle összehasonlítgatást, megbélyegzést.

Raskó Gabi könyve új perspektívát nyújt a diaszpórakutatáshoz azzal, hogy a gyerekeken keresztül mutatja be a történeteket, az életutakat, ezzel is segítséget nyújtva azoknak, akik hasonló helyzetben vannak. Kepes Andrással, a könyv egyik ajánlásának megfogalmazójával egyetértve merem kimondani, hogy Raskó Gabi könyve hiánypótló, és érdekes olvasmány mindenki számára, aki meg szeretné ismerni a diaszpórában élők mindennapjait, feltárva mindazokat az örömeiket és nehézségeiket, amelyekkel szembesülnek.

Jeso Eszter

Mészáros Tibor: Egy 20. századi Odüsszeia. Márai Sándor élete I–II. Budapest, MMA Kiadó, 2024, 928 p.

Egy időben sok szó esett arról, hogy a szöveg, a műalkotás előbbre való, mint a szerzői életrajz, ez aztán a későbbiekben már csak az irodalomoktatásban merült fel kérdésként, nem tudom, megállapodott-e ott valamilyen helyzetben a kérdés, vagy megállapodtak-e valamiben az érintettek. Nemzedékem még úgy tanulta a nyolcvanas évek módszertanán, hogy a szöveg az elsődleges, a mű önmagában véve, de ahol az életmű szoro-

san összefügg az életrajzzal, történeti alapon, mint mondjuk Petőfié, vagy földrajzin, mint például Csokonaié, ott a kettőt együtt célszerű tanulni, tanítani, bemutatni, értelmezni. Az irodalomtudományban már mind az életmű történetiségéről, mind a szerző életrajzáról, nemkülönb a szövegközpontúságról áthelyeződött a hangsúly a befogadóra, onnan pedig a szövegek (és az egyéb kulturális médiák) közti összefüggés-hálózatra. Természetesen ezek mind additív módon járultak hozzá az olvasás és az értelmezés széles területének vizsgálatához, nem kizárólagos érvennyel. Így az életrajz (ismeretének) fontossága sem vitatott, sőt az ismeretterjesztés szintjén ma reneszánszát éli ezek tematikus csoportosítása (mit, kit szerettek az írók, hogyan viselték magukat és egymást, stb.). A jó életrajz napjainkban minden korábbi s mai irodalomfelfogásnak is teret ad, ahol ezt az életrajz megkívánja, mintegy mellékesen. Mészáros Tibor kétkötetes munkája ilyen.

Az már az előszóból kiderül, hogy a szerző életrajz alatt az életművet is érti, s természetesen annak recepcióját is. Ugyanitt bemutatja monográfiájának elveit is: a teljes életművet vizsgálja; ezen belül helyreigazítja a közkeletű s ezért továbbélő filológiai tévedéseket (nemkülönb a korábbi helyreigazítások korrekcióját is felvállalja); figyelembe veszi a Márai-szövegek keletkezése és az adott időpont-időszak (és maga Márai) válságai közti összefüggéseket; górcső alá veszi az 1948–1991 közötti időszakot, amikor Márai a Kárpát-medencében csaknem teljességgel ismeretlen volt, hiányzott az olvasása s így a műveiről való gondolkodás is, Mészáros Tibor tehát ezt az űrt szükségesnek tartja behatóbban vizsgálni; Márai esetében megalapozottnak látja élet és mű szoros egységét szemmel tartani; a Márai-életműnek és kutatásának a reneszánsza lezárásával elérkezettnek látja az időt az összegzésre a legfontosabb

kutatások eredményei mentén; s végül hasznosít mindent, ami az utóbbi időkben – nagyrészt neki köszönhetően – Máraitól megjelent: így A teljes napló egyes köteteit vagy a *Márai Sándor* c. mintegy ezeroldalas, tízezer-nél is több tételt tartalmazó bibliográfiát (Budapest, Helikon–PIM, 2003); stb. Ez a hatalmas monográfia természetesen nemcsak egy változatos, sokrétű (lineáris időrendben sem tehető) kalandos, sikerekkel és kudarcokkal teli pálya végigkövetése és rekonstrukciója, tehát egyfajta *Odüsszeia*, hanem lényegéből, természetrajzából adódóan maga is odüsszeia, hányattatás és bolyongás, számos Szküllával és Kharübdisszel, ezek közt kellett szerzőjének úgy súlyoznia s tapasztalatai és szakértelme szerint egyensúlyoznia, hogy a jól felfogott teljességnek, az önmaga szabta helyességnek eleget tegyen; „Nehéz pontos szavakat találni Márai Sándor életére és életművére, melyekkel helyesen leírható, s nem tévedünk el a klisék útvesztőjében.” (20. p.) De ezek csak a lényegi szempontok, magából az előszóból nem (de a tartalomjegyzékből és még az utószóból sem) látható-sejthető mindaz, ami e munkából fejlik és kifejthető.

A recenszensnek különösen rokonszenves – s akkor ez kerüljön külön bekezdésbe –, hogy a szerző Márai-életrajza kedvet ébreszt az olvasáshoz és az irodalomhoz, mármint Márain túl, úgy általában a magyar és a világ-irodalomhoz egyaránt, igen jó szerzők nagyon jó szövegrészleteivel, ezek megidézésével, olykor akár csak egy lábjegyzettel. S akkor itt célszerű megjegyezni, a mű valóban teljesnek és helyesnek tartható abban az értelemben is, hogy Mészáros Tibor olyan hangnemben, mondatszerkezetben, stílusban taglalja Márai Sándort, amely a bármikori Márai-rajongók népes táborának nyilvánvalóan rokonszenvesen érthető és befogadható, miközben a szakszerűségnek is a legnagyobb mértékben eleget tesz: egyetlen idézet, adat

vagy tény sem marad hivatkozás nélkül (több ezer lábjegyzet); módszeresen tagolt, nyolcoldalt tartalomjegyzék előzi meg; csak a függeléke nyolc szükségszerűen fontos fejezetből áll (a Márai-hagyaték; fontosabb személyek MS életében; életrajzi és posztumusz kronológia; kötetben megjelent művei; dokumentumfilmek, kisfilmek, játékfilmek, emlékezések; lakóhelyei, emlékhelyei itthon és a nagyvilágban); s természetesen az elmaradhatatlan névmutató. Ez utóbbi sajnos szakít a hagyománnyal, még a Márai-bibliográfia hagyományával is, mert az ábécérendben külön rendezi a hosszú magánhangzókat, így például a hasonló regiszterekben járatlan laikus olvasó könnyen azt hiheti, hogy például a monográfiában többször hivatkozott Fábry Zoltán nem szerepel a mutatóban (ha Fabik Károly és Fadrusz János közt keresi), holott természetesen szerepel (Fazekas Csaba után). Elképzelhető, hogy ez már a szerzői kézirat leadása utáni műszaki-tördelési szakasz túl gyors megtételéből ered; a könyvtest több tördelésinek tekinthető hiba és következetlenség nyomát viseli, főként a lapalji jegyzetekben, melyek közt akad olyan is, amely a mű egy konkrét, oldalszámmal jelölt jegyzetére irányítja az olvasót, de ott olyan nincs.

A monográfia a Márai-életutat meghatározó jellemzők felvázolásával kezdődik, jól választott kontextust és alaphelyzetet biztosítva a későbbi konkrétumok megragadásához és értelmezéséhez: (MS) az előző század gyermeke; személyiség és alkat; viszonya jelenhez és múlthoz; polgárság; eszmény és szerep; filozófusok a múlt szolgálatában; az íráshoz való viszony és az írói sors. Tematikusan a következő szakasz is: a Város, a szülők, az iskolai évek (1900–1919), benne a Városon (Kassán) és a családon kívül külön az Emma néni és az iskolák, de pl. Mihályi Ödön, Krúdy, Kosztolányi és a Tanácsköztársaság is. Ezt a Budapesttől Budapestig – Egy író polgárrá lesz (1919–1928) követi. Itt főszerepbe

Németország kerül, Lipcsétől Berlinig, a német publicisztika, a *Frankfurter Zeitung*, felesége, Lola. Az 1928-tól 1935-ig terjedő évek a magyarországi közélet és a polgári szerepköré, az első nagy regényeké: *Bébi...*, *Csutora*, az apa halála, a középpontban pedig természetesen az *Egy polgár vallomásai*. A következő rész az ambivalencia kérdéseit vizsgálja: lapváltások, Máraira vonatkozó bírálatok, szerepeire vonatkozó eszmei kérdések, Márai a kortársai megítélésében. A Mágia – a szó és a hivatás bűvöletében a végső magyarországi szakaszt öleli fel: A féltékenyek, Kisfaludy Társaság, a visszacsatolt Kassa, fiuk halála, *Vendégjáték Bolzanóban*, *Szindbád hazamegy*, *Kassai őrzárát*, *A kassai polgárok*, Mezei Mária, Leányfalu, *Napló*, írói válaszutak (Márai és Illyés) – röviden sem lehet felsorolni az itt bemutatott tárgyköröket és kérdéseket. Itt, az első kötet végén kapott helyet a legutolsó magyarországi év, az 1948-as, s ez egyúttal bevezető az emigrációba is.

A második kötetbe került az életút második fele, kezdve az első olaszországi négy esztendővel: Nápoly, *Hallgatni akartam*, *Halotti beszéd*, Szabad Európa Rádió. Utána az első amerikai tartózkodás, tizenhárom év New York: *Béke Ithakában*, kapcsolattartás a családdal, az első New York-i éveket megszakítja (a monográfia) 1956-tal, de folytatódik a levert forradalom tapasztalatait magáénak tudó emigráns lét, a kapcsolatok, a könyvkiadás, az utazások, majd a SZER-ből való távozás és: *San Gennaro vére*. Tizenhárom év Olaszország következik (1967–1979): Salerno, ebben a részben az amerikai évek alatt írt *Napló 1958–1967* és folytatása *Napló 1968–1975*. A további fejezetek az utolsó évtizedet veszik sorra: öregedés, magány, Püski házaspár, fogadott fiuk elvesztése, Lola halála, *Napló 1976–1983*, *A Garrenek műve*. Végül: Márai és a halál: a halál motívuma életművében, az öngyilkosság motívuma,

a meghívott halál. Ezt a fejezetet MS posztumusz sikerének története, hazai és világirodalmi népszerűségének állomásai zárják.

Aligha látható, de sejthető, hogy a recenzió nem képes a leírtaknál többre kiterjedni, se mélyebbre hatolni, se szélesebbre, a felsorolhatatlanul sok oldalágak irányába.

Mészáros Tibort a kortárs irodalomtudomány vezeti, amikor egy-egy Márai-művet értelmez és értékeli, s ezzel biztosra megy: miközben cizellál, folyamatosan árnyal, olyanokra hivatkozik és olyan kritikákkal, tanulmányokkal és Márai-értelmezésekkel ágyazza be a Márai-életművet, melyek mértékadóak s a maguk esetleges továbbírásaiban, későbbi korrekcióikban is lényeges szempontokat és érvrendszereket állítanak fel. Ugyanakkor szóba hozza a kevésbé fontos, részben vagy egészében túlzó, meghaladott, eleve elhibázott recepciót, vélekedést és ítéletet is. Nemkülönb az életmű és az életút vargabetűit, tévedéseit – a bolyongás megannyi Márai-stációját, a recenzens szerint mindent a maga helyén kezelve. Nagyon nagy rálátása van mindenre: arról is tud szakszerűen megalapozott véleményt mondani, ami csak sejthető, feltételezhető, vagy sejthetően, feltételezhetően nem úgy van-volt életében, ahogy Márai írja; egyik forrást szembe-síti-ütközteti a másikkal, sok esetben Márait Máraival. Mészáros Tibornak betekintése van a teljesnek gondolható Márai-életműbe, részint intézményes (a PIM-ben őrzött), részint a hozzáférhető (vagy csak számára hozzáférhető) magánhagyatékokban őrzött anyagokba, e helyt a Márai-levelezésnek van kiemelkedő szerepe. A szakirodalmat láthatóan a kötet tető alá hozásának utolsó pillanatáig követte és eredményeit beépítette e hatalmas munkába, így felhasználta Polgár Anikó 2020-ban (az *Irodalmi Szemlé*ben) megjelent kiváló tanulmányát is. És természetesen, mint már volt róla szó, igen jó alapon nyugszik az életmű-értelmezés: Fried

István, Lőrinczy Huba, Ötvös Anna, Rónay László, Szegedy-Maszák Mihály, Szőnyi Zsuzsa és sokan mások, akik néhány alapozó tanulmánnyal, kritikával segítették hozzá a szerzőt ehhez a szakmaisághoz. Itt lehetne szólni azokról az alkotókról is, akik meghatározóknak tarthatók Márai életében, Goethétől Homéroszon (az ő *Odüsszeiájának* soraiból áll össze a fejezetek mottópárjának első része) át a filozófusokon keresztül, Arany Jánosig... a sor nagyon hosszan folytatható. S említendőek azok is, akik mintegy érintőlegesen szerepelnek a műben, akiknek szemtől szemben nem volt közük sem Máraihoz, szó szerint pedig a műveihez, vagy legalábbis nem valószínű, mégis fontos szerepük van a Mészáros-monográfiában. Egy Lénárd Sándor (például, de többek közt). Virginia Woolf – ők ugyanis épp a monográfia szerzőjének széles látóköre révén kerültek ide, a Márai-életrajzba, s azt látjuk, hogy ahová kerültek, ott helyük is van. S ez újfent visszairányítja a figyelmet arra, mennyire olvasóbarát könyvről is van szó.

Amikor a Márai-bibliográfia szőrén-szálán elfogyott, kiadója, a PIM hozzáférhetővé tette a világhálón (igen jó olvasmány). Talán ennek a monográfiának is ez lesz a jövője, vélhetően előbb utánnymásban, majd második kiadásban is megjelenik, s bizonyára nagy látogatottságnak örvend majd a világhálós változata is, ha lesz, de. De valószínűleg jobbára a tudomány művelői, a kutatók számára, mert ez épp az a könyv, amelyet könyvtárgyként jó lapozgatni, előre-hátra hajtogatni (könyvjelző zsinórral ellátható lett volna, nem baj, bármi megteszi könyvjelzőnek), kézben tartani. Rövid szerzői utószavában azt írja Mészáros Tibor, jellemzően a Goethe-életrajzot megíró Eckermannra is utalva: „Vállalom, hogy kötetemben egy általam felrajzolt, nem teljesen objektív portré bontakozik ki” (829. p.), s már az egyes szám első személyekből és a birtokragból is egyér-

telmő, hogy ehhez minden oka s joga megvan. Egyébként nem valószínű, hogy a teljesen objektív portré volna bárki irodalomszerető olvasó vagy kutató leghőbb vágya. Nagyon jól van ez így, ezzel a tényleg sok objektívval ellátott és sok területre belátó, közelit és távolit egyaránt rögzíteni tudó opti-

kával. Aki többre vágyik, látogasson el a Petőfi Irodalmi Múzeum Márai-honlapjára (Mészáros Tibor készíti), vagy szerezzen be bármit abból, amire ez a Márai-életrajz hivatkozik.

Csanda Gábor

Számunk szerzői

Baki Attila (1978)

történész (Terbegec, Szlovákia)

Csonka Ákos (1987)

publicista, hivatali tanácsos (Felvidék.Ma, Zselíz, Szlovákia; Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Budapest, Magyarország)

Fülöp László (1944)

nyelvész (Kaposvár, Magyarország)

Gaučík István (1973)

történész, tudományos főmunkatárs (Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, Pozsony, Szlovákia)

Gráfik Imre (1944)

néprajzkutató, muzeológus, nyugalmazott múzeumi főtanácsos (Szombathely, Balatonalmádi, Magyarország)

Gyurovszky László (1959)

politikus, villamosmérnök, vállalkozó (SAM Shipbuilding and Machinery, Pozsony, Szlovákia)

Hladonik Gergely (1990)

PhD-hallgató (Pannon Egyetem, Többnyelvűségi Nyelvtudományi Doktori Iskola, Veszprém, Magyarország)

Jeso Eszter (1999)

nemzetközi tanulmányok MA-hallgató (Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest, Magyarország)

Keresztes Veronika (1981)

levéltáros, történész (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest, Magyarország)

Kontra Miklós (1950)

professor emeritus (Károli Gáspár Református Egyetem, BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Budapest, Magyarország)

Liszka József (1956)

etnológus (Fórum Kisebbségkutató Intézet Etnológiai Központja, Komárom, Szlovákia)

Misad Katalin (1961)

nyelvész (Comenius Egyetem, Pozsony, Szlovákia)

Molnár Imre (1956)

történész, nyugalmazott diplomata (Budapest, Magyarország)

Mrva Marianna (1987)

szociológus (Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja; Szlovák Tudományos Akadémia Szociológiai Intézete, Pozsony, Szlovákia)

H. Nagy Péter (1967)

irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő (Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia)

Polgár Anikó (1975)

irodalomtörténész, költő, műfordító (Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia)

Szarka László (1953)

történész (Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia; Rubicon Intézet, Budapest, Magyarország)

Vataščin Péter (1987)

etnológus (Fórum Kisebbségkutató Intézet Etnológiai Központja, Komárom, Szlovákia)